

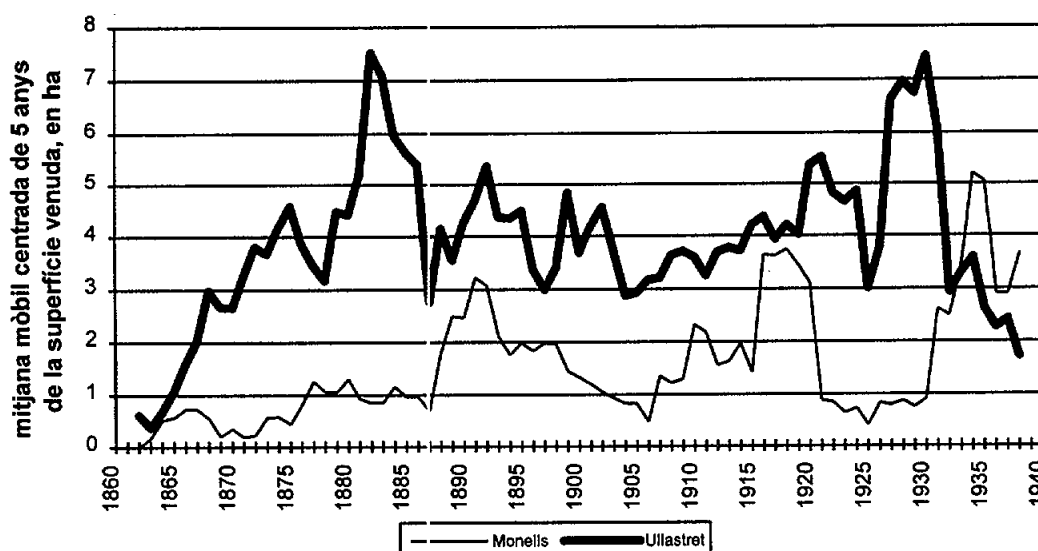
demanda de treball generada per les indústries taperes en plena etapa d'expansió. Els incentius salarials, unes certes perspectives d'ocupació i la proximitat geogràfica que permetia una emigració no traumàtica, hi jugaven a favor.

Taula 7.3 : Canvis substantius en les UF de Monells, en períodes intercensals

Període	Es mantenen	Desapareixen	Unió matrimonial	Noves	Pèrdues netes
1860-1880	73	13	1	14	0
1880-1897	72	20	0	15	-5
1897-1911	77	10	0	7	-3
1911-1920	69	13	1	7	-6
1920-1930	67	10	0	2	-8

Font : Censos i padrons de població; Llibre d'acompliment pasqual. Nota : En la columna "Unió matrimonial", només comptabilitzem la unitat que desapareix per agregació amb una altra (comptabilitzada en la columna de les UF que continuen). Les pèrdues netes s'han obtingut amb la diferència entre les UF de nova constitució i les que desapareixen (extinció o emigració).

Gràfic 7.9 : Cronologia de les vendes de terra de Monells i Ullastret realitzades per pagesos, menestralers i altres grups amb exclusió de grans propietaris, comerciants, institucions i eclesiàstics, 1865-1940

Font : Registre de la Propietat, Monells i Ullastret

Una de les característiques d'aquesta primera onada migratòria, segons es dedueix de la taula 7.3, és que va afectar sobretot la mida de les famílies més que el nombre d'aquestes. Entre 1860 i 1880 a Monells no va produir-se cap pèrdua neta d'unitats familiars. En canvi, el cens de 1877 enregistra una

pèrdua de població del 16% respecte el de 1857. La desaparició d'algunes famílies fou compensada per l'aparició de noves unitats. Podríem pensar, per tant, tot i que caldria comprovar-ho, que la primera onada d'èxode rural l'haurien protagonitzat, sobretot, individus joves, fills segons que haurien renunciat a residir en la mateixa localitat que els seus progenitors. Això concordaria amb el fet que les vendes de terra per part de pagesos (gràfic 7.9) fossin menors que en períodes posteriors⁶⁷.

7.3 Les UFP baixempordaneses durant la crisi agrària finisecular

La crisi agrària finisecular ocupa un lloc central en el discurs historiogràfic sobre la societat rural contemporània. La seva rellevància, però, no rau tant en la conjuntura depressiva de la dècada de 1880 i primers anys de la de 1890 i els seus efectes immediats, com en la ruptura que va significar en relació al desenvolupament del capitalisme en el món rural. Els efectes més notables d'aquesta ruptura no foren perceptibles immediatament, sinó a mig i llarg termini⁶⁸ : oferta creixent de productes agraris, amb tendència a la sobreproducció; caiguda dels preus relatius dels productes agrícoles⁶⁹; recurs a la difusió de determinades innovacions tècniques per adequar costos i preus; expulsió de població rural; caiguda de la renda.... El retorn, a escala europea, a polítiques comercials proteccionistes, amb la consegüent remuntada dels preus tendí a ocultar els canvis que havien començat a operar amb la crisi. No ens ha d'estranyar, en aquestes condicions, que les conseqüències socials immediates de la crisi fossin de menor entitat del que hom podria esperar atès el paper que se li ha atorgat.

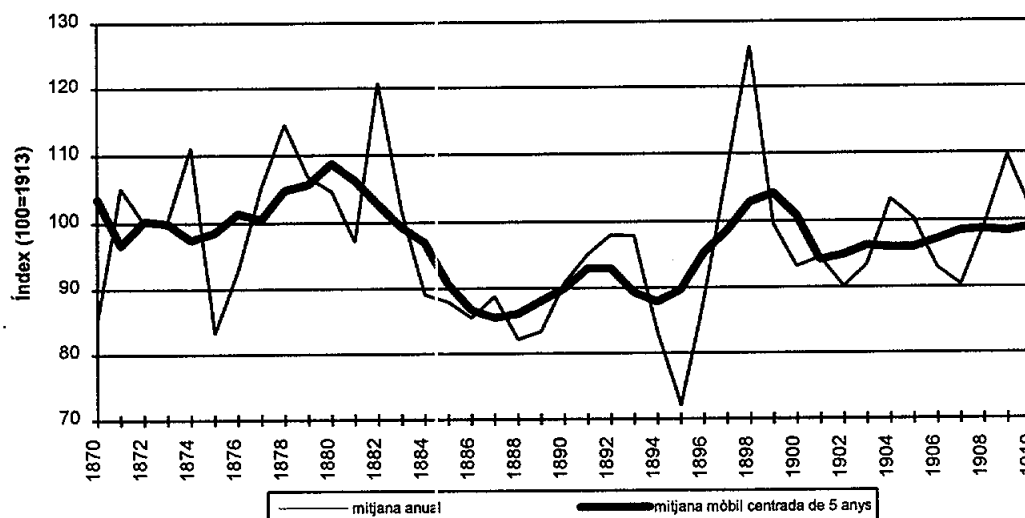
---

⁶⁷ Tot i que podem considerar que, durant els primers anys, moltes compravendes no s'inscrivien en el Registre de la Propietat; també hem de tenir en compte que era, precisament, el moment en què es produïa un canvi de titularitat quan s'aprofitava per formalitzar la inscripció. Amb excepció dels primers anys, per tant, el gràfic 7.9 reflecteix prou la dinàmica de les vendes de terra per part de pagesos.

⁶⁸ Per aquesta qüestió, vegeu Garrabou, 1994.

⁶⁹ Pascual, 1991

Gràfic 7.10 : Evolució del preu del blat (1870-1910)

Font : Preus del blat de Figueres (Armengol, 1980)

Si ens cenyim estrictament als anys de la crisi -que en el cas del blat correspondria al període comprès entre principis de la dècada de 1880 i 1895, aproximadament (gràfic 7.10)-, el primer que constatem és que al Baix Empordà el seu impacte fou relativament lleu. Com tota crisi, també va tenir les seves víctimes. Però, en general, les UFP pageses mostraren una notable capacitat de resistència. Un breu repàs a algunes variables ens ho confirma :

- La intensitat de l'onada emigratòria durant la crisi no fou tan forta com la del període 1857-77. On més es notà fou en la zona plana, on l'activitat estrictament agrària tenia major pes, i en algunes localitats de les Gavarres. Hi ha un element que la distingeix de la primera fase d'èxode rural : la pèrdua neta d'UFP. Almenys és això el que pot deduir-se del cas de Monells (taula 7.3). La pèrdua neta d'unitats familiars probablement revela un canvi qualitatiu en la tipologia dels emigrants. Cal fer, però, dues precisions per evitar conclusions distorsionades : (a) La disminució en el nombre d'UF fou menor que la que s'enregistrarà en períodes intercensals posteriors (taula 7.3). I (b) la magnitud patrimonial d'algunes de les famílies que desapareixen (taula 7.4) posa de relleu que no només degueren operar els mecanismes de la crisi en la decisió d'emigrar. Algunes d'aquestes UF corresponien a hisendats i propietaris mitjans que, si bé veieren disminuir llurs ingressos amb la crisi, no s'ajustaven al perfil de la família desposseïda i forçada a emigrar.

**Taula 7.4 : Tipologia de les UF que desapareixen a Monells entre 1860 i 1897
(en nº d'unitats familiars)**

Terres en propietat (ha)	1860-1880	1880-1897
sense terres	7	8
< 1	5	4
1 - 2	1	2
2 - 5	0	2
5 - 10	0	1
> 10 *	0	2
?	0	1
Total	13	20

Font : Apèndix 9. Nota : Amb l'asterisc s'indica que una de les dues famílies incloses en aquest grup era la família Damaculleta que malgrat ser hisendats només posseïen 2 ha a la localitat.

● Durant els anys de la crisi agrària s'observa un cert increment en les vendes de terres per part de pagesos, menestrals, jornalers i artesans (gràfic 7.8). Es pot pensar que una traducció dels efectes de la crisi rau precisament aquí. Però torna a haver-hi dos fets que matisen que la crisi hagués comportat un procés immediat de desposseïció: (a) L'augment de les vendes, tant en nombre com en extensió, no fou pas espectacular, en especial si prenem com a referència els valors posteriors. (b) Els pagesos no només augmentaren les vendes de terra, sinó també les adquisicions per compra. Com s'ha observat en el gràfic 6.24, durant els anys de la crisi l'extensió comprada per pagesos també va augmentar. En certa mesura, doncs, el procés de desposseïció d'algunes famílies pageses restà compensat per les adquisicions d'altres.

● Una altra variable que sovint s'ha fet jugar per accentuar les dificultats de les famílies pageses durant la crisi és la de l'endeutament. Un endeutament creixent forçat per la caiguda en els preus que, es dirà, condueix a la desposseïció pagesa. Les dades disponibles per a la nostra zona d'estudi, confirmen un cert increment de les necessitats creditícies pageses, tot i que no coincideixen en la magnitud que estudis d'altres zones li han atorgat⁷⁰. Els gràfics 7.11, 7.12 i la taula 7.5 permeten de visualitzar-ho. L'endeutament pagès durant les tres últimes dècades del segle va tendir a créixer, però amb una certa moderació si considerem la gravetat de la crisi.

⁷⁰ Per exemple, Calatayud, 1989

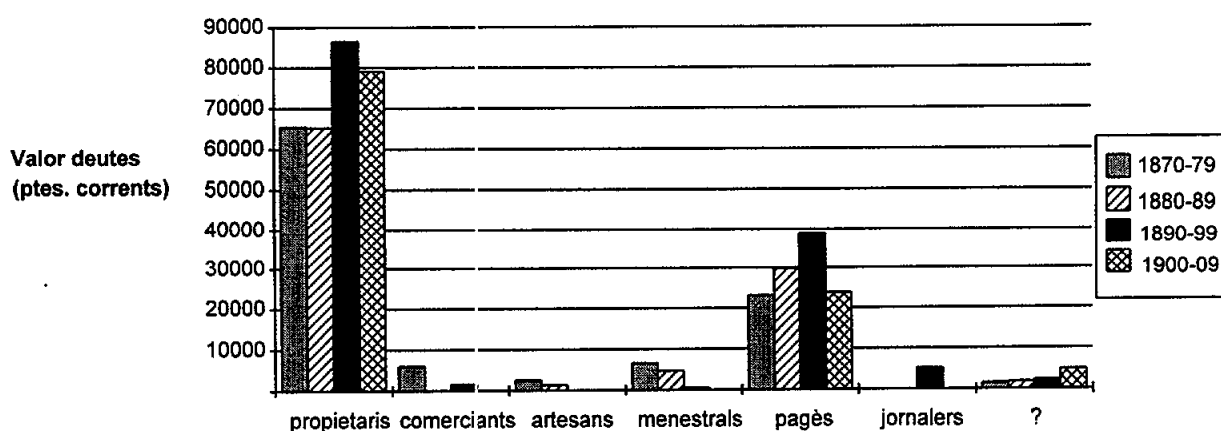
Taula 7.5 : Vendes a carta de gràcia realitzades per pagesos, menestrals, jornalers i artesans rurals, 1860-1930 (extensió afectada, en ha)

Període	Monells	Ullastret
1860-69	0,2	3,8
1870-79	0,6	3,5
1880-89	0,0	5,3
1890-99	4,9	4,2
1900-09	1,2	2,6
1910-19	0,0	9,8
1920-29	0,0	3,7
1930-39	0,0	0,0

Font : Registre de la Propietat, Monells i Ullastret

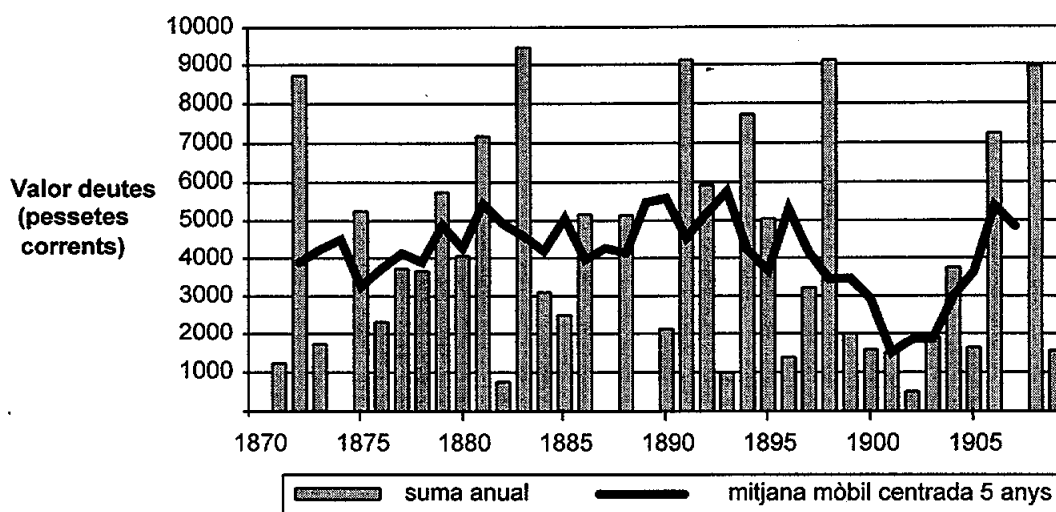
Hem analitzat dues de les fórmules habituals d'endeutament pagès : les vendes a carta de gràcia i els préstecs amb hipoteca sobre béns immobles. Les vendes a carta de gràcia (vendes condicionals o amb *pacte de retro*) coincideixen plenament amb la idea apuntada : s'observa un cert increment durant les dècades de 1880 i/o 1890, però d'escassa magnitud. (taula 7.5). En general el volum de terres alienades a través d'aquesta fórmula fou baix i tendí a desaparèixer durant el primer terç del segle XX. En termes relatius l'increment experimentat durant la crisi fou gran, especialment a Monells, perquè es partia de valors pràcticament insignificants. Però, en termes absoluts, el volum de terra mobilitzat fou minúscul.

Gràfic 7.11 : Valor dels préstecs hipotecaris inscrits al Registre de la Propietat d'Ullastret, segons grups socials deutors (1870-1909)

Font : Registre de la Propietat, Ullastret

Gràfic 7.12 : Cronologia dels préstecs hipotecaris contrets per pagesos, menestrals, jornalers i artesans sobre terres d'Ullastret (1870-1909)

Font : Registre de la Propietat, Ullastret

Els crèdits hipotecaris també experimentaren una certa elevació durant la crisi. Si agrupem els deutors que es qualificaven de menestrals i de pagesos⁷¹, el valor total dels crèdits hipotecaris contrets ascendí d'un índex 100 per a la dècada de 1870, a un índex 116 per a la de 1880 i a un índex 133 per a la de 1890. Amb posterioritat el nivell d'endeutament caigué considerablement (índex 80 per a la dècada de 1900). El moment àlgid foren els anys 90. No només perquè augmentà l'endeutament, sinó també perquè el volum de capital retornat fou inferior⁷².

És indubtable que aquest increment del nivell de deute fou una expressió de les creixents dificultats de la població durant la crisi, a l'igual que ho fou la seva disminució durant la primera dècada del nou-cents. La qüestió és fins a quin punt aquest augment del deute va desestabilitzar tant les precàries economies familiars que impulsà la pèrdua dels seus patrimonis i la seva expulsió del món

⁷¹ La denominació de menestral va tendir a desaparèixer de les fonts documentals durant les darreres dècades del segle XIX. Els qui abans s'havien qualificat de menestrals, després es consideraran pagesos. La caiguda que experimenta l'endeutament de menestral en el gràfic 7.10 s'ha d'atribuir a aquest fet, i també part de l'increment enregistrat per l'endeutament pagès. Per això és més raonable considerar-los conjuntament.

⁷² Durant la dècada de 1880, els capitals retornats per pagesos, menestrals, artesans i jornalers, i els capitals prestats als mateixos grups tendiren a equilibrar-se (35.432 pessetes retornades, 37.363 pessetes prestades). Aquest equilibri va trencar-se clarament durant la dècada de 1890 (23.286 pts retornades, 46.644 prestades) i el retorn de molts deutes va allargar-se fins la dècada següent (37.006 pts retornades, 28.598 pts prestades).

rural. Les dades que hem obtingut, tot i ser parcials apunten més aviat en sentit contrari. A curt termini les famílies rurals baixempordaneses mostraren, en termes generals, una notable capacitat de resistència davant els efectes de la crisi. La impressió que s'obté és que els efectes dels anys 1880-1890 foren relativament lleus, en comparació amb moments anteriors o posteriors. Tant pel que fa a l'evolució demogràfica, com a les transferències de terres. Les conseqüències de les noves condicions de mercat imposades amb la crisi finisecular foren perceptibles, sobretot, a llarg termini més que en la conjuntura depressiva concreta de finals del segle XIX. Però, fins i tot en aquest llarg termini, l'explotació familiar pagesa apareix no només com a resistent, sinó també com a triomfant.

Com s'explica aquesta capacitat de resistència pagesa? A parer nostre hi ha tres elements que, a curt termini, varen operar a favor de moltes famílies pageses i menestrals en aquest context de caiguda dels preus : la baixa entitat del conreu vitícola, el predomini d'estratègies de producció per a l'autoconsum i la possibilitat de continuar disposant d'ingressos extra-agrícoles.

El conreu vitícola i l'impacte de la fil.loxera

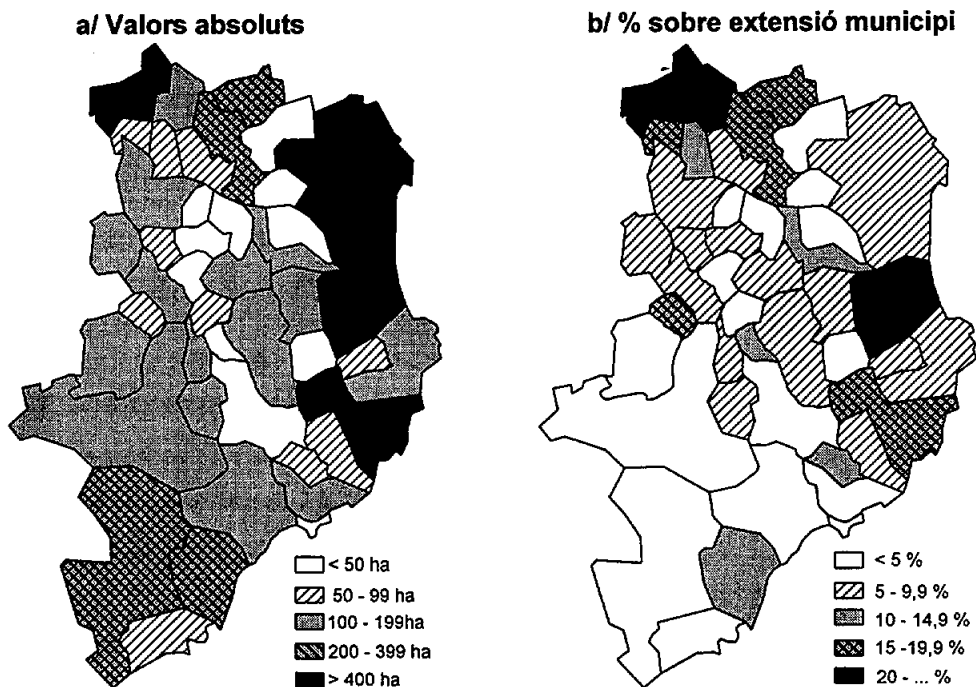
Si algun conreu travessà una conjuntura crítica en les darreres dècades del vuit-cents, aquest fou la vinya. A una situació de preus cada vegada menys remuneradors -després d'una edat daurada que havia propiciat una forta expansió d'aquest conreu-, s'hi afegí la destrucció dels ceps a conseqüència de la fil.loxera. Al Baix Empordà la fil.loxera hi arribà el 1881⁷³. En el pitjor moment : es solapà i afegí a la crisi cerealícola. Una dècada més tard només restaven sense destruir un centenar d'hectàrees de vinya europea, de les quasi 6.500 que havien existit amb anterioritat a la plaga⁷⁴. Els elevats costos de replantació, els problemes d'adaptació edàfica i ambiental dels peus americans, la major vulnerabilitat de les noves varietats a les malalties tradicionals, l'augment de les despeses de conreu,... tot plegat en un context de forta competència i dificultats d'exportació, varen bloquejar la replantació dels ceps. La vinya no tornà a recuperar mai la importància que havia tingut

---

⁷³ Arderius, 1882; Heras de Puig, 1885.

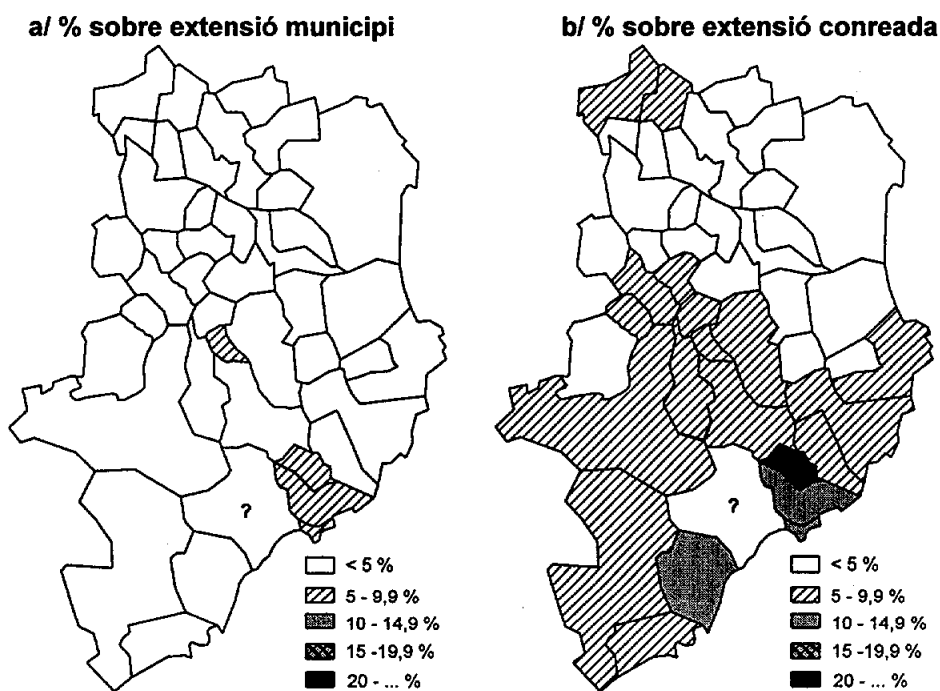
⁷⁴ Font : vegeu mapa 7.2

Mapa 7.2 : Superfície vitícola pre-fil·loxèrica

Font : Arxiu Ministeri d'Agricultura, fons segle XIX, *Estado demostrativo de la superficie total ocupada por el viñedo de la invadida por la filoxera y de la replantada por medio de vides americanas en la Provincia de Gerona*, signat per N. Garcia de los Salmones, 1892. Dec l'accés a aquesta documentació a Ramon Garrabou. Nota : Els valors corresponents a Verges i Foixà s'han corregit amb les xifres d'un informe anterior del mateix enginyer per considerar-se erronis (AHG, Diputació, Agricultura, 8.d.2, *Resumen de los trabajos llevados a cabo por la Comisión Docente Ambulate de defensa contra la filoxera de la provincia durante el año de 1890-91*)

Mapa 7.3 : Superfície vitícola 1950

Font : Amillaraments

fins 1880. A mitjan segle XX, la superfície vitícola comarcal era només el 20% del que havia estat abans de la fil·loxera (mapa 7.3).

En el capítol primer hem descrit el Baix Empordà com una comarca eminentment cerealícola, on la viticultura hauria tingut un paper relativament secundari, amb aproximadament el 20% de la superfície conreada⁷⁵. A Catalunya, les zones que més patiren la crisi finisecular foren les caracteritzades per una elevada especialització vitícola. La secundarietat de la vinya hauria jugat en favor d'una major estabilitat social i econòmica al Baix Empordà.

L'espai de la vinya havia estat sempre el dels pendents i les àrees marginals poc adequades pels conreus de terra camps. A la plana interior, la producció vitícola podia arribar a ser insignificant. En canvi, en aquelles localitats -litorals o interiors- amb una orografia més irregular, el conreu s'havia anat estenent (mapa 7.2). Fou en aquestes localitats on més es desenvolupà una producció vitícola orientada al mercat. Generalment a un mercat local i de curt radi. L'àrea exportadora estava més al nord.

Els problemes de la viticultura expliquen en bona mesura les discrepàncies en l'evolució demogràfica durant el període de la crisi. La comparació entre el mapa 7.2 i el 7.1.c permet constatar que, excepte en les viles suro-taperes, existí una certa coincidència entre el pes de la vinya i el grau de despoblament experimentat durant el període intercensal 1887-1900.

La vinya fou el conreu mercantil per excel·lència. Aquest caràcter convertí en més vulnerables les unitats familiars que en depenien per a llur reproducció econòmica. Hom podria traçar, de manera burda, una correlació positiva entre vulnerabilitat econòmica de les UFP i importància de la viticultura. Una de les característiques de la viticultura era, precisament, la seva quasi-universalitat. La major part d'UFP posseïen alguna feixa de vinya, en especial si residien en municipis vitícoles. El conreu de la vinya estava organitzat en minúscules parcel·les treballades per una multitud de famílies. A les viles, els treballadors de la indústria o de les manufactures artesanals també solien posseir algun vinyer. Aquesta generalització del conreu implica que les conseqüències de la fil·loxera i de la depreciació del vi, tingueren un abast molt ampli pel que fa al nombre d'afectats. Però en no existir, en termes generals, una dependència

---

⁷⁵ Secció 1.3

forta respecte als ingressos vitícoles, l'impacte de la fil·loxera fou menor que en zones on s'havien desenvolupat amb intensitat tendències cap el monoconreu.

Les estratègies de producció per a l'autoconsum

És clar que les estratègies d'autoconsum també implicaven una protecció de les UFP davant les contingències dels preus. Aquest és, tanmateix, un tema complex. El comportament dels agricultors en tant que agents econòmics ha estat un dels punts centrals dels debats teòrics des del segle XIX. Hom ha distingit l'economia pagesa de l'agricultura capitalista argumentant que la primera es diferenciava per tenir com a objectiu l'autosatisfacció, amb els propis mitjans, de la major part de necessitats familiars. La producció agrària s'orientava en funció d'aquesta finalitat i la comercialització era un objectiu marginal. Només es comercialitzava el sobrant, quan n'hi havia.

La historiografia europea ha tendit a posar l'accent en les ruptures més que en les continuïtats d'aquest tipus de comportament econòmic, emfasitzant la penetració del mercat i de les produccions a ell orientades. És clar que, a la llinda del nou-cents, els progressos fets per l'economia mercantil en el món rural eren del tot evidents. Però aquests progressos no eren uniformes ni homogenis, sinó que havien tendit a concretar-se de manera singular en cada zona i les continuïtats podien destacar tant com les ruptures.

Encara en sabem poc sobre el destí de la producció en les explotacions pageses a Catalunya. Pere Pascual, a partir d'un mas de dimensions mitjanes de la Conca d'Òdena, ha observat com en les dècades de 1830 i 1840, si bé el mas ja no era una explotació agrària completament tancada, l'autoconsum encara hi jugava un paper central⁷⁶. Una part considerable de la producció agrària, especialment la cerealícola, romanía al marge del mercat. La vinya, per contra, generava bona part dels ingressos monetaris del patrimoni. Hom pot hipotitzar a partir d'aquest exemple que, a mitjan segle XIX, l'economia del mas es mantenia encara relativament distant d'una plena integració a l'economia de mercat, tot i no estar en absolut aïllada d'aquest.

---

⁷⁶ Pascual, 1990a : 21-81

No tots els qui conreaven la terra compartien els mateixos objectius econòmics ni participaven de la mateixa manera en els intercanvis mercantils. Masovers com el del Pinell, amb una gran explotació al seu càrrec, orientaven la producció cap el mercat amb molta més decisió que altres pagesos. L'oli i el vi consumits al Pinell per la família masovera, els mossos i els jornalers, per exemple, era adquirit a l'exterior. I bona part de la collita també era comercialitzada, bé directament, bé com a input intermedi per a la seva transformació en carn. La correspondència del masover del Pinell amb l'*amo* del mas posa de relleu la constant atenció prestada al mercat i als preus. El volum de producció, atesa la grandària del mas, també ho justificava.

A mesura que les dimensions de l'explotació es reduïen, la tendència a l'autoconsum solia accentuar-se⁷⁷. El nivell de comercialització de la producció agrària era baix, sobretot en les UFP amb patrimonis i/o explotacions més petits. Disposem d'alguns testimonis orals, obtinguts a través d'entrevistes realitzades entre 1990 i 1992, que ens permeten una aproximació una mica més concreta a la qüestió de l'autoconsum / mercantilització de la producció en petites explotacions agràries. Són tres testimonis referits al període immediatament anterior a la guerra civil de 1936 i, per tant, relativament allunyats del context de la crisi agrària finisecular. Tot i així, ens sembla rellevant la gradació que s'estableix en el nivell de comercialització, en funció de la mida de cada explotació. És interessant observar com, al final del període que estem estudiant, allò que realment es produïa amb la intenció de destinar-lo al mercat era el bestiar, especialment vaquí i porcí; i que les produccions agràries, tot i no ser comercialitzades directament, sovint constituïen un input intermedi per a la producció de carn. Bona part dels ingressos monetaris de les explotacions pageses procedien de la venda d'animals pel consum carni. Malgrat no ser una novetat en termes estrictes, aquesta orientació cap una producció pecuària comercialitzada fou en bona mesura producte de la transformació experimentada pel sector amb posterioritat a la crisi finisecular, i molt vinculada a la creixent demanda de carn en el món urbà i vilatà. És raonable hipotitzar que el grau d'integració de les UFP al mercat entre finals del XIX i 1930-40 va tendir a augmentar i que, si en la dècada de 1930 l'objectiu del consum domèstic encara dirigia l'activitat en moltes petites explotacions,

---

⁷⁷ L'excepció seria la vinya.

excepte en el cas del bestiar, mig segle abans el nivell d'autoconsum hauria estat més elevat. Veiem, però, què ens han explicat els testimonis :

● Primer testimoni : Fortunat Saltor, rajoler de Sant Sadurní de l'Heura, nascut el 1921. El seu pare també era rajoler. Posseïen 4,25 ha de terra a la mateixa localitat. L'explotació estava integrada exclusivament per les terres en propietat. La major part de les terres eren camps de secà. Una petita part estava ocupada per vinya (0,16 ha) i olivera (0,1 ha). Les oliveres estaven en unes feixes (*"hi havia quatre feixes amb oliveres"*) i els espais intercalars s'aprofitaven per llegums i farratges : *"Hi plantàvem, per exemple, cigrons enmig de les feixes. Per exemple, veces, per fer el gra de la veça.... Per aprofitar-ho, perquè s'aprofitava tot"*. El cereal predominant era el blat (*"...pràcticament només fèiem blat"*), que s'alternava amb lleguminoses, blat de moro, patates, algunes regues de melons o de tomàquets,... També *"hi fèiem, per exemple, una vessana d'userda, pel bestiar"*. De bestiar n'hi havia poc : un animal de treball (cavall o euga), una truja i els seus godais (*"...una truja sempre la teníem"*), i una mica d'aviram (*"D'això [gallines] en teníem unes quantes per la família i prou. En teníem per anar fent"*). Es tractava, per tant, d'una petita explotació amb una accentuada tendència al policonreu i amb una producció orientada estrictament a les necessitats del consum domèstic. El nivell de comercialització era molt baix : *"Tu miraves que tinguessis pa per la família (...). El vi també el recollies i tenies el vi a casa. L'oli a casa per nosaltres (...). Veníem casi res. Només tret de l'oli no veníem res (...). El blat, a casa no en podíem pas vendre de blat."* L'única producció marcadament mercantil era la cria de porcs, que eren venuts sense engreixar a un *negociant* o, directament, al mercat de La Bisbal. Ocasionalment, si l'animal de treball era una euga, se la feia criar i es venia el poltre o la mula. Aquest és el testimoni que manifesta un nivell més baix de mercantilització. També és el que menava una explotació més petita. Pel que sabem sobre la distribució de la terra i sobre la mida de les explotacions, probablement aquesta era la situació més freqüent entre les UFP baixempordaneses.

● Segon testimoni : Carles Sadurní, nat a Gaüses (1914). Els seus pares eren *pagesos, petits*. Posseïen 36 vessanes (quasi 8 ha), 8 de les quals eren d'olivera, 1,5 de vinya, 4 de regadiu i unes 17 de conreu de secà. *"Tota la terra era de propietat"*. Al regadiu *"hi fèiem mongetes; hi fèiem menjar pel bestiar,... patates,... blat de moro espès... hi fèiem faves. Una mica de tot."* El secà es distribuïa, aproximadament, de la següent manera : *"Sis o set vessanes de blat"*

i quatre o cinc de civada i ordi, una de faves, i lo altre menjars pel bestiar : un parell o tres vessanes d'userda [i] un parell d'esparcet". Disposaven de dues vaques per criar vedells, un cavall i un parell de truges, que també feien criar. El bestiar el destinaven bàsicament a la venda. Pinsos i farratges eren un input intermedi en aquesta cadena de producció i, al capdavant, també tenien una finalitat comercial. En canvi, les produccions agrícoles per a l'alimentació humana tenien com a destí el consum familiar. Només el sobrant era comercialitzat, i a vegades encara calia comprar-ne. La venda dels animals proporcionava major ingrés monetari que la venda de grans. A la pregunta de què els proporcionava més entrades de diner, l'entrevistat va respondre sense dubtar-ho : "Amb els animals : vedells, porcs,..." De blat en venien "si sobrava". D'ordi i civada se'n feia pels animals i quan la collita no era bona calia comprar-ne, tot i que intentava suplir-se la compra de gra amb palla, esparcet o userda. Les patates es feien sobretot pel consum domèstic, perquè tenien molt mala col·locació en el mercat local : "De patates...sí... també es podien vendre [no massa convençut]. Però tothom en feia i de vegades no es podien vendre i a vegades les donàvem als porcs". Les mongetes, en canvi, era més fàcil comercialitzar-les, tot i que el destí principal tornava a ser la mateixa família : "Fèiem una vessana de mongetes. En fèiem per nosaltres i hasta per vendre. D'això sí que de vegades en podíem vendre". A mercat, quan hi anaven, hi duien conills i pollastres. I els ous els venien a un comerciant que periòdicament passava a recollir-los.

● Tercer testimoni : Josep Alsina, nascut el 1910 a Sant Sadurní de l'Heura. Fadrister en una família de petits pagesos. Ens informa sobre el Mas Bassol, de Raset, on havia treballat onze anys com a mosso. Aquest era un mas d'unes "seixanta o setanta vessanes de terra de cultiu [13-15 ha], després hi havia unes deu o dotze vessanes d'albereda [2-2,5 ha], després potser hi havia -què diré jo...- unes deu o dotze de bosc [2-2,5 ha], després hi havia quatre vessanes de vinya [0,9 ha]". La producció principal, però, era el bestiar vaquí : "En aquell temps la forma de viure era tenir vaques. Allà en tenien de vuit a deu. A vegades n'hi havia nou, a vegades n'hi havia set". Tot i que el blat tenia un espai important en l'estructura de conreus (entorn les 20 vessanes, "a vegades vint-i-cinc, a vegades quinze, segons"), predominaven els conreus destinats a l'alimentació animal (25 vessanes d'userda, 10 vessanes de blat de moro, una extensió indeterminada d'ordi i civada per farratge,...). En aquest cas ens trobem amb un mas d'unes dimensions més grans, on la producció

estríctament destinada al consum familiar era, proporcionalment, menor i el nivell de comercialització molt més elevat. La producció de pinsos i farratges, com a input intermedi per a la producció de carn pel mercat, era més important que els productes pel consum familiar. I, fins i tot, de blat se'n podia vendre. Tot i això, no deixa de ser significatiu que, en demanar sobre el producte comercialitzat, l'entrevistat respongués contundentment amb una negativa, per després anar-ho matisant :

"Resposta - (...)No, perquè no es venia gaire. Tot es consumia.

Pregunta - No es venia res?

Resposta - No es venia res. Ben res.

Pregunta - En aquell mas no es venia res? Ni els animals?

Resposta - Bueno, els vedells tant se val. Els animals, oi, tant se val que s'havien de vendre. Lo que es venia, si de cas, era l'excés que es collia de blat de moro, de gra, de blat. I de blat, sí que es venia el blat, tant se val. (...) El blat sí, després que es gordava el que es tenia per consum necessari per pa per la casa i la sement per tornar a sembrar. El resto es venia. El blat de moro, també. Tot lo que s'havia de menester, si tenies porcs o tossinos, no sé com dir-ho, doncs allavons el que necessitàvem per l'engreix es guardava i del resto també se'n venia."

En conclusió, els testimonis aportats permeten una certa il·lustració de fins a quin punt les estratègies de producció per a l'autoconsum havien romàs, en tres tipus d'explotació ben diferents, encara fins el anys trenta. El contrast entre els tres testimonis, ens permet detectar una gradació creixent dels vincles amb el mercat en funció de les dimensions de l'explotació. Cal tenir present, com hem mostrat anteriorment, que la major part d'UFP tenien un *rem*⁷⁸ petit, fet que fa pensar en una menor vulnerabilitat de bona part de la població rural davant la caiguda de preus. Tornem a insirir, doncs, en el que esmentàvem inicialment : la protecció a la crisi depenia en bona mesura del grau de mercantilització de la producció agrària.

No hi ha dubte que els vincles i la dependència respecte el mercat existien en tots els estrats socials del món rural. L'autosubsistència a partir de les pròpies produccions era, per a la gran majoria d'UFP, un objectiu no acomplert. La migradesa de les explotacions no ho permetia⁷⁹. Tampoc hi ha dubte que, com a consumidors, els grups pagesos varen incrementar la seva participació

⁷⁸ Expressió dialectal utilitzada per un dels informants amb el significat d'extensió de l'explotació i que no figura l'Alcover-Moll en el mateix sentit.

⁷⁹ Cal recordar, en aquest sentit, que la major part de les famílies pageses figuraven en els censos de pagesos l'IRA, elaborats a partir d'uns criteris força restrictius amb la intenció d'excloure no només els pagesos més benestants, sinó aquells que podien garantir mínimament llur autosuficiència. Vegeu la secció 5.1.

en el mercat. Hi ha nombroses evidències, per exemple, sobre la difusió en el sector agrari d'inputs d'origen industrial. Quan els entrevistats detallaven el procés de treball agrari feien esment de l'ús de fertilitzants químics o de l'adquisició o lloguer de maquinària agrícola.

Els vincles amb el mercat eren importants no només com a consumidors, sinó també com a treballadors. Un dels elements bàsics per entendre, tant el tipus de dependència que les petites UFP establien amb el mercat com la capacitat de resistència a les crisis agràries és la possibilitat d'aconseguir remuneració fora del sector agrari: bé com a assalariat, bé com a productor independent integrat en una xarxa de comercialització. Retornem, per tant, una altra vegada, a la idea exposada en el segon capítol. No fou tant la desvinculació com el tipus de vincle amb el mercat el que va dotar moltes UFP d'una major capacitat de resistència.

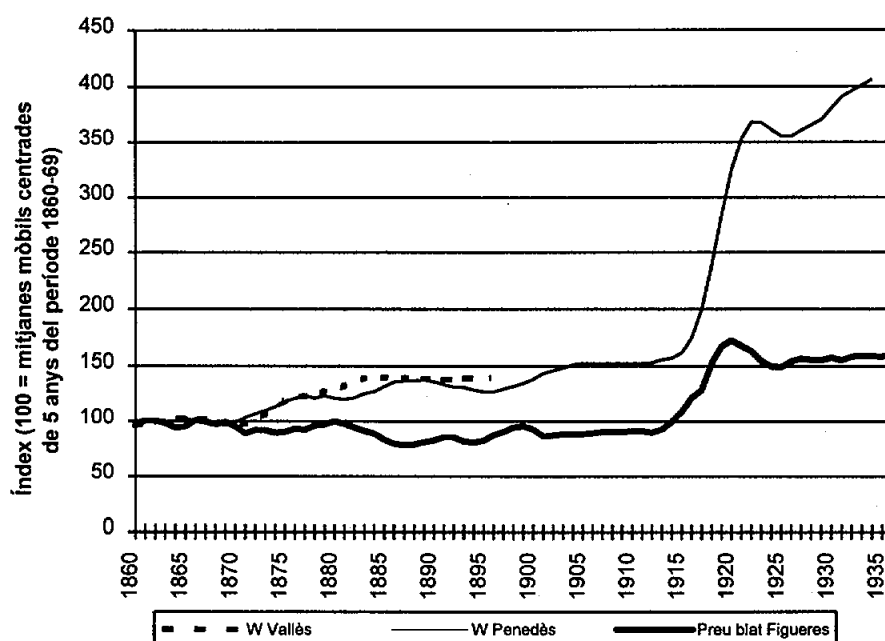
Els ingressos salarials i extra-agrícoles

Molts indicis recollits apunten cap un model de petita explotació agrària relativament tancada en ella mateixa, amb un fort excedent laboral que era orientat bé cap a la realització d'activitats no agràries organitzades dins la mateixa unitat familiar, bé cap a la "venda" de la força de treball sobrant a canvi d'un salari. Bona part de la població rural baixempordanesa encaixava en aquest model. Els ingressos extra-agrícoles i/o els ingressos salarials significaven bona part de l'ingrés monetari de les famílies rurals. La migradesa de l'explotació només permetia nivells de comercialització molt baixos de la producció agrícola.

Els testimonis esmentats anteriorment també ens il·lustren aquest punt (malgrat que fan referència a una realitat posterior). La família de Carles Sadurní, tot i tenir una explotació d'unes dimensions mitjanes que els permetia una certa tranquil·litat, obtenia bona part de l'ingrés monetari (s'hi "guanyaven el pa de l'any") anant a veremar a França: *"Nosaltres, de fet, ens guanyàvem bastant la vida. Ara, que jo a onze anys, la meva mare, el meu germà, la meva germana i jo anàvem a França a collir raïms. Que dèiem que anàvem a gonyar el pa de l'any"*. La família de Josep Alsina, propietaris d'unes dotze vessanes de terra campa [2,6 ha], una de vinya [0,2 ha] i quatre de bosc [0,9 ha], complementaven els seus ingressos amb el treball a bosc: *"... els ratos que no*

tenien feina al camp, treballaven al bosc, a tallar llenya pels terrissers. Tallaven llenya i amb el carro la traginaven als terrissers de La Bisbal, als rajolers". També feien carbó de rabassa, carbó d'alzina⁸⁰ i pelaven suro quan n'era el temps. Fortunat Saltor i la seva família també treballaven al bosc. De fet combinaven el treball del bosc, amb el conreu de les seves terres i amb la producció de rajols. Bona part de l'any la dedicaven a recollir feixines a bosc i a preparar les fornades de totxos i rajols. Per cada fornada calien unes set-centes feixines. Feien dues fornades l'any. Ocasionalment, a finals d'estiu, podien llogar-se per pelar suro. Però el que els aportava el gruix d'ingressos monetaris eren els 30.000 o 40.000 rajols que anualment produïen.

Gràfic 7.13 : Evolució nominal del salari masculí agrícola i del preu del blat, 1860-1936

Font : Elaborat a partir de Garrabou, Pujol, i Colomé 1991 i Armengol, 1980. Nota : Tot i que l'argument del text no es refereix exclusivament (ni bàsicament) als salaris agrícoles, donades les poques sèries salarials disponibles, hem preferit utilitzar sèries de salari agrícola suficientment contrastades abans que sèries de salari industrial, donat que el salari rural no agrícola s'ajustava més al primer que al segon.

⁸⁰ Té interès distingir entre les dues menes de carbó perquè el primer s'obtenia de plantes arbustives (bàsicament bruc i arboç) que els propietaris del bosc cedien gratuïtament (permetia tenir el bosc net i que els arbres creixessin més). Per fer carbó d'alzina, de roure o d'altres arbres, en canvi, calia arribar a un acord amb el propietari del bosc i donar-li una part del carbó obtingut.

L'evolució del salari rural apunta cap una elevació sostinguda d'aquest, almenys des de la dècada de 1870 (gràfic 7.13). La dinàmica dels salaris no només fou ascendent nominalment, sinó també en termes reals⁸¹. El distanciament de l'evolució salarial respecte els preus agrícoles va tendir a augmentar almenys fins a principis de la dècada de 1880. Tot i les modulacions que la sèrie enregistra, el salari rural va mantenir -durant els anys en què la crisi s'accentuà més- els nivells assolits amb anterioritat. Fins i tot, la caiguda dels preus podia haver beneficiat, en termes reals, aquells qui més depenien dels ingressos salarials (sempre que el nivell d'ocupació no s'hagués reduït substancialment, és clar), donat que el salari nominal va patir poques variacions.

L'evolució salarial, en conseqüència, hauria jugat a favor de les petites unitats pageses que produïen pel consum domèstic i que, probablement, encara havien de comprar una part dels aliments bàsics al mercat (blat, vi, oli). En canvi hauria perjudicat aquelles explotacions de dimensions superiors, que requerien la utilització de mà d'obra assalariada complementàriament a la familiar. En aquestes darreres s'hauria produït una caiguda notable del marge de guany pel doble efecte de la disminució de les cotitzacions dels productes agrícoles i de la rigidesa del salari.

A mig termini, al marge ja de la conjuntura puntual de la crisi, els guanys salarials (sovint extra-agrícoles o extra-comarcals) haurien tingut un paper clau en les possibilitats no només de reproducció econòmica, sinó també d'acumulació i estalvi de moltes unitats familiars⁸². L'accés a la propietat de la terra hauria estat propiciat per la disponibilitat d'uns estalvis acumulats amb treballs realitzats fora de l'explotació. Difícilment es pot comprendre l'accés de petits pagesos a la compra de terra si no es té en compte aquesta possibilitat⁸³.

---

⁸¹ Sobre l'evolució dels salaris agrícoles (que, pel que sabem, són un bon indicador del conjunt de salaris rurals) a Catalunya, vegeu Garrabou, Pujol i Colomé, 1991

⁸² Sobre la importància de la pluriactivitat com a mecanismes de reproducció de les petites explotacions agrícoles i, també, com a font d'acumulació per l'ampliació dels petits patrimonis pagesos, vegeu Hubscher, 1985

⁸³ Vegeu, en el mateix sentit, les observacions de Masullo : "*In questo complesso processo (es refereix a l'expansió de la *piccola proprietà contadina*) ... la possibilità stessa del suo svolgersi risulta legata alla polivalenza professionale tipica del contadino italiano*" (Masullo, 1990 : 42)

Taula 7.6 : Mercaderies facturades a l'estació de FFCC de La Bisbal

Mercaderia	unitat	1913	1915	1915	
				direcció Flassà	direcció Palamós
porcí	nº caps	2287	2987	2943	44
vedells	nº caps	890	1294	1052	242
bous+vaques	nº caps	14	29	19	10
oví+cabrum	nº caps	522	3777	157	3620
cavalls	nº caps		2	1	1
aviram+ous	tones	264,6	442,4	442,4	
grans	tones	74,5	36,7	12,4	24,3
farina	tones	546,8	531,5	286,1	245,4
patates	tones	11,6	5,1	2,5	2,6
olis+grasses	tones	31,1	4,1	4,1	
raïms	tones	68,9	12,1		12,1
vi	tones	3,6	0,7	0,4	0,3
arròs	tones	1,5	0,6	0,5	0,1
fruites	tones	0,6	2,2		2,2
terrisa	tones	618,4	114,1	114,1	
rajoles, rajols i teules	tones	400,0	171,4	140,1	31,3
carbó vegetal	tones	202,7	345,5	256,1	89,4
suro treballat	tones	193,1	239,9	220,2	19,7
suro en brut	tones	0,6	39,4		39,4
residus suro	tones	544,6	215,5	31,8	183,7
pela	tones	267,0	626,6	34,2	592,4
llenya	tones	78,9	24,3	24,3	
fusta per construcció	tones	322,0	598,0	387,0	211,0
carbó mineral	tones	7,4	1,5	0,5	1,0
mobles	tones	9,1	9,6	8,6	1,0
ferro i acer	tones	11,1	9,3	8,6	0,7
maquinària	tones	12,8	15,1	12,9	2,2
pell, cuir i calçat	tones	51,0	39,2	39,1	0,1
quincalleria	tones	4,0	1,0	0,5	0,5
envasos	tones	64,6	74,8	63,2	11,6
teixits i merceries	tones	5,2	10,9	10,8	0,1
altres	tones	48,7	519,9	475,0	44,9

Font : Cámara de Comercio e Industria de Gerona, 1914 i 1916

Òbviament les condicions d'ocupació varen variar en el decurs del període analitzat i no sempre de manera homogènia. Les dues darreres dècades del segle XIX, per exemple, foren un moment de forta expansió de la indústria suro-tapera, concentrada a les viles de Palamós, Palafrugell, Calonge i Sant Feliu⁸⁴. Això propicià un important moviment urbanitzador⁸⁵, que amplià la

⁸⁴ Medir, 1953

demanda, per exemple, de productes forestals, tant per a la construcció com per a fins energètics. L'expansió suro-tapera, coincidí amb una llarga etapa de crisi de la terrissa de La Bisbal⁸⁶ i per tant, d'afebliment de la demanda de feixines pels forns. Els efectes d'aquesta per a les petites UFP que podien viure de la venda de feixines varen ser atenuats per l'expansió de la primera.

Les possibilitats de comercialització d'aquesta gamma de produccions s'ampliaren més enllà del mercat local amb la construcció del ferrocarril. Precisament aquesta s'inicià durant la crisi agrària i generà, durant uns anys, una notable demanda de treball. Amb el ferrocarril del Baix Empordà (de Palamós a Flaçà, on enllaçava amb la línia de Barcelona a la frontera amb França) i el carrilet de Girona a Sant Feliu, el tràfec de mercaderies augmentà notablement. La taula 7.6 ens dóna una idea aproximada, per la segona dècada de segle, de les produccions comercialitzades des de La Bisbal (tot i la distorsió que genera no disposar del valor de les mercaderies, en comptes del pes)

Després de la *Gran Guerra*, quan la indústria suro-tapera comarcal entrà en una fase recessiva, va irrompre amb notable importància una nova possibilitat d'ocupació temporal: la verema a les vinyes rosselloneses. La importància dels moviments estacionals vinculats amb la viticultura francesa encara no ha estat calibrada, però de ben segur fou molt important. Els rastres es troben arreu: en els testimonis orals recollits⁸⁷, en la premsa local⁸⁸, en estudis socio-econòmics contemporanis i en els arxius francesos⁸⁹. Aquestes migracions

---

⁸⁵ Les quatre viles esmentades varen passar de 19.400 a 25.700 habitants entre 1877 i 1900.

⁸⁶ La terrissa bisbalenca era un tipus de producte orientat cap un mercat bàsicament rural: recipients, càntrirs, menjadores, mesures,... Les dimensions d'aquest mercat no es reduïen pas a l'estret àmbit comarcal. Bona part de la producció era exportada més enllà de l'Empordà. Probablement els efectes de la crisi agrària en altres zones geogràfiques incidiren en una contracció de la demanda i provocaren una crisi de la indústria bisbalenca. Els efectes demogràfics d'aquesta crisi es fan palesos - a La Bisbal - en el període intercensal 1887-1900. (Dec la informació sobre la situació de la indústria terrissera a Andreu Bover, director del Museu de la Ceràmica de La Bisbal)

⁸⁷ Concretament, el ja esmentat de Carles Sadurní i el de Josep Alsina.

⁸⁸ Per exemple, aquesta notícia publicada al *Baix Empordà* (nº 566, 29 agost 1920) notificant la marxa d'obriers de Palafrugell cap a la verema francesa: "*Han marxat a França per anar a treballar en les veremes, prop de dos-cents obrers d'aquesta vila, siguent bastant crescut encara el nombre dels que van dintre de pocs dies a marxar-hi*"

⁸⁹ Existeixen informacions més o menys genèriques a les sèries de Prefectura dedicades al control de la població estrangera, en particular les sèries M i W, dels Arxius Departamentals de Perpinyà.

temporals anaren en augment al llarg de la dècada de 1920, fins que les autoritats franceses enduriren les condicions d'entrada d'obriers estrangers⁹⁰.

En conclusió, no fou només la capacitat d'autoexplotació el que hauria permès a les UFP amb menys patrimoni fer front a la conjuntura de crisi, primer, i a les noves condicions pel sector, després. Cal considerar també el paper que tingueren les ocupacions alternatives, fora del sector agrari, o fora de l'explotació, i la remuneració

7.4 La transformació de l'agricultura baixempordanesa

El procés de consolidació de la propietat pagesa va anar acompanyat d'un canvi en l'estructura productiva de les explotacions i del conjunt del sector agrari⁹¹. El Baix Empordà va experimentar una notable transformació en els usos del sòl i els aprofitaments agraris des de finals del segle XIX, com a resposta a les noves condicions obertes per la crisi finisecular. D'aquestes transformacions no va pas quedar-ne exclosa la petita pagesia, malgrat llur producció s'orientés sobretot cap el propi consum domèstic. Tampoc quedà exclosa del procés de difusió d'innovacions tècniques, en especial de la mecanització de determinades operacions i de la utilització de fertilitzants químics. La incorporació de nous conreus, noves rotacions i nova tecnologia va permetre un ús més intensiu de la terra i, alhora, reduir costos laborals en determinades operacions. També va facilitar la universalització de la propietat d'animals de treball, en la mesura que els conreus pel seu consum augmentaren a l'interior de cada explotació. Per a moltes UFP, la incorporació d'aquests canvis va permetre incrementar el grau d'autosuficiència alimentària, a canvi d'una major dependència respecte d'inputs industrials. Probablement també incrementà les possibilitats d'obtenir excedents per a llur comercialització i, en alguna mesura, les possibilitats d'acumulació patrimonial en conjuntures favorables com la de la I Guerra Mundial.

Les transformacions en l'esfera productiva són, en conseqüència, un element clau per a la comprensió tant de la capacitat de resistència pagesa a unes condicions de mercat adverses, com de la possibilitat que, en

---

⁹⁰ Llovet, 1935 : 109

⁹¹ Per una visió general de les transformacions agràries, vegeu Pujol, 1988; Garrabou i Pujol, 1988; Garrabou i Sanz, 1985; i Jiménez Blanco, 1986.

determinades conjuntures, es produís un avenç de la propietat pagesa. Plantegem, doncs, de manera sintètica, les principals línies de transformació en la producció agrària :

- L'àrea conreada, l'expansió de la qual -com hem vist al primer capítol- s'havia deturat a mitjan segle XIX, va experimentar una certa reculada. Les estadístiques provincials indiquen l'existència d'una etapa de contracció durant la segona meitat del segle XIX, explicable bàsicament per l'abandonament del conreu de la vinya després de la fil·loxera i pels efectes de la crisi de finals de segle. Durant les tres primeres dècades del nou-cents assistim a un procés de recuperació de les superfícies, però aquestes mai tornaren a assolir el nivell de 1860⁹². A nivell comarcal, la comparació dels amillaments de mitjan XIX amb els de 1940-50 -tot i els problemes que comporta la comparació de fonts amb diferents nivells d'ocultació- indiquen que l'àrea conreada va disminuir del 51% al 45 % sobre la superfície total (taula 7.7). Com pot observar-se a la taula 7.8, aquest retrocés anà estretament lligat a l'abandonament de la vinya.

Taula 7.7 : Canvis en l'ús del sòl, segons els amillaments (en %)

	mitjan s. XIX	mitjan s. XX
conreu	51,0	45,2
bosc	25,4	41,8
pastura i erm	22,0	11,7
improductiu	1,6	1,3
Total	100	100

Font : Amillaments. Les dades del segle XIX corresponen a una superfície amillarada de 37.043 ha, amb una ocultació del 19,6% sobre l'extensió real de la mostra, i es troben reproduïdes a la taula 1.2. Les dades del segle XX corresponen a una superfície amillarada de 59.463 ha, amb una ocultació de l'11%.

- Els conreus arboris i arbustius foren els que més retrocediren. Com hem explicat, el principal protagonista d'aquest retrocés fou la vinya. Però també l'olivera experimentà una reculada important, com a conseqüència de la baixa remuneració d'aquest conreu i del baixa qualitat de la producció oleícola comarcal. Com a contrapartida, va començar a insinuar-se l'expansió del conreu fruiter, molt especialment del presseguer, en la zona del Baix Ter⁹³.

⁹² Vegeu Pujol, 1988 : 32-46

⁹³ Carandell, 1942 : 159; Barbaza, 1988 : II, 39-40

Taula 7.8 : Aprofitaments de la superfície conreada, segons els amillaraments (en %)

	mitjan s. XIX	mitjan s. XX
hort regadiu	1,0	1,9
cereal regadiu	-	4,2
arròs	-	2,4
Total regadiu	1,0	8,6
hort secà	0,4	0,6
terra campà	68,7	79,7
vinya	21,6	4,5
olivera	8,3	6,0
fruiters secà	-	0,6
Total secà	99,0	91,4

Font : Vegeu taula 7.7

● Un element destacat en aquest procés de transformació fou el notable progrés experimentat per la superfície irrigable⁹⁴. Segons les dades dels amillaraments la superfície regada va passar de l'1% al 8,6% respecte la superfície conreada (taula 7.8)⁹⁵. L'ampliació del regadiu va concentrar-se especialment a la zona del Baix Ter : Fontanilles, Gualta, La Tallada, Pals, Serra, Torroella, Ullà, Verges,... Però moltes altres localitats també varen incrementar la seva superfície regada : Castell d'Aro, La Bisbal, Palafrugell, Palau Sator, Santa Cristina,... L'origen de les aigües era bàsicament fluvial, sobretot al Baix Ter; però, l'aprofitament de les aigües subterrànies també va augmentar notablement, amb la difusió de bombes i motors per a la seva extracció⁹⁶.

Aquesta expansió del regadiu va anar molt lligada a la reinstauració del conreu de l'arròs al Baix Ter, prohibit per una R.O. de juliol de 1838⁹⁷. L'arròs reaparegué 1903, després de reobrir-se la discussió sobre llur conveniència⁹⁸ i quan Pere Coll i Rigau, un *americano* que havia fet fortuna a Cuba, obtingué

⁹⁴ Per una visió de l'expansió del regadiu en el context català, vegeu Pujol, 1988 : 287-310

⁹⁵ Sobre l'ampliació del regadiu i la fiabilitat de les dades dels amillaraments, vegeu Barbaza, 1988 : II, 32.

⁹⁶ Carandell (1942 : 150) parla de l'existència de "*una "peste" de emulació por el riego perfecto, por la apertura de un pozo, por la búsqueda de mantos artesianos,...*".

⁹⁷ Sobre el procés de prohibició, els conflictes i els interessos creats per aquest conreu, vegeu Surroca, 1979

⁹⁸ Vegeu el recull d'articles de premsa publicats anònimament el 1900 a El cultivo del arroz en Torroella de Montgrí, Barcelona, Imp. P. Ortega

autorització per plantar arròs en les terres del Mas Gelabert⁹⁹. El seu conreu s'estengué ràpidament, en vinculació amb altres plantes¹⁰⁰. L'abril de 1904 els alcaldes de Pals, Palau-Sator, Fontanilles, Ullà, Bellcaire, Torrent, Begur i Regencós adreçaven una exposició al rei sol·licitant facilitats per conrear arròs en els seus termes, "*considerándolo como un poderoso medio para vencer la crisis agrícola que sufre aquella comarca*"¹⁰¹. I pocs mesos més tard es reunien a Palafrugell prop de cinquanta productors d'arròs per discutir la formació d'un sindicat arrosser¹⁰². El 1908 va aprovar-se la constitució de la *Comunitat de regants de la sèquia del Molí de Pals*¹⁰³, que agrupava a petits propietaris i masovers que desitjaven participar en l'explotació d'aquest conreu¹⁰⁴. La superfície d'arrossars alimentada per les aigües de la sèquia de Pals el 1909 fou de 1576 vessanes (345 ha), però després d'aquesta explosió inicial, tendí a recular ràpidament¹⁰⁵. El 1913, ja només era de 222 ha¹⁰⁶. El 1925 la superfície d'arrossars empordanesos fou valuada en unes 175 ha¹⁰⁷. A partir de 1930, però, l'alça en els preus va encoratjar una ràpida represa, fins arribar a 440 ha el 1935, extensió que va ser superada després de la guerra civil¹⁰⁸.

● Algunes localitats varen conèixer una expansió del conreu de la patata. Les dades de Palafrugell enregistren un increment notable d'aquest conreu. A nivell provincial el seu creixement també fou notable, especialment a les zones més fredes i muntanyoses (Camprodon, Olot,...). Al Baix Empordà la zona

⁹⁹ Pla, 1959. El paper de Coll i Rigau com el reintrodutor de l'arròs a l'Empordà el reconegueren també els seus contemporanis. Vegeu, per exemple, la salutació que li adreça la secció de Palafrugell de la *Cámara Agrícola del Ampurdán* en l'acta d'una reunió de productors d'arròs celebrada a la mateixa vila el novembre de 1904 ("Reunión de productores de arroz", *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, 114, 1-XII-1904, p. 277)

¹⁰⁰ "Els arrossars de l'Empordà no són pas permanents. En aquelles terres s'alternen amb el conreu de l'arròs, el d'altres plantes, entre elles el blat de moro" (Bardia, 1938)

¹⁰¹ *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, 100, 1-V-1904, p. 117

¹⁰² "Reunión de productores de arroz", *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, 114, 1-XII-1904, p. 277

¹⁰³ R.O. de 5 de juny de 1908. Agrupava a regants dels municipis de Pals, Palau-Sator, Fontanilles, Gualta i Torroella. Una descripció dels objectius i funcionament de la Comunitat es troba a Pelegrí, 1918

¹⁰⁴ Barbaza, 1988 : II, 33

¹⁰⁵ Pelegrí, 1918

¹⁰⁶ Pelegrí, 1918

¹⁰⁷ Barbaza, 1988 : II, 33

¹⁰⁸ Barbaza, 1988 : II, 33-34

productora de patata per excel·lència fou la Vall d'Aro i Calonge, on s'obtenien varietats primerenques per a l'exportació¹⁰⁹.

● El gran eix de transformació de l'agricultura baixempordanesa fou l'expansió dels conreus per a l'alimentació animal : farratges, pinsos, arrels,... Aquest procés es donà a escalà provincial (gràfic 7.14) però adquirí especial intensitat a l'Empordà. Arreu trobem rastres del progrés de l'usurda, l'esparcet, els cereals pel bestiar (ordi, civada i, molt especialment, blat de moro), naps i remolatxes,... L'exemple de Palafrugell, per on hem pogut reconstruir amb un mínim de fiabilitat l'estructura de conreus entre 1858 i 1934, ens permet il·lustrar-ho amb un cas concret, a falta de dades estadístiques sobre el conjunt de la comarca (gràfic 7.15).

El més destacable és la ruptura amb el model cerealícola vuitcentista, caracteritzat per girar entorn els cereals panificables. Aquesta ruptura assolí un to dràstic a Palafrugell, on els cereals destinats al consum humà varen passar del 54 al 22% de la superfície d'herbacis. Probablement la magnitud d'aquest retrocés no sigui extrapolable al conjunt de la comarca. En el cas de Palafrugell, el predomini del mestall sobre el blat explica la intensitat de la contracció. Els canvis en les pautes de consum alimentari varen provocar una ràpida desaparició dels mestalls d'ençà els darrers anys del segle XIX. El 1912, a Palafrugell, només restava una sisena part de l'extensió sembrada de mestall mig segle abans. I aquesta reducció només fou parcialment compensada pel blat.

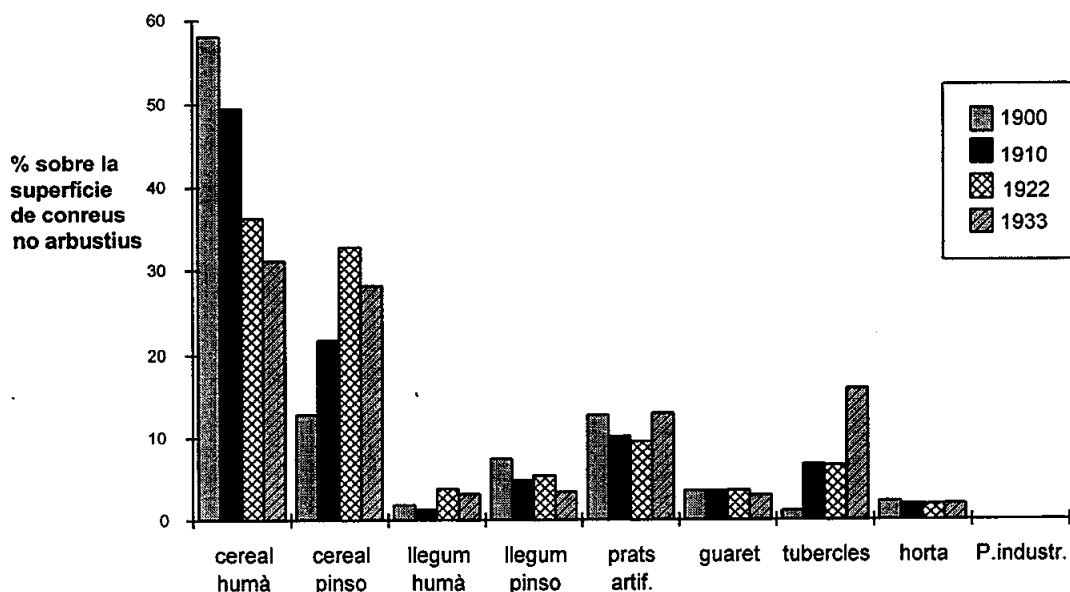
La reculada dels panificables va anar acompanyada per un fort avenç dels cereals destinats a l'alimentació del bestiar, bé en forma de gra, bé com a farratge. El mestall fou parcialment substituït per ordi i per civada. Però l'espècie pel consum animal que major expansió va conèixer fou el blat de moro. El blat de moro no s'ha de concebre tant com un competidor o una alternativa al mestall o a qualsevol altre cereal, sinó com un complement. El Baix Empordà va conèixer una forta expansió de les rotacions de cereals d'hivern amb blat de moro. I si va ocupar algun espai, fou el de les lleguminoses pel bestiar (en especial les faves), que també experimentaren una reculada notable.

---

¹⁰⁹ Carandell, 1942 : 155

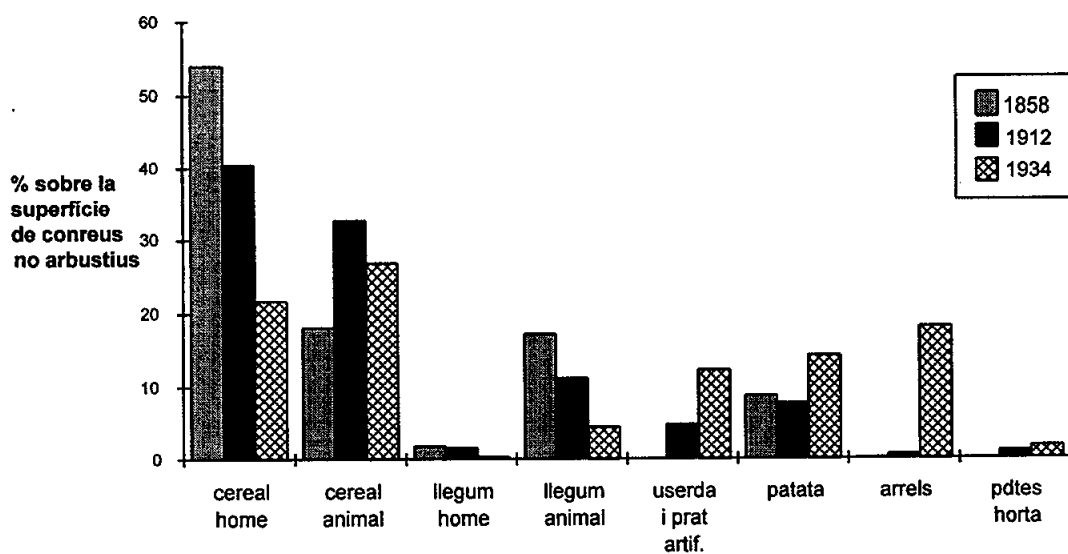

Gràfic 7.14 : Evolució de la superfície ocupada pels conreus no arbustius a la província de Girona (1900-1933)

Font : Pujol, 1988

Gràfic 7.15 : Evolució de la superfície ocupada pels conreus no arbustius a Palafrugell (1858-1934)

Font : AHM Palafrugell, III.1

A més dels cereals per a l'alimentació animal, també varen conèixer una forta expansió les lleguminoses de prat, en especial l'usarda i l'esparcet, i varen modificar les rotacions de conreus tradicionals per integrar-hi aquests

conreus de cicle plurianual. Al seu costat també es desenvoluparen algunes arrels, com el nap, la remolatxa i la bleda-rave. La importància que mostren a Palafrugell, tanmanteix, no és generalitzable arreu de la comarca.

● La direcció dels principals canvis en el sistema agrari apunta directament a l'expansió ramadera. "La ganadería alcanza en nuestra comarca [Baix Empordà] importancia decisiva", comentava amb admiració l'andalús Juan Carandell¹¹⁰. Els canvis en el sistema de conreus i l'estructura productiva implicaren un increment en les disponibilitats d'aliment pel bestiar. És raonable que la dotació ramadera també creixés i ho fes de manera integrada amb l'agricultura. L'evolució dels preus relatius també ho afavorí, en especial durant la dècada de 1920. La baixa remuneració dels conreus cerealícoles i els elevats preus aconseguits amb la venda de bestiar per carn i amb la llet varen significar un fort impuls en aquesta direcció. Jaume Rosich, impulsor i testimoni d'aquesta intensificació pecuària, recordava així la trajectòria dels primers anys vint :

"...els únics que resistiren els efectes de la baixa (de preus) foren la carn i la llet i aconsellàvem als agricultors gironins donguessin primordial preferència a la cria i recria de bestiar de carn i de llet per mantenir la riquesa obtinguda durant el període de la guerra, que estava ben amenassada,..." ¹¹¹

Com s'ha vist en la secció 1.8, la comparació dels censos ramaders revela que, en una etapa indeterminada entre mitjan segle XIX i els primers anys del segle XX, el Baix Empordà va conèixer un procés de creixement i, alhora, de recomposició de la ramaderia. Amb posterioritat al cens de 1917 hi ha indicis que apunten cap una continuació del procés expansiu, però la base estadística és molt feble. A nivell provincial (l'única escala per a la qual disposem de dades agregades després de 1917), la càrrega ramadera va experimentar un intens augment entre els censos de 1865 i 1917, i -en canvi- davallà entre el darrer i el de 1933 (taula 7.9), malgrat mantenir-se com la província catalana amb major densitat ramadera¹¹². El Baix Empordà, però, no hauria seguit la mateixa trajectòria que els censos indiquen pel conjunt provincial. Almenys això és el que es dedueix d'informacions obtingudes per algunes localitats.

---

¹¹⁰ Carandell, 1942 : 151

¹¹¹ Rossich, 1926 : 7

¹¹² Vegeu Pujol, 1988

Taula 7.9 : Evolució de la càrrega ramadera (1865-1933)

	t / km ²		
	P.Judicial La Bisbal	Província Girona	Catalunya
1865	7,02	6,72	4,23
1917	8,35	8,95	4,37
1933		8,28	4,58

Font : Taula 1.26 i Pujol, 1988

Taula 7.10 : Densitat ramadera en quatre municipis, 1917 i 1932-35

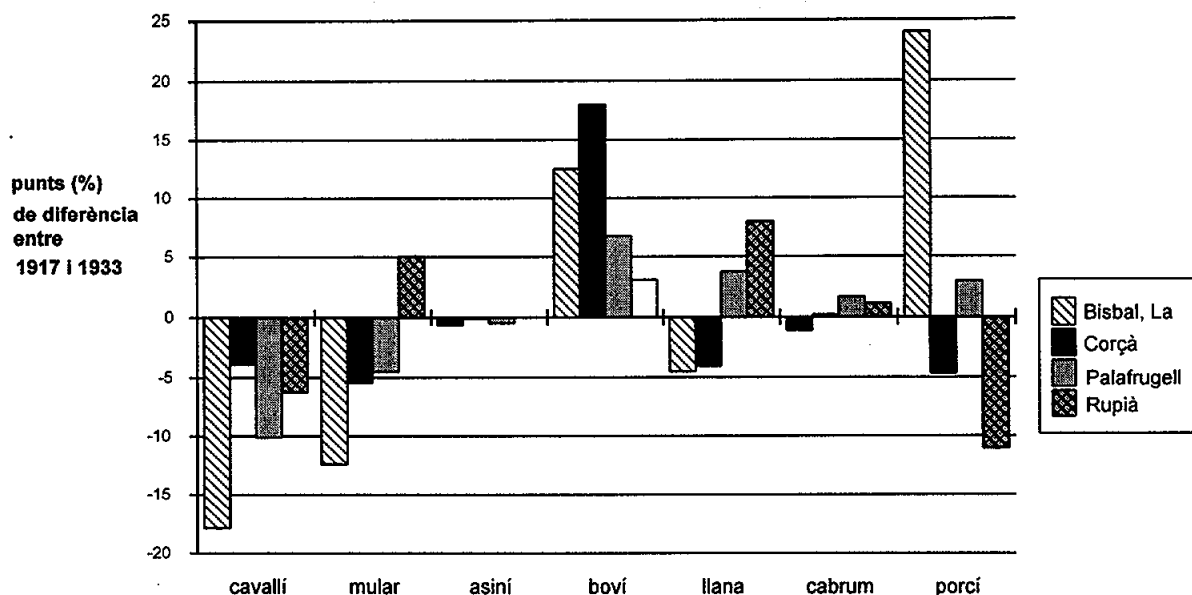
Municipi	Densitat 1917	Densitat 1932-35
Corçà	12,5	16,7
La Bisbal	14,9	47,7
Palafrugell	16,2	17,3
Rupià	12,3	11,4

Font : Les dades de 1917 procedeixen de Pelegrí, 1918. Les dades de 1932-35 procedeixen de les estadístiques adreçades per cada ajuntament al Servicio Nacional Agrícola l'any 1935, excepte per a Ruplà, on s'ha utilitzat l'estadística de 1932. AHM Palafrugell, III.1, Actes de la Junta Local de Informaciones Agrícolas; AHC La Bisbal, La Bisbal, III.6; AHC La Bisbal, Corçà, lligall 151; AHC La Bisbal, Ruplà.

Una mostra del nombre de caps de bestiar existents el 1932-35 en quatre municipis ens permet observar una densitat ramadera sensiblement superior a l'obtinguda el 1917 tant pel conjunt comarcal, com per cadascuna de les localitats (amb l'excepció de Ruplà). A la llum d'aquests casos individuals, la dotació ramadera no només no va disminuir, sinó que va continuar augmentant al llarg de la dècada de 1920 i principis de la de 1930, tot i que no pas de manera homogènia.

Aquest augment anà acompanyat d'un creixent pes del vaquí (gràfic 7.16). L'elevat valor de densitat ramadera que assolí La Bisbal s'explica per la multiplicació del bestiar vaquí. El 1935 a la vila de La Bisbal varen consignar-se 1.164 caps d'aquesta espècie, quan el 1917 només n'hi constaven 286. Arreu, amb major o menor mesura, el bestiar vaquí va augmentar el seu pes en termes absoluts. Però els canvis no foren només quantitativs, sinó també qualitius. L'augment del vaquí anà acompanyat d'un major pes dels animals destinats al consum carni i, més endavant, a la producció de llet. Només un 23% dels caps vaquins de La Bisbal (1935) es destinaven al treball. La resta era per carn (64%) o llet (13%).

Gràfic 7.16 : Canvis en el pes de les espècies ramaderes (1917-1935)

Font : Vegeu taula 7.10

Les trajectòries del porquí són discrepants. A escala provincial, els censos enregistren una caiguda entre la segona i la quarta dècada del segle XX. A escala local, alguns municipis també experimenten una reducció del nombre de caps comptabilitzats, en altres el nombre està estancat i en algun experimenta un creixement espectacular. És difícil extreure'n massa conclusions. Tampoc les dades de facturació de la línia ferroviària Palamós-Flaçà són massa clares. Entre 1913 i 1924 (anys pels quals disposem d'informació sobre el tràfic ferroviari), el nombre de porcins transportats experimentà oscil·lacions molt fortes, tot i que la tendència dels primers anys vint era clarament alcista i el 1923 havia superat el nivell del 1913.

Aquestes discrepàncies també s'observen en el bestiar oví, que augmentà a Palafrugell i Rupia mentre disminuïa lleument a La Bisbal i Corçà. A més dels caps censats a cada municipi, el Baix Empordà va continuar essent el recés hivernal (d'octubre a març) pels ramats transhumants procedents de la Cerdanya, el Ripollès i l'Alta Garrotxa¹¹³.

¹¹³ Carandell, 1942 : 135-136

El bestiar cavallí, que havia estat la màquina agrícola per excel·lència a finals del vuit-cents, va reduir ràpidament la seva importància. Les quatre localitats de la mostra coincideixen plenament. La difusió de màquines de batre que recorrien poble a poble i mas a mas tota la comarca i la substitució dels animals per camions amb motor d'explosió varen qüestionar el paper del cavall i varen limitar el seu interès a l'àmbit de la petita explotació rural, per a la qual el cavall era un instrument de treball indispensable¹¹⁴. En certa mesura, una major universalització de la possessió de cavalls entre petits pagesos va anar acompanyada de la reducció en el nombre absolut de caps existents a la comarca.

Paral·lelament al creixement quantitatiu de la ramaderia, doncs, s'estava produïnt un canvi de caràcter qualitatiu: la producció pel consum humà tendia a créixer per damunt i en detriment de la ramaderia de treball. I això tant s'expressava en l'augment de determinades espècies i la reducció d'unes altres, com en el major pes dels animals destinats a carn o a llet en el vaquí. El corol·lari d'aquest canvi qualitatiu fou el desenvolupament que conegué la cria de bestiar menut. Els indicis disponibles apunten a un fort creixement d'aquest tipus de bestiar. El nombre d'aus existent als anys trenta difícilment podia passar desapercebut als contemporanis i depassava els àmbits de la producció per l'autoconsum. A Palafrugell, el 1935, varen consignar-se 2.700 galls, 8.500 gallines i 9.000 pollastres, a més de 300 oques i 500 ànecs. La producció estimada d'ous era de 75.000 dotzenes. A La Bisbal, l'aviram també era molt nombrós (2.130 galls, 8.830 gallines i 1.340 pollastres), igualment com a Corçà (135 galls, 6.200 gallines i 1.250 pollastres). Aquesta forta presència d'aviram (i probablement, també, de conills, malgrat no constin en les fonts estadístiques) és un indicatiu més l'expansió d'una producció pecuària orientada al consum humà.

En conclusió, les línies centrals del procés de transformació agrari que el Baix Empordà experimentà amb posterioritat a la crisi finisecular tendiren a centrar-se en una gamma de produccions amb remuneració relativament elevada (arròs, productes hortícoles i bestiar vaquí i porcí, bàsicament). L'agricultura cerealícola tradicional va mantenir un pes important, tot i tendir progressivament cap a la producció de pinsos i farratges. No és en va que quan Josep Llovet i Josep M. Riu, varen seleccionar una *empresa agrícola*

---

¹¹⁴ Rosich, 1926 : 15

representativa del Baix Empordà pel seu estudi sobre les característiques econòmiques de l'agricultura catalana, escollissin una explotació que, en paraules seves, tenia aquest perfil:

"Una empresa de la zona del Baix Empordà, regable amb aigua del Ter, explotada en arrendament i conreada a base de cereals i farratges que són consumits en la seva totalitat pel bestiar boví, de llana i porcí de la mateixa finca. Comprèn, a més, una part d'olivera a la muntanya"¹¹⁵

Aquesta transformació no fou obra exclusiva dels pagesos més *grassos*, ni dels arrendataris de masos. Els masovers més aviat tingueren dificultats per desenvolupar a fons aquests canvis; i els propietaris rendistes, malgrat la literatura, en restaren al marge¹¹⁶. Al seu costat, els petits propietaris, amb voluntat d'intensificar al màxim el producte de la seva terra, mantenint alhora la prioritat de la producció pel consum domèstic, varen participar activament en el procés de canvi agrari. Cal tornar a insistir en que la petita pagesia no en restà al marge. Els testimonis orals esmentats anteriorment, en la mesura que representen tres situacions socials diferents, són útils per il·lustrar com els canvis eren generals, malgrat els matisos diferencials que poguessin adquirir. Les petites i mitjanes explotacions pageses varen integrar les transformacions, adequant-les als seus objectius econòmics. Tot i que la producció de blat continuava essent central en les tinences més petites (com la de Fortunat Saltor), els farratges i el pinso pel bestiar havien ocupat un espai important i eren la base que permetia el sosteniment d'una petita producció pecuària amb destí comercial.

Que els conreus com l'userda havien aconseguit una difusió generalitzada ens ho proven les declaracions fetes l'octubre de 1928 pels pagesos del municipi de La Bisbal. Cent-quaranta pagesos varen presentar les seves declaracions sobre superfícies sembrades¹¹⁷. D'aquests el 76% declaraven haver sembrat userda, el 51% remolatxa farratgera, el 59% blat de moro en gra i el 26% blat de moro per farratge. Bona part d'ells eren petits pagesos, tot i que no és possible saber-ho amb exactitud perquè la font no recull l'extensió total de cada explotació. El 69% de declarants feia constar superfície inferiors a les 2 hectàrees.

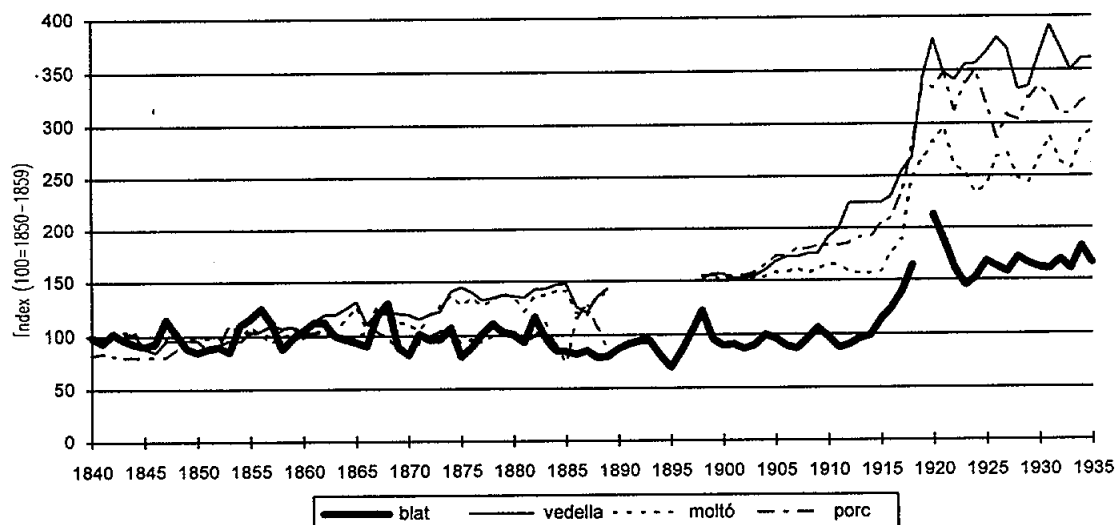
---

¹¹⁵ Llovet i Riu, 1938 : 21

¹¹⁶ Vegeu secció 5.7

¹¹⁷ Declaracions a l'enquesta del S.N.A., 1928

Gràfic 7.17 : Índex del preu de la carn i el blat (1840-1935)

Font : Índex elaborat a partir de la sèrie de blat del mercat de Figueres (1840-1935) extreta d'Armengol (1980), les sèries de vedella, moltó i porc del mercat de Girona (1840-1889), i les sèries de vedella, moltó i porc del mercat de Barcelona reproduïdes per Pujol (1988)

La favorable evolució dels preus del bestiar en relació als preus dels cereals i el fet que els animals fossin la producció comercial per excel·lència dins les UFP, permet explicar millor la situació de les famílies pageses i les seves possibilitats de reproducció i d'acumulació patrimonial. El gràfic 7.17 mostra l'evolució seguida pels preus de tres espècies ramaderes i del blat. El primer que s'observa és el fort augment experimentat pels preus de la carn, molt superior al dels preus del blat. Aquesta fou una tendència pràcticament secular, que s'intensificà sobretot durant el primer quart del nou-cents. En el darrer tram de les sèries, la remuneració obtinguda per les carns doblava el blat, en relació als nivells de mitjan segle XIX. No és, però, l'única observació d'interès. Un altre fet destacable és que l'alça dels preus del bestiar oví (moltó) fos menys intensa que la de la vedella o la carn porcina. Precisament les dues espècies que major difusió varen tenir a la comarca i que amb major facilitat s'adequaven a l'estructura de la petita i mitjana explotació pagesa.

7.5 Recapitulació

A mode de cloenda, en aquest capítol hem pretès plantejar alguns elements explicatius del procés de consolidació de la propietat pagesa que havíem observat anteriorment. Hem advertit que no seríem pas exhaustius i hem complert la nostra advertència. Ens han quedat al tinter elements que caldria examinar amb un cert deteniment per completar una interpretació global : des de l'evolució del preu de la terra fins les estratègies pageses d'acumulació, la difusió del canvi tècnic o la incidència del sistema hereditari. Tot i així, els aspectes que hem explorat eren, a parer nostre, prioritaris.

L'avenç de la propietat pagesa va realitzar-se en un context de depreciació sostinguda dels productes agrícoles en general, i de caiguda de la renda agrària. Aquest és l'element central per explicar per què els grans propietaris rendistes tendiren a desprendre's de les seves terres sense ser rellevats per nous grans propietaris. No és, però, l'únic. Tot i que subordinats a la pèrdua de rendibilitat de l'activitat agrària, també hem destacat la superior rendibilitat de les inversions en valors mobiliaris i la incidència d'una creixent conflictivitat agrària que, malgrat no assolir la intensitat d'altres comarques, hauria estimulat l'aparició d'una nova sensibilitat favorable al conreu directe i a la propietat pagesa, àdhuc entre determinats cercles d'hisendats. Més obscur és el paper que va jugar un encara no demostrat canvi en les pautes de transmissió hereditària dins les famílies de grans propietaris.

Des de la perspectiva pagesa hem intentat abordar la qüestió de quins varen ser els mecanismes que a més de dotar a les UFP d'una certa immunitat davant els efectes de la crisi agrària finisecular, varen possibilitar l'acumulació de terres a aquelles que varen continuar residint en el camp. El fet - paradoxal?- d'una primera i més intensa onada migratòria en un període de relativa prosperitat agrària, així com les atenuades conseqüències immediates de la conjuntura crítica finisecular (en termes d'endeutament, de desposseïció i, en certa mesura, també d'expulsió demogràfica) ens han conduït a proposar dos elements explicatius : el manteniment d'estratègies de producció per a l'autoconsum i d'un flux d'ingressos salarials i/o extra-agrícoles. La combinació d'ambdós, alhora que hauria limitat els efectes directes dels moviments dels preus agraris, també hauria possibilitat una estratègia acumulativa materialitzada en la compra de terres. Les orientacions productives adoptades pel sector agrari baixempordanès amb posterioritat a la crisi (de les quals no

n'hauria quedat exclosa la petita i mitjana pagesia propietària) haurien reforçat la posició de les petites explotacions, permetent una intensificació de l'ús del sòl i una major dotació pecuària. L'evolució dels preus relatius pecuaris hauria jugat en el mateix sentit en ser el porcí, el vaquí i l'aviram l'excedent comercial més important en les petites economies pageses.

CONCLUSIÓ

A mitjan segle XIX, al Baix Empordà, s'estava arribant a la fi d'una llarga etapa expansiva iniciada una centúria abans : una etapa de creixement demogràfic, d'increment de l'àrea conreada, de consolidació d'una nova classe dirigent. Ben aviat començaren a observar-se els primers signes d'esgotament del model de creixement que s'havia mantingut fins aleshores : la pèrdua de població rural entre 1860 i 1880 en fou l'exponent més clar, però també la paralització de l'expansió dels conreus i el fort desenvolupament de la indústria surera gavarrenca, sobre la qual pivotà un nou model econòmic comarcal, mantingut des d'aleshores fins l'esclat del turisme.

L'estructura agrària baixempordanesa es caracteritzava per una certa dualitat masos / petites explotacions familiars. Els primers es trobaven, bàsicament, en mans de propietaris rendistes que, amb desnivells importants, podem considerar globalment com a grans propietaris. No tots els propietaris de mas, tanmateix, eren rendistes o grans propietaris. Existia un segment de propietaris de mas que, a més de residir a la finca, encara treballaven directament les seves terres. En aquests casos, però, o bé les dimensions de seu patrimoni els aproximaven a la petita/mitjana explotació familiar pagesa, o bé es tractava de situacions pràcticament residuals. El mas era la unitat patrimonial bàsica de les grans propietats. Una gran propietat es composava d'un nombre variable de masos, per norma general geogràficament dispersos. La fórmula tradicional d'explotació era la cessió del mas a una família en règim de masoveria. L'explotació directa amb treball assalariat, al marge d'algunes provatures experimentals, no va arrelar entre els grans propietaris; i excepte en situacions particulars (com els grans masos ramaders) el treball assalariat en els masos tingué una rellevància menor. La baixa demanda de treball per a tasques agrícoles generada pels masos limita les possibilitats de sostenir l'existència d'una complementarietat funcional entre aquests i les petites explotacions.

A l'altre pol de l'estructura agrària comarcal hi havia les petites explotacions familiars. Malgrat a la *Catalunya dels masos* els petits patrimonis pagesos hagin estat diluïts historiogràficament, la seva rellevància era gran, tant en termes socials com en termes econòmics. Considerem un error metodològic avaluar el pes de la petita propietat en funció de la superfície total. El resultat minimitza la seva importància real. Quan la relacionem amb la superfície agrícola, observem que el pes dels petits patrimonis pagesos en l'estructura de la propietat no era gens marginal. Una bona part de la superfície agrícola es

trobava en les seves mans. Un intent d'estimar-la ens ha portat a concloure que una mitjana del 45% del sòl agrícola (tot i la complexitat per determinar amb precisió el percentatge i malgrat la gran diversitat de situacions locals) estava posseït per petits propietaris. D'aquesta situació s'infereixen implicacions importants sobre les característiques del sistema agrari. En destaquen dues : (a) els efectes sobre el nivell de comercialització de la producció agrària (en la mesura que una porció important era produïda i gestionada per unitats familiars que cercaven, en primer lloc, la producció per a llur propi consum); i (b) la intensificació de l'ús del sòl en les explotacions on escassejava el sòl i on la predisposició a l'autoexplotació familiar feia que el recurs treball fos relativament abundant.

L'accés a la propietat de la terra, a mitjan segle XIX, es trobava relativament generalitzat. La major part de famílies rurals eren propietàries d'algun tros de terra. Les diferències en el nivell d'accés eren notables, però en general, les dimensions del patrimoni territorial de les famílies rurals eren insuficients per garantir llur reproducció econòmica. El model de consum i reproducció de la unitat familiar pagesa elaborat en el capítol tercer i la seva aplicació a la població-pilot de Monells ens ha permès de comprovar-ho amb un cert nivell de concreció. Només una porció minúscula de les unitats familiars residents a la localitat hauria aconseguit obtenir, amb el nivell tecnològic vuitcentista i amb l'explotació directa de les seves terres, un nivell d'ingrés suficient per a garantir la cobertura del consum i de les despeses d'explotació, a més de fer front a les puncions de la fiscalitat i les rendes emfitèutiques. Les possibilitats de plena reproducció econòmica a partir del propi patrimoni territorial eren nul·les per a la major part de famílies pageses. Un mecanisme compensatori el constituïa l'ampliació de l'explotació a través de l'arrendament (monetari, en espècie, fix o proporcional) de petites parcel·les de terra. Bona part de les UFP optaven per aquesta possibilitat, tal com mostren els censos de pagesos de l'IRA.

No podem pas descriure l'agricultura baixempordanesa d'aquell moment amb qualificatius com pobra o endarrerida. Almenys si el referent és la Península Ibèrica o bona part de l'Europa mediterrània. Certament, encara es tractava d'una agricultura tradicional i amb una base plenament orgànica. Però tant el nivell dels rendiments cerealícoles, com la importància de nous conreus com la patata, la incipient introducció de les lleguminoses de prat, el pes del bestiar en estreta relació amb l'agricultura o l'expansió de les rotacions biennals sense guaret blanc ens permeten pensar que es tractava d'una

agricultura relativament pròspera, sempre en l'esmentat context. Les orientacions productives bàsiques es mantenien dins els cànons tradicionals : una mica d'oli, una mica de vi i tant blat com fos possible. El blat era el principal objectiu productiu de les explotacions baixempordaneses.

En aquestes circumstàncies pot resultar paradoxal el fet que moltes petites localitats rurals declararessin que el blat i la major part de productes agrícoles que produïen bastaven just pel consum de la pròpia població local o que, en anys de collita dolenta o regular, es creés una situació de dèficit en les mateixes localitats. Aquesta era una característica estructural i, pel que sabem, no pas exclusiva de la nostra zona d'estudi¹. Tot i el despoblament rural experimentat a partir de 1860 i malgrat els avenços tècnics i les millores en la productivitat, mig segle més tard tornem a trobar indicis d'una situació similar. Les respostes a les enquestes i interrogatoris que es succeïren al llarg de les primeres dècades de segle insisteixen en posar de relleu el baix nivell d'exportació de productes agraris fora de la localitat i un dèficit més o menys generalitzat de cereals pinso. Aquesta rellevància del consum local pot explicar-se per múltiples factors : la poca fiabilitat de les xifres, la no consideració de productes finals i, en particular, de la ramaderia en els qüestionaris,... però pensem que també s'explica per l'existència una elevada densitat de població rural, en algunes ocasions superior a les possibilitats de sosteniment del sistema agrari.

En cap circumstància pretenem evocar fantasmes neomalthusians per explicar els equilibris població-recursos que s'articularen a mitjan segle XIX o, fins i tot, posteriorment. No té sentit en el context d'un Occident industrialitzat i convençut d'haver trencat les cadenes de Prometeu. Però una densitat de 47 habitants/km² en els municipis amb menys de 2.000 habitants el 1860 o de 42 habitants/km² el 1910, suggereix una elevada presència humana. Aquest fet es realça si considerem la densitat sobre la superfície agrícola : a mitjan segle XIX hi havia 1,05 hectàrees conreades per habitant, relació que es modificà poc fins mitjan a segle XX. I és que, malgrat una participació gairebé universal de la població rural en la producció agrícola, al Baix Empordà la superfície conreada ocupava poc més de la meitat del territori comarcal; i es reduí fins el 45% durant la primera meitat del nou-cents. El bosc, amb el massís de les Gavarres

---

¹ Vegeu Tello, 1995; Pascual, 1990a; Congost, 1990

com a principal exponent, va mantenir -i àdhuc guanyar- un pes decisiu en la configuració del paisatge baixempordanès.

Des de la perspectiva de l'ocupació i de la demanda de treball generades pel sistema agrari hem posat de relleu una conclusió convergent en les observacions anteriors : les localitats rurals es caracteritzaven per un fort excedent de mà d'obra en relació a les demandes laborals dels conreus. El més sorprenent és que, segons les nostres estimacions, aquest excedent no fos eliminat ni durant els períodes estacionals de major ocupació. Aquest desequilibri entre disponibilitats laborals i necessitats reals es produïa tant a nivell global, com a l'interior de la major part d'unitats familiars. El treball agrari era només una ocupació parcial per a bona part d'elles.

Tant la densitat demogràfica, com la demanda de consum alimentari o la relació entre disponibilitats laborals i ocupació agrària, coincideixen en destacar la insuficiència del sector agrari per explicar la dinàmica de la societat rural baixempordanesa. Aquest ha estat un dels fils argumentals de la tesi. Tot i que la nostra recerca s'hagi centrat estrictament en les activitats agràries, ho hem fet des de la certesa que només estàvem enfocant una part dels mecanismes que operaven en el món rural i que la resta l'havíem de percebre en el negatiu. Només si es tenen en compte les possibilitats d'ocupació en activitats d'altres sectors econòmics pot arribar-se a comprendre el funcionament del mercat de treball, els mecanismes de reproducció econòmica de les petites explotacions pageses, les possibilitats d'accedir a la propietat de la terra a través del mercat, el significat dels arrendaments de parcel·les... El concepte central que la historiografia ha desenvolupat per explicar aquesta situació és el de *pluriactivitat*, un terme relativament lax que permet incloure situacions tan diverses com la protoindústria rural o el servei domèstic, sempre des de la perspectiva analítica de les estratègies econòmiques familiars. En el procés de transformació experimentat per la societat rural entre mitjan segle XIX i la quarta dècada del nou-cents la variable *pluriactivitat* i, en especial, les possibilitats d'ocupació *no agrària* varen jugar un paper important. El despoblament dels anys 1860-1880, per exemple, és difícilment comprensible des d'una perspectiva exclusivament agrària. I la consolidació de la petita propietat pagesa fou factible, en bona mesura, per la possibilitat d'obtenir ingressos complementaris fora del sector agrari.

En la interpretació del procés de consolidació de la propietat pagesa també cal tenir en compte la versatilitat de l'explotació pagesa per adequar-se al

context d'una economia mercantil i capitalista. Historiogràficament ha calgut vèncer moltes resistències per revaloritzar teòricament la petita explotació com a forma eficaç i plenament capitalista d'explotació agrària. El discurs predominant fins moments relativament recents posava l'accent en la superioritat de l'explotació a gran escala i negava a la petita explotació la capacitat d'adequar-se al mercat capitalista. L'experiència històrica ha refutat molts dels supòsits en què es sostenia aquest discurs i ha posat de relleu la capacitat de resistència i d'adequació de les explotacions familiars pageses de petites i mitjanes dimensions. A Catalunya, la via de consolidació del capitalisme rural tampoc fou la gran explotació capitalista, basada en el treball assalariat, altament tecnificada i amb una forta dotació de capital². Només en casos excepcionals, sovint lligats a la producció pecuària, va consolidar-se un model d'explotació amb forta dependència del treball assalariat. El deteriorament de la rendibilitat agrària, no compensat per les millores tècniques d'augment de la productivitat, i l'elevació del salari en relació als preus agraris reforçaren l'explotació familiar, bé per la via de les masoveries, bé amb la consolidació dels petits patrimonis pagesos. Que aquesta darrera opció comportés nivells més baixos de comercialització de la producció agrària no implica que ens trobem davant un sector marginal o retardatari. La integració de la unitat familiar pagesa al mercat capitalista podia no realitzar-se tant per la via de la producció agrària com per l'activitat desenvolupada en altres sectors (com a assalariat o com a productor independent), i a remolc de l'efecte multiplicador de la demanda generada per sectors industrials com el surotaper.

Els grans propietaris rendistes apostaren per una certa continuïtat en les formes d'explotació del treball pagès. Masoveries i arrendaments es mantingueren com a fórmules bàsiques en la gestió dels grans patrimonis. Certament, amb canvis que posaven de relleu la necessitat d'adequar les velles figures al nou context, però també amb moltes rèmores. El que succeí amb el contracte de masoveria és una mostra de les contradiccions en què es movien els grans propietaris. Atrapats pel deteriorament de la rendibilitat dels seus patrimonis agraris, expressaren el seu neguit per assajar noves fórmules contractuals; fórmules que implicaven una major intervenció del propietari tant en la direcció com en el finançament de l'explotació, però que sovint no depassaren la fase d'experimentació. Al capdavall, l'opció que va anar-se

---

² Garrabou, Pujol, Colomé i Saguer, 1992a

imposant fou la progressiva substitució de masoveries a parts de fruit per arrendaments monetaris que implicaven el traspàs al masover de les decisions productives i de tota la gestió del mas. Aquesta renúncia a una gestió més directa anà acompanyada d'una pèrdua de la capacitat dels vells mecanismes d'extracció de renda per captar l'excedent pagès. L'establiment i els subestabliments emfitèutics, esdevingueren fórmules cada vegada més residuals, els censos monetaris es depreciaren ràpidament amb els processos inflacionaris posteriors a 1913 i els censos en espècie es desvaloritzaren al ritme de la caiguda del preu relatiu del blat.

L'avenç de la propietat pagesa posterior a la crisi finisecular ha estat valorat de maneres diferents. Com en altres debats historiogràfics, també aquí podem trobar optimistes i pessimistes. Massullo, per posar algun exemple, planteja l'avenç de la *piccola proprietà contadina* en termes altament positius i qualifica d'*epopeia* la forta expansió d'aquesta durant les primeres dècades del segle XX³. Gervais, Jollivet i Tavernier, també parlen de "*le triomphe de l'exploitation familiale*", remarcant els aspectes positius tant en termes econòmics com socials: "*La liberté au village -escriuen- est inscrite dans le cadastre*"⁴. Grigg, en canvi, ho planteja en termes més matisats, advertint que "*the consequences of land purchase were not always happy for the new owners*"⁵. Altres destaquen el desplaçament dels mecanismes d'extracció d'excedent cap a l'esfera de la distribució i comercialització, o el deteriorament dels termes d'intercanvi del sector agrari amb el sector industrial. Tot i que nosaltres hàgim insistit en destacar l'avenç de la propietat pagesa com a línia de força central, al llarg del text també hem anat posant de relleu algunes ambivalències que acompanyaren el procés. La conseqüència més visible d'aquestes ambivalències fou l'expulsió d'una porció gens menyspreable de població. La desaparició d'aquelles unitats familiars amb menors recursos patrimonials va accentuar i -àdhuc- deformar el procés d'accés pagès a la propietat, en la mesura que llur emigració contribuí a incrementar el grau d'universalització de la propietat entre aquelles famílies rurals que restaren.

L'avenç de la propietat pagesa no fou cap procés simple ni indolor. Va realitzar-se en un context de depreciació sostinguda dels productes agrícoles

---

³ Massullo, 1990

⁴ Gervais, Jollivet i Tavernier, 1977 : 217

⁵ Grigg, 1989 : 104

(en general) i de caiguda de la renda agrària. La capacitat d'adequació mostrada per les petites explotacions pageses es basava, en primer lloc, en llur predisposició per acceptar nivells de remuneració (per unitat de treball o d'un altre factor) inferiors als acceptables segons els nivells salarials estàndard⁶ o segons els criteris de qualsevol empresa capitalista. A això es referien els contemporanis quan contraposaven els *comptes de pagès* als *comptes de comerç*. L'autoexplotació pagesa -per dir-ho en termes convencionals- no fou, tanmateix, l'únic mecanisme de reajustament endegat per les petites explotacions pageses : la difusió de segadores mecàniques, la generalització de la batuda a màquina (mercès a la constitució d'empreses itinerants), els canvis en l'estructura de conreus o l'expansió de les produccions pecuàries, posen de relleu que no tot es reduí a la simple acceptació d'un baixos nivells de remuneració.

Finalment, tornar a recordar que, si bé la trama argumental de la tesi ha tendit a emfasitzar l'avenç de la propietat pagesa, l'abast d'aquest procés a l'alçada de 1940 encara era relativament limitat. Caldria esperar a les transformacions de les dècades posteriors per a que adquirís major magnitud (paral·lelament a la seva transformació en allò que s'ha convingut en anomenar *explotació familiar moderna*). Els ritmes de transformació de l'estructura de la propietat sempre han estat pausats.

---

⁶ Vegeu les suggerents reflexions d'Offer sobre la superioritat de les explotacions pageses nordamericanes respecte les grans explotacions capitalistes angleses, atribuïda bàsicament a la capacitat d'autoexplotació laboral de les primeres (Offer, 1989 : 104-120)

Apèndix 1 :

Cartografia dels límits administratius del Baix Empordà

a/ Localització del Partit Judicial de La Bisbal dins Catalunya

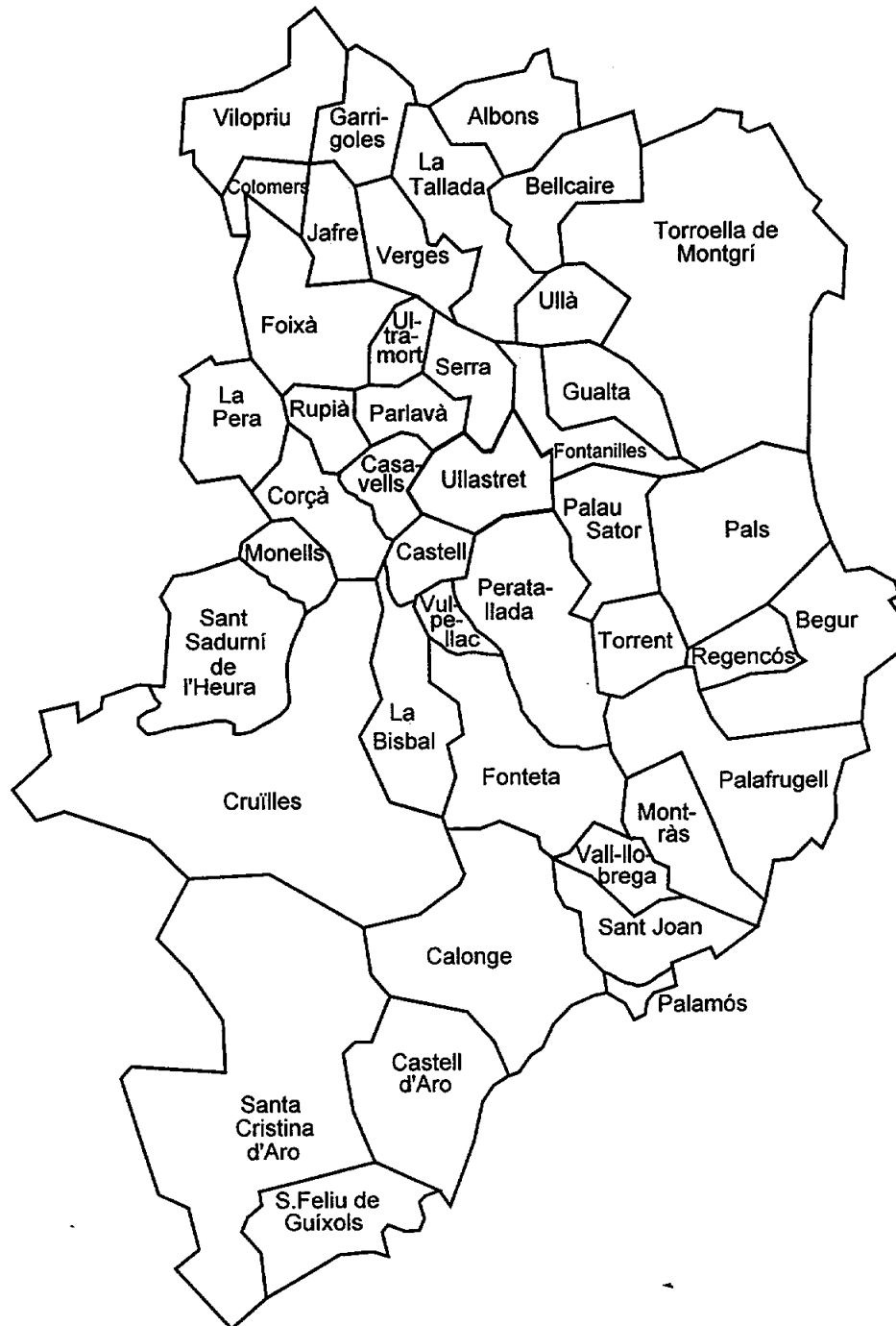

b/ Localització de la comarca del Baix Empordà dins la província de Girona

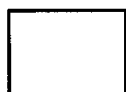
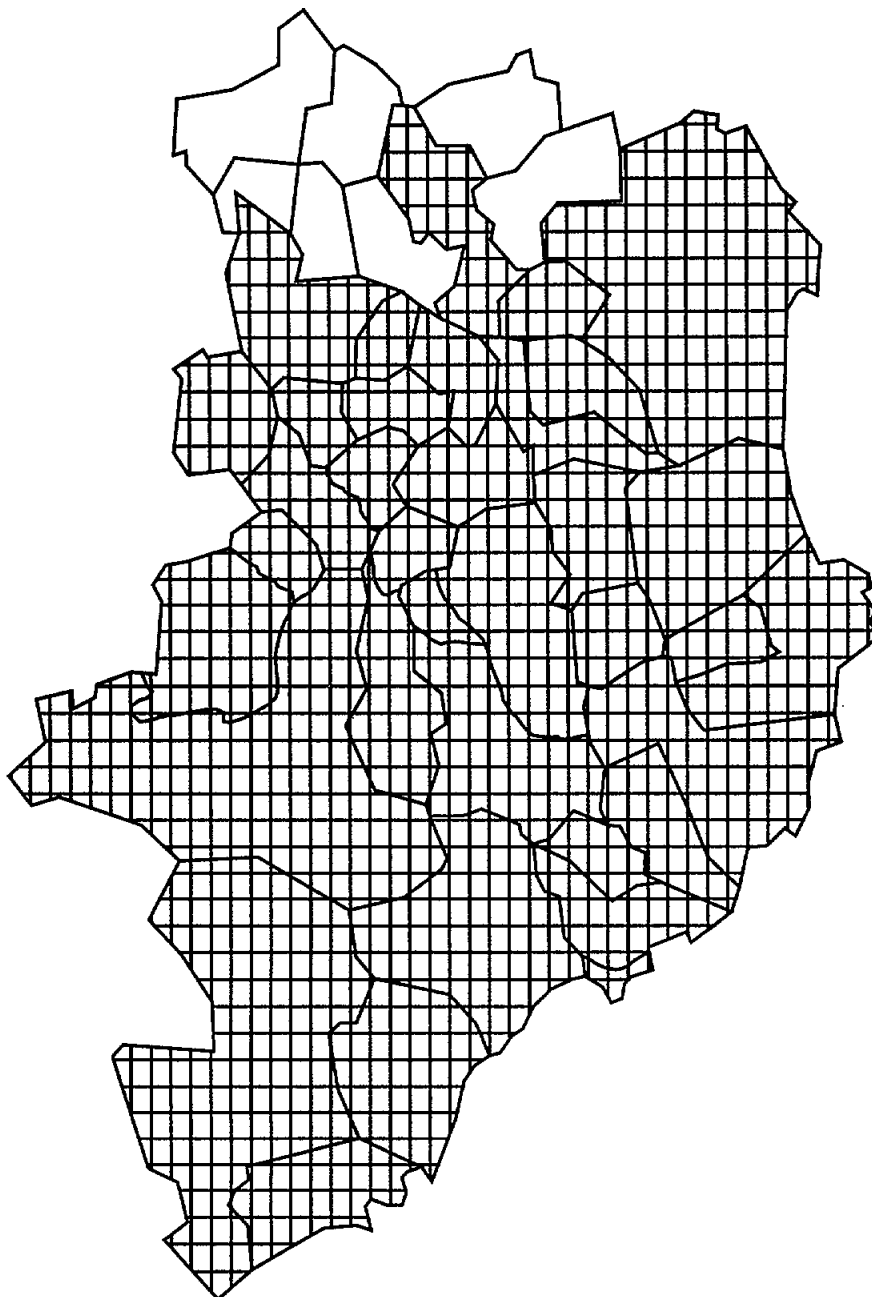

c/ Termes municipals a mitjan segle XIX

d/ Límits del Partit Judicial de La Bisbal i de l'actual comarca

Municipis de la comarca del Baix Empordà
que no pertanyen al Partit Judicial

Municipis del Partit Judicial

Apèndix 2 :

Costos laborals en termes físics

a/ Model de rotació bianual faves-blat (1850-1860)

Càlcul dels costos laborals (en jornals)

	Blat (1 ha)	Faves (1 ha)	Rotació (1 ha)
transport fems		1	0,5
escampar fems		5	2,5
llaurar	4,6	11	7,8
sempar	3,3	8	5,65
birbar/cavar	20	27,5	23,75
segar	9	9	9
garbejar	3	0,5	1,75
batre	8	7,5	7,75
TOTAL	47,9	69,5	58,7

Composició de la força de treball (en jornals)

BLAT	Femení / infantil	Masculí	Masculí amb animal
llaurar			4,6
sempar		1	2,3
birbar/cavar	20		
segar		9	
garbejar			3
batre		7	1
TOTAL	20	17	10,9
FAVES			
transport fems			1
escampar fems		5	
llaurar			11
sempar	4	4	
cavar	27,5		
segar	9		
garbejar			0,5
batre		6,5	1
TOTAL	40,5	15,5	13,5
ROTACIÓ			
transport fems			0,5
escampar fems		2,5	
llaurar			7,8
sempar	2	2,5	1,15
birbar/cavar	23,75		
segar	4,5	4,5	
garbejar			1,75
batre		6,75	1
TOTAL	30,25	16,25	12,2

Calendari dels treballs (en jornals)

BLAT	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
llaurar							2,3	2,3					4,6
sempbrar										1,0	2,3		3,3
birbar/cavar	2,0	8,0	10,0										20,0
segar						9,0							9,0
garbejar							1,5	1,5					3,0
batre							4,0	4,0					8,0
TOTAL	2,0	8,0	10,0			9,0	7,8	7,8		1,0	2,3		47,9
FAVES	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
T. fems										1,0			1,0
E. fems										2,0	2,0		4,0
llaurar									3,0	3,0	5,0		11,0
sempbrar											2,0	6,0	8,0
cavar	9,2	9,2		9,1									27,5
arrancar						9,0							9,0
transport						0,5							0,5
batre							4,0	3,5					7,5
TOTAL	9,2	9,2		9,1		9,5	4,0	3,5	3,0	6,0	9,0	6,0	68,5
ROTACIÓ	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
T. fems										0,5			0,5
E. fems										1,5	1,0		2,5
llaurar							1,2	1,1	1,5	1,5	2,5		7,8
sempbrar										0,5	2,1	3,0	5,6
birbar/cavar	5,6	8,6	5,0	4,6									23,8
segar						9,0							9,0
garbejar						0,3	0,7	0,75					1,75
batre							4,0	3,75					7,75
TOTAL	5,6	8,6	5,0	4,6		9,3	5,9	5,6	1,5	4,0	5,6	3,0	58,7

b/ Model de rotació bianual guaret-blat (1850-1860)

Càlcul dels costos laborals (en jornals)

	Cereal (1 ha)	Guaret (1 ha)	Rotació (1 ha)
transport fems		0,5	0,25
escampar fems		3	1,5
llaurar	4,6	11	7,8
sempar	3,3		1,65
birbar/cavar	20		10
segar	9		4,5
garbejar	3		1,5
batre	8		4
TOTAL	47,9	14,5	31,2

Composició de la força de treball (en jornals)

Cereal	Femení / infantil	Masculí	Masculí amb animal
llaurar			4,6
sempar		1	2,3
birbar/cavar	20		
segar		9	
garbejar			3
batre		7	1
TOTAL	20	17	10,9
Guaret			
transport fems			0,5
escampar fems		3	
llaurar			11
TOTAL	0	3	11,5
Rotació			
transport fems			0,25
escampar fems		1,5	
llaurar			7,8
sempar		0,5	1,15
birbar/cavar	10		
segar		4,5	
garbejar			1,5
batre		3,5	0,5
TOTAL	10	10	11,2

Calendari dels treballs (en jornals)

CEREAL	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
llaurar							2,3	2,3					4,6
semparar										1,0	2,3		3,3
birbar/cavar	2,0	8,0	10,0										20,0
segar						9,0							9,0
garbejar							1,5	1,5					3,0
batre							4,0	4,0					8,0
TOTAL	2,0	8,0	10,0			9,0	7,8	7,8		1,0	2,3		47,9
GUARET	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
T. fems										0,5			0,5
E. fems										1,5	1,5		3,0
llaurar				3,0					3,0		5,0		11,0
TOTAL				3,0					3,0	2,0	6,5		14,5
ROTACIÓ	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
T. fems										0,25			0,25
E. fems										0,75	0,75		1,5
llaurar				1,5			1,15	1,15	1,5		2,5		7,8
semparar										0,5	1,15		1,65
birbar/cavar	1,0	4,0	5,0										10,0
segar						4,5							4,5
garbejar							0,75	0,75					1,5
batre							2,0	2,0					4,0
TOTAL	1,0	4,0	5,0	1,5		4,5	3,9	3,9	1,5	1,5	4,4		31,2

c/ Vinya

Costos laborals i composició de la força de treball (en jornals)

	Femení / infantil	Masculí	Masculí amb animal	TOTAL
podar		9,9		9,9
esporgar	4,0			4,0
llaurar i cavar		14,9	2,2	17,1
espampolar	2,0			2,0
verema	4,6	6,9		11,5
transport			2,8	2,8
TOTAL	10,6	31,7	5,0	47,3

Calendari dels treballs (en jornals)

	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
podar			4,2	5,4	0,3								9,9
esporgar					0,2	3,2	0,6						4,0
Llaurar+cavar			1,4	8,9	4,6	2,2							17,1
espampolar									2,0				2,0
verema										10,5	1,0		11,5
transport										2,6	0,2		2,8
TOTAL	0,0	0,0	5,6	14,3	5,1	5,4	0,6	0,0	2,0	13,1	1,2	0,0	47,3

d/ Olivera

Costos laborals i composició de la força de treball (en jornals)

	Femení / infantil	Masculí	Masculí amb animal	TOTAL
conreu		10,0	3,0	13,0
poda		8,0		8,0
recol.lecció	10,0	5,0		15,0
TOTAL	10,0	23,0	3,0	36,0

Calendari dels treballs (en jornals)

	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
conreu			4,1	4,1	3,4	1,4							13,0
poda			2,5	2,5	2,0	1,0							8,0
recol.lecció	3,0											12,0	15,0
TOTAL	3,0	0,0	6,6	6,6	5,4	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,0	36,0

e/ Calendari dels treballs realitzats per mà d'obra masculina (en jornals)

faves/blat	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
T. fems										0,5			0,5
E. fems										1,5	1,0		2,5
llaurar							1,2	1,1	1,5	1,5	2,5		7,8
sembrar										0,5	1,65	1,5	3,65
birbar/cavar													
segar						4,5							4,5
garbejar						0,3	0,7	0,75					1,75
batre							4,0	3,75					7,75
TOTAL						4,8	5,9	5,6	1,5	4,0	5,2	1,5	28,5

guaret/blat	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
T. fems										0,25			0,25
E. fems										0,75	0,75		1,5
llaurar				1,5			1,15	1,15	1,5		2,5		7,8
sembrar										0,5	1,15		1,65
birbar/cavar													
segar						4,5							4,5
garbejar							0,75	0,75					1,5
batre							2,0	2,0					4,0
TOTAL				1,5		4,5	3,9	3,9	1,5	1,5	4,4		31,2

vinya	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
podar			4,2	5,4	0,3								9,9
esporgar													
Llaurar+cavar			1,4	8,9	4,6	2,2							17,1
espampolar													
verema										6,2	0,7		6,9
transport										2,6	0,2		2,8
TOTAL	0,0	0,0	5,6	14,3	4,9	2,2	0,0	0,0	0,0	8,8	0,9	0,0	38,7

olivera	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
conreu			4,1	4,1	3,4	1,4							13,0
poda			2,5	2,5	2,0	1,0							8,0
recol.lecció	1,0											4,0	5,0
TOTAL	1,0	0,0	6,6	6,6	5,4	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	26,0

Resum

	Gn	Fb	Mç	Ab	Mg	Jn	Jl	Ag	St	Oc	Nv	Ds	TOTAL
blat/faves						4,8	5,9	5,6	1,5	4,0	5,2	1,5	28,5
guaret/blat				1,5		4,5	3,9	3,9	1,5	1,5	4,4		31,2
vinya	0,0	0,0	5,6	14,3	4,9	2,2	0,0	0,0	0,0	8,8	0,9	0,0	38,7
olivera	1,0	0,0	6,6	6,6	5,4	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	26,0

Apèndix 3 :

**Estimació de les necessitats laborals dels propietaris
residents en una mostra de municipis amillarats**

1/ Estimació de les necessitats de mà d'obra masculina

Supòsit A : Conreus sense guaret

(en nº de propietaris)

Jornals masculins necessaris	<100	100-300	300-600	600-900	900-1200	1200-1500	1500-1800	1800-2100	2100-2400	2400-2700	>2700	Total
Casavells	41	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	44
Corçà	103	8	6	2	2	0	0	0	0	0	0	121
Cruïlles	103	44	12	3	2	1	0	0	0	0	0	165
Fonteta	67	16	8	5	0	0	0	0	0	0	0	96
Garrigoles	60	17	2	2	1	0	0	0	0	0	0	82
Monells	74	8	3	0	0	0	0	0	0	0	0	85
Palafrugell	527	26	2	0	0	0	0	0	0	0	0	555
Palau Sator	95	12	5	2	2	1	0	0	0	0	0	117
Parlavà	83	11	5	2	3	0	0	0	0	0	0	104
Serra	48	6	6	3	4	0	0	0	0	0	0	67
Ullà	72	8	4	2	0	1	0	1	0	0	0	88
Vall-llobrega	46	4	3	0	0	0	0	0	0	0	0	53
Vulpellac	62	9	5	0	2	1	0	0	0	0	0	79

(en % sobre el total de propietaris propietaris)

Jornals masculins necessaris	<100	100-300	300-600	600-900	>900	TOTAL
Casavells	93	7	0	0	0	100
Corçà	85	7	5	2	2	100
Cruïlles	62	27	7	2	2	100
Fonteta	70	17	8	5	0	100
Garrigoles	73	21	2	2	1	100
Monells	87	9	4	0	0	100
Palafrugell	95	5	0	0	0	100
Palau Sator	81	10	4	2	3	100
Parlavà	80	11	5	2	3	100
Serra	72	9	9	4	6	100
Ullà	82	9	5	2	2	100
Vall-llobrega	87	8	6	0	0	100
Vulpellac	78	11	6	0	4	100

Supòsit B: Conreus amb guaret

(en nº de propietaris)

Jornals masculins necessaris	<100	100-300	300-600	600-900	900-1200	1200-1500	1500-1800	1800-2100	2100-2400	2400-2700	>2700	Total
Casavells	42	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	44
Corçà	107	7	5	2	0	0	0	0	0	0	0	121
Cruïlles	113	41	8	2	1	0	0	0	0	0	0	165
Fonteta	74	11	9	2	0	0	0	0	0	0	0	96
Garrigoles	60	17	4	1	0	0	0	0	0	0	0	82
Monells	76	7	2	0	0	0	0	0	0	0	0	85
Palafrugell	527	26	2	0	0	0	0	0	0	0	0	555
Palau Sator	98	11	5	2	1	0	0	0	0	0	0	117
Parlavà	86	10	4	4	0	0	0	0	0	0	0	104
Serra	50	8	5	4	0	0	0	0	0	0	0	67
Ullà	73	10	2	1	1	0	1	0	0	0	0	88
Vall-llobrega	46	4	3	0	0	0	0	0	0	0	0	53
Vulpellac	64	9	3	2	1	0	0	0	0	0	0	79

(en % sobre el total de propietaris)

Jornals masculins necessaris	<100	100-300	300-600	600-900	>900	TOTAL
Casavells	95	5	0	0	0	100
Corçà	88	6	4	2	0	100
Cruïlles	68	25	5	1	1	100
Fonteta	77	11	9	2	0	100
Garrigoles	73	21	5	1	0	100
Monells	89	8	2	0	0	100
Palafrugell	95	5	0	0	0	100
Palau Sator	84	9	4	2	1	100
Parlavà	83	10	4	4	0	100
Serra	75	12	7	6	0	100
Ullà	83	11	2	1	2	100
Vall-llobrega	87	8	6	0	0	100
Vulpellac	81	11	4	3	1	100

2/ Estimació de les necessitats totals de mà d'obra

Supòsit A : Conreus sense guaret

(en nº de propietaris)

Total jornals necessaris	<100	100-300	300-600	600-900	900-1200	1200-1500	1500-1800	1800-2100	2100-2400	2400-2700	>2700	Total
Casavells	34	8	2	0	0	0	0	0	0	0	0	44
Corçà	81	27	4	3	2	1	1	1	1	0	0	121
Cruïlles	69	53	25	10	3	2	0	1	2	0	0	165
Fonteta	51	24	8	6	2	3	2	0	0	0	0	96
Garrigoles	38	32	7	1	1	2	0	1	0	0	0	82
Monells	50	31	2	0	2	0	0	0	0	0	0	85
Palafrugell	513	37	5	0	0	0	0	0	0	0	0	555
Palau Sator	75	26	5	2	3	0	2	1	1	1	0	116
Parlavà	68	19	7	4	1	1	1	2	1	0	0	104
Serra	38	12	3	5	1	2	1	1	2	1	0	66
Ullà	66	9	5	3	1	1	1	0	0	1	0	87
Vall-llobrega	40	9	1	2	1	0	0	0	0	0	0	53
Vulpellac	53	11	7	2	3	0	0	2	0	0	1	79

(en % sobre el total de propietaris propietaris)

Total jornals necessaris	< 100	100-300	300-600	600-900	>900	Total
Casavells	77	18	5	0	0	100
Corçà	67	22	3	2	5	100
Cruïlles	42	32	15	6	5	100
Fonteta	53	25	8	6	7	100
Garrigoles	46	39	9	1	5	100
Monells	59	36	2	0	2	100
Palafrugell	92	7	1	0	0	100
Palau Sator	65	22	4	2	7	100
Parlavà	65	18	7	4	6	100
Serra	58	18	5	8	12	100
Ullà	76	10	6	3	5	100
Vall-llobrega	75	17	2	4	2	100
Vulpellac	67	14	9	3	8	100

Supòsit B : Conreus amb guaret

(en nº de propietaris)

Total jornals necessaris	<100	100-300	300-600	600-900	900-1200	1200-1500	1500-1800	1800-2100	2100-2400	2400-2700	>2700	Total
Casaveïls	40	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	44
Corçà	96	14	7	2	1	1	0	0	0	0	0	121
Cruïlles	97	48	12	5	2	1	0	0	0	0	0	165
Fonteta	66	16	9	3	2	0	0	0	0	0	0	96
Garrigoles	49	25	3	4	0	1	0	0	0	0	0	82
Monells	68	14	1	2	0	0	0	0	0	0	0	85
Palafrugell	513	37	5	0	0	0	0	0	0	0	0	555
Palau Sator	93	13	6	1	3	1	0	0	0	0	0	117
Parlavà	83	10	5	2	4	0	0	0	0	0	0	104
Serra	47	7	6	3	3	1	0	0	0	0	0	67
Ullà	72	8	3	2	1	0	1	0	1	0	0	88
Vall-llobrega	46	4	2	1	0	0	0	0	0	0	0	53
Vulpellac	60	10	6	0	2	1	0	0	0	0	0	79

(en % sobre el total de propietaris propietaris)

Total jornals necessaris	< 100	100-300	300-600	600-900	>900	Total
Casaveïls	91	9	0	0	0	100
Corçà	79	12	6	2	2	100
Cruïlles	59	29	7	3	2	100
Fonteta	69	17	9	3	2	100
Garrigoles	60	30	4	5	1	100
Monells	80	16	1	2	0	100
Palafrugell	92	7	1	0	0	100
Palau Sator	79	11	5	1	3	100
Parlavà	80	10	5	2	4	100
Serra	70	10	9	4	6	100
Ullà	82	9	3	2	3	100
Vall-llobrega	87	8	4	2	0	100
Vulpellac	76	13	8	0	4	100

Apèndix 4:

Pressupost alimentari d'un treballador rural

a/ Alimentación del obrero del campo. Informe de l'Ajuntament de La Bisbal, 1914
(aprox.)

Alcaldía Constitucional

Alimentación del obrero del campo.

LA BISBAL

OBBEROS DEDICADOS A

Faenas agrícolas.	31
Jornaleros	197
Segadores	76
Arbolado etc.	60
Hortelanos	18
Otras industrias ó profesiones del campo	102
Pastores y cabreros	16
Yegüeros y vaqueros	5
Otros	46
Otros no incluidos	30

Totales Varones 570 Hembras 9

Alimentación en invierno.

Desayuno	6	Tostada con vino
Almuerzo	8	Arenque ó patatas
Comida	12	Puchero
Merienda	16	Arenque ó sobrante de la comida.
Cena	19	Sopa y legumbres, con tocino, ó bacalao

Desayuno	5	Fruta.
Almuerzo	8	Tomates o pimientos
Comida	12	puchero
Merienda	16	Tomate o pimiento o sobrante de la comida
Cena	20	Legumbres, con una tortilla, pescado ordinario y pocas veces carne.

Consumo diario.	Pan	700 grs	28 cents
	Arroz	100 "	8 "
	Garbanzos	150 "	12 "
	Judías	150 "	15 "
	Patatas	500 "	15 "
	Coles		5
	Coliflor		10
	Melon		5
	Higos		5
	Melocotones		5
	Carne lanar	200 "	40
	Otra	200 "	50
	Tocino	50 "	10
	Embutidos	50 "	10
	Pescados.=Raya	200 "	15
	Caballa	200 "	20
	Bacalao		20
	Leche de cabra		10
	Manteca de cerdo		15
	Huevos		10
	Harina		5
	Sal		5
	Vinagre		5

ENFERMEDADES

Tuberculosis	Enfermos	3	Defunciones	2
Tifoideas	"	1	"	1
Reumatismo	"	4	"	2

Total de dias perdidos por estas causas 410
Importe total de los jirnales perdidos 1025

b/ Alimentació. Informe de l'Ajuntament de La Bisbal, 1919

Salida: Constitució

DE
LA BISBAL

ALIMENTACIÓ

Sobre aquest particular reproduïrem dades facilitades al "Instituto de Reformas Sociales"

CLASSE OBRENA.

Hores.		Hivern.
8	Esmorzar	Arençada, amb una torrada de pa o sobrant recalfat del sopar del dia anterior.
12	Dinar	Escudella; carn d'olla.
16	Berenar	Com l'esmorzar.
18	Sopar	Sopa i llegums o bacallà

Estiu.

8	Esmorzar	Tomàtiga o pebrot amb una arençada.
12	Dinar	Escudella; carn d'olla.
16	Berenar	Pebrots o tomàtiga o sobrant del dinar.
18	Sopar	Llegums, peix ordinari o bacallà.

Festes extraordinàries.

El menjar ordinari consistint en algunes vegades un xic de carn i patates, tripa de bacallà o peix ordinari.

CLASSE MITJA.

8	Esmorzar	Monjates fregides; patates; cafè amb llet
12	Dinar	Escudella; carn d'olla; un entrant senzill.
16	Berenar	Un ou; butifarra; llegums fregides.
20	Sopar	Sopa; llegums i un plat de peix ordinari o un entrant

CLASSE RICA.

9	Esmorzar	Tacolata; llet i cafè
13	Dinar	Escudella; carn d'olla; un entrant; postres de fruita o pastes seques.
20	Sopar	Sopa; verdura; un plat de carn o peix fi; postres de fruita o pastes seques

Les classes mitja i rica observen, generalment el mateix règim estiu i hivern.

Tant els obrers com la classe mitja, generalment prenen cafè després d'haver dinat i, molta després del sopar.

En aquesta ciutat no existeix cap Economat.

c/ Alimentación del obrero del campo. Informe de l'Ajuntament de La Bisbal, 1916

Alimentación del obrero del campo

Informe de l'Ajuntament de La Bisbal, 1916

del campo

El Ayuntamiento de La Bisbal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...

801	57	40	602	46	82	10	11									

Alimentación del obrero del campo

Informe de l'Ajuntament de La Bisbal, 1916

del campo

El Ayuntamiento de La Bisbal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...
 de la Guardia...
 para el personal...

Almudenes de la parroquia de Santa Maria de la Bisbal										
Parcel·la	Superfície	Propietari	Cultiu	Superfície	Propietari	Cultiu	Superfície	Propietari	Cultiu	Superfície
1	250	Juan Garcia	Vinya	300	Josep Ferrer	Arrel	200	Maria Riera	Vinya	150
2	180	Pedro Lopez	Arrel	220	Antonio Garcia	Vinya	120	Isabel Riera	Arrel	100
3	300	Miguel Garcia	Vinya	250	Francisco Lopez	Arrel	180	Juan Riera	Vinya	150
4	220	José Garcia	Arrel	150	Antonio Lopez	Vinya	100	Maria Riera	Arrel	80
5	150	Pedro Lopez	Vinya	100	Miguel Garcia	Arrel	80	Juan Riera	Vinya	60
6	200	José Garcia	Arrel	120	Antonio Lopez	Vinya	90	Maria Riera	Arrel	70
7	180	Miguel Garcia	Vinya	140	José Lopez	Arrel	110	Juan Riera	Vinya	90
8	250	Pedro Lopez	Arrel	200	Miguel Garcia	Vinya	150	Juan Riera	Arrel	120
9	120	José Garcia	Vinya	90	Antonio Lopez	Arrel	70	Maria Riera	Vinya	50
10	100	Miguel Garcia	Arrel	80	José Lopez	Vinya	60	Juan Riera	Arrel	40

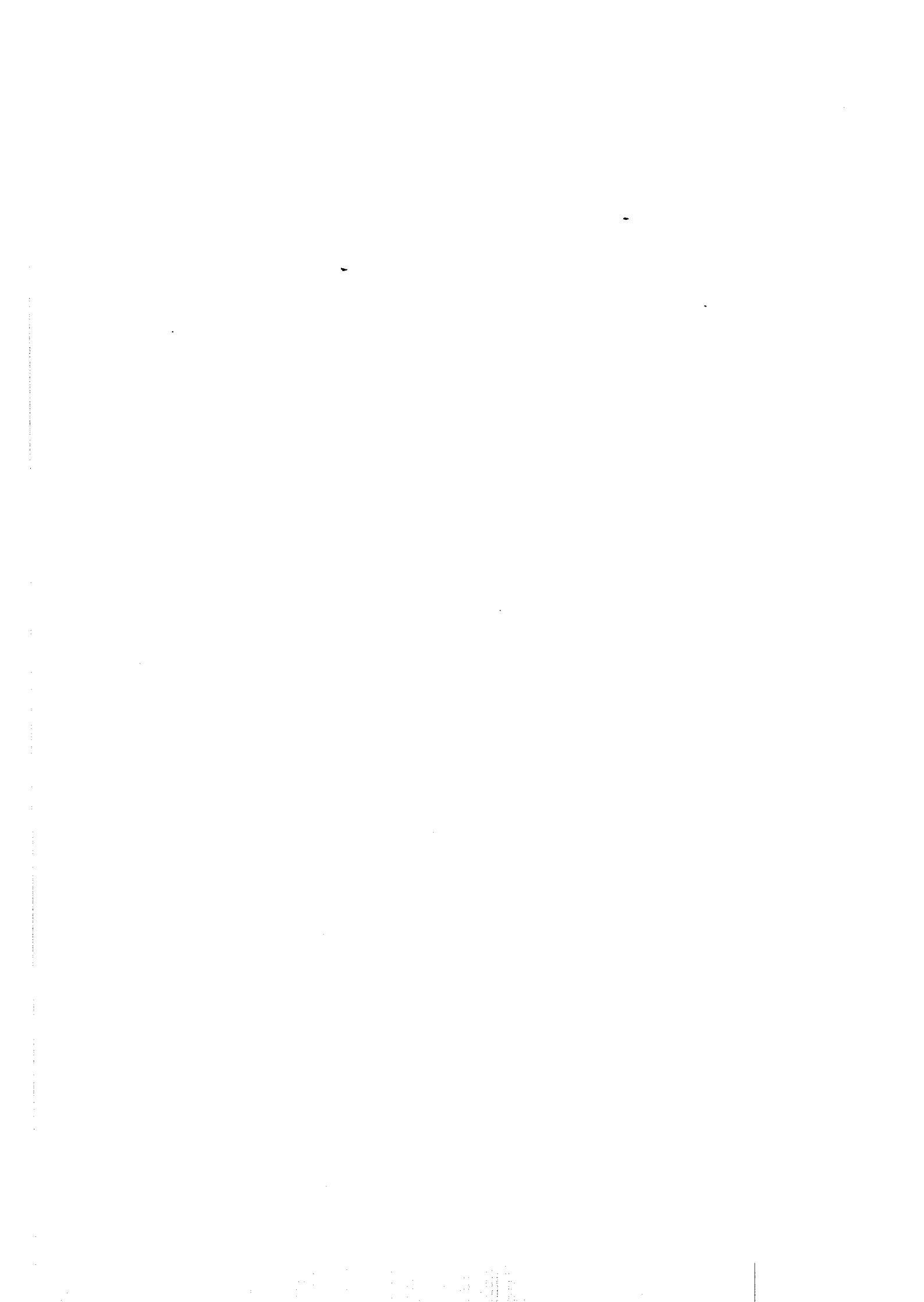
El presente es un extracto de la matrícula de la parroquia de Santa Maria de la Bisbal, en la qual se contiene el nombre de los propietarios de las parcelas de terreno que se hallan en ella, con el valor de cada una, segun se declara en el presente extracto. En fecho de diez y siete de Mayo de mil ochocientos y setenta y tres años. Yo el Subdelegado de Real Cacería, D. Juan Riera.

Juan Riera

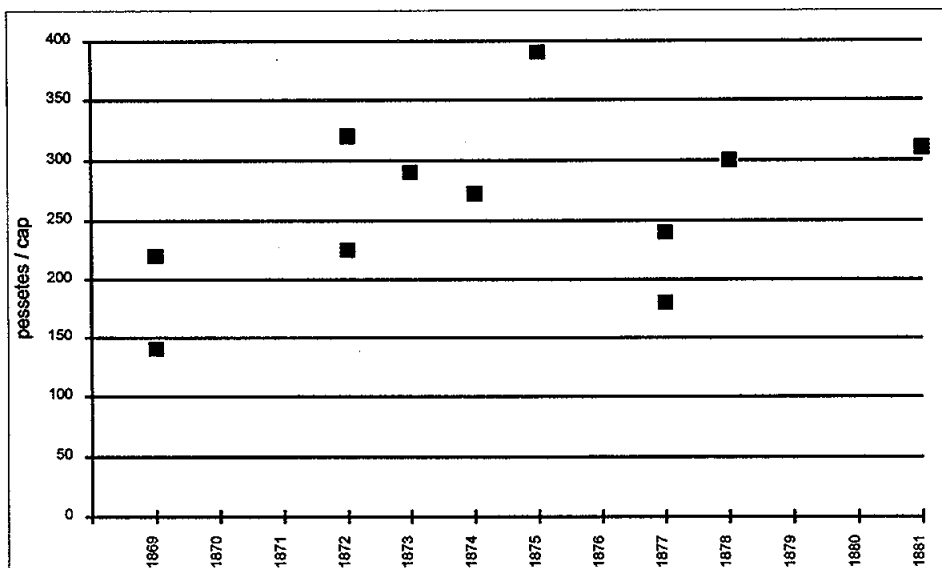
Preu del bestiar en dos masos

Apèndix 5:

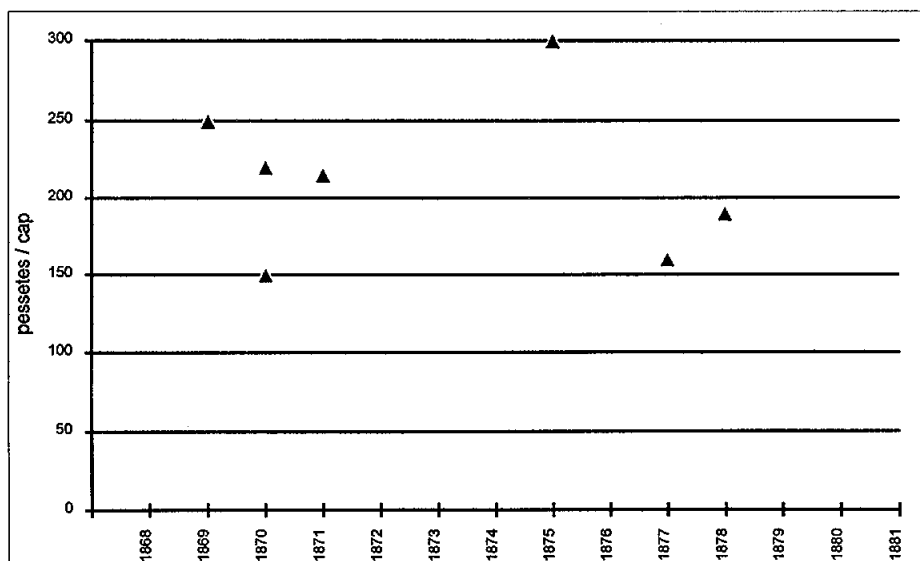

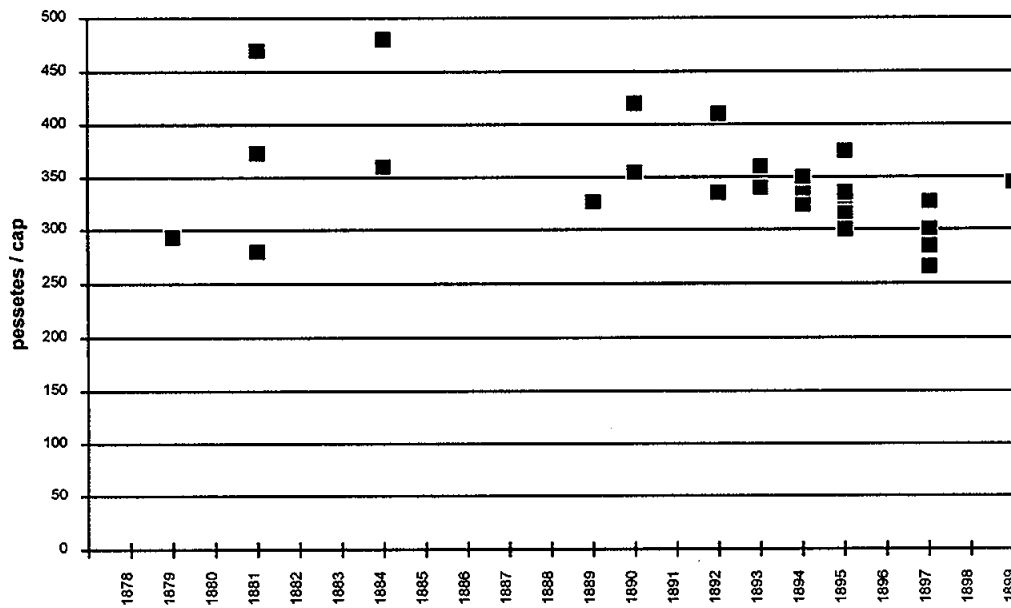
Preus dels bous comprats o venuts al Mas Cancell, de Gualta (1869-1881)

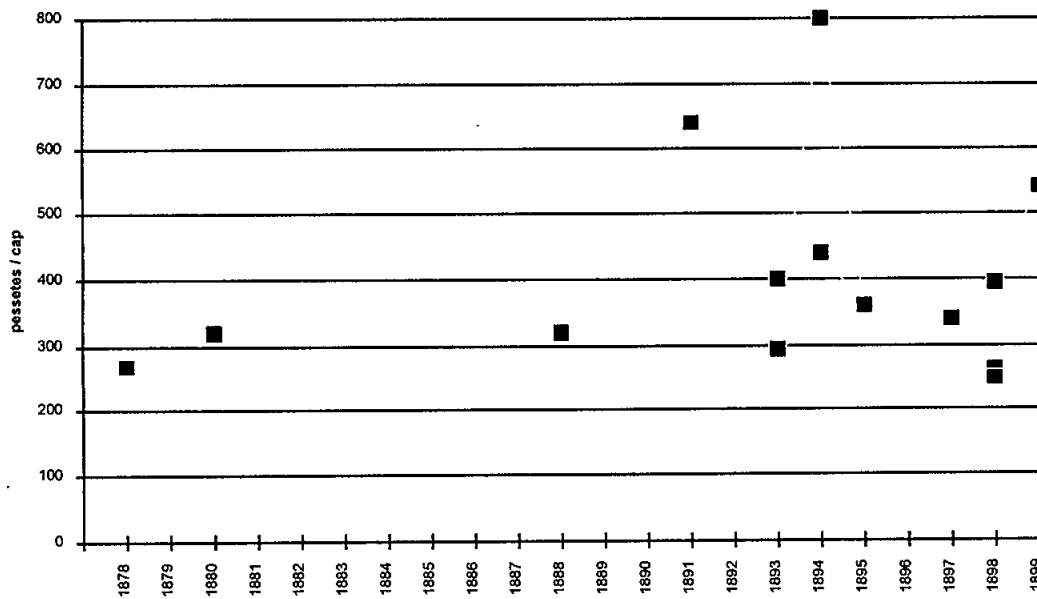
Preus de les vaques comprades o venudes al Mas Cancell, de Gualta (1869-1881)

Preus dels bous venuts al Mas Pinell, de Torroella (1878-1899)

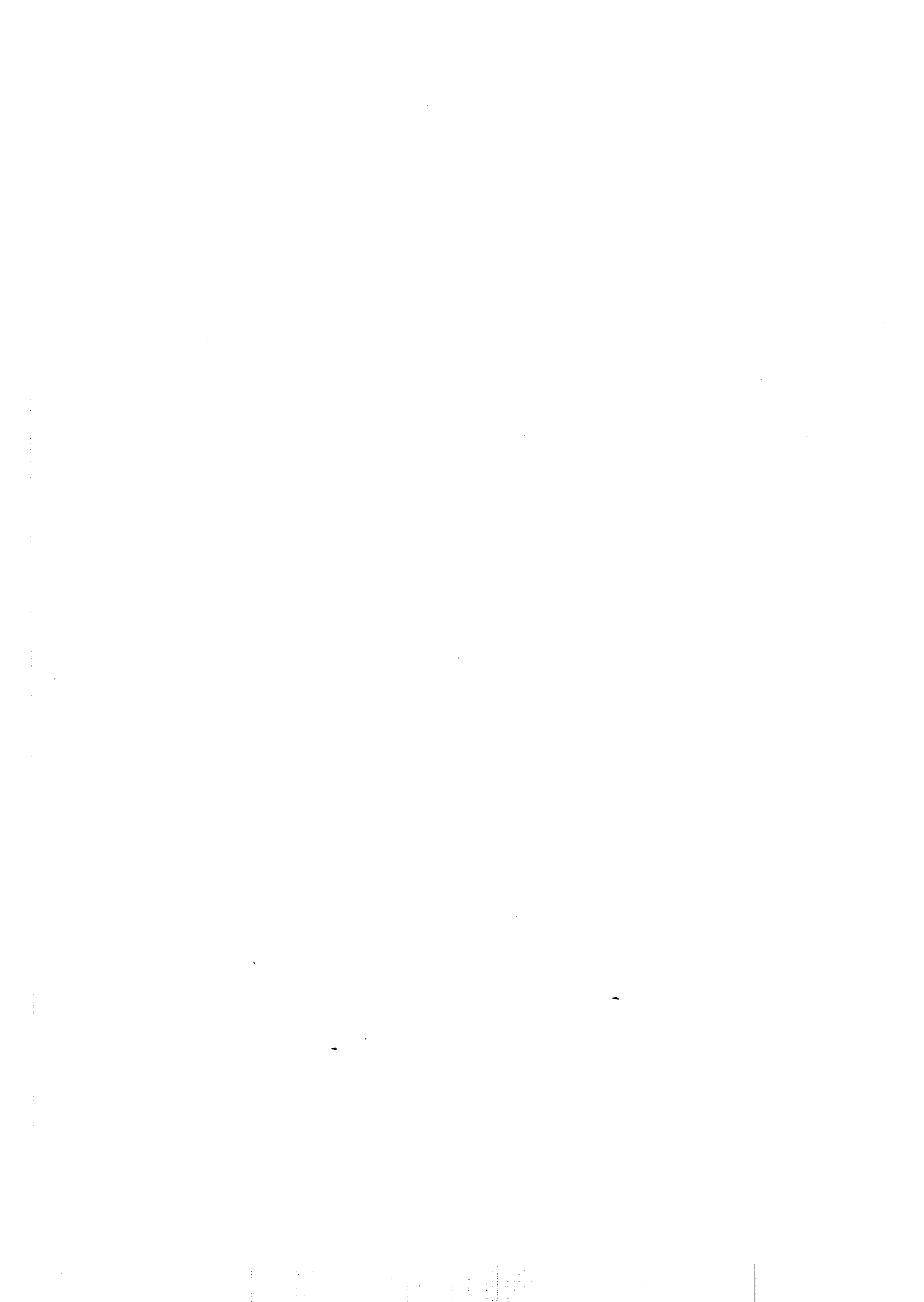

Preus dels cavalls venuts al Mas Pinell, de Torroella (1878-1899)

Apèndix 6 :

**Distribució de la propietat de la terra segons els
amillaments de mitjan segle XIX**

Taula 1 : Distribució de la superfície per grups de propietaris (en ha)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)															Total
	any	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Begur	1855	119	256	168	93	77	120	77	195	70	99	0	118	0	0	1394
Casavells	1858	40	41	25	17	9	6	16	60	45	0	0	57	0	0	317
Colomers	1865	30	38	28	20	19	24	46	24	26	0	0	74	0	0	328
Corçà	1881	49	85	65	49	21	24	8	80	96	98	132	52	0	0	758
Cruïlles	1878	139	83	56	60	18	97	26	335	138	75	325	1502	545	2803	6201
Fonteta	1861	65	61	49	32	27	34	78	128	64	114	46	220	77	1329	2322
Garrigoles	1862	67	64	55	37	21	55	44	17	0	69	50	132	0	0	609
La Bisbal	1860	83	69	36	24	8	31	0	105	51	35	46	0	0	0	489
Monells	1865	33	63	64	23	14	35	17	27	51	107	0	0	82	0	516
Palafrugell	1881	188	283	205	118	106	135	134	209	306	73	143	239	163	0	2302
Palamós	1860	17	4	7	7	13	66	9	35	0	0	0	0	0	0	157
Palau Sator	1872	66	78	62	39	28	52	54	158	147	132	136	127	80	0	1160
Parlavà	1862	39	30	40	18	9	28	25	86	51	138	0	0	0	0	464
Regencós	1868	21	32	18	28	27	11	10	37	78	71	0	112	0	0	445
S.Joan de P.	1861	89	138	99	61	37	40	41	71	117	36	86	218	89	0	1120
S.Pol	1858	64	47	21	34	23	20	57	81	30	0	0	0	0	0	376
S.Sadurní	1860	51	61	47	41	74	62	67	189	260	138	86	300	249	491	2115
Serra	1860	36	47	31	38	5	31	10	124	75	69	128	0	0	0	594
Torrent	1860	19	91	55	10	27	31	56	78	51	104	46	52	0	0	621
Torroella	1863	369	450	284	165	81	134	132	269	159	103	42	129	262	902	3480
Ullà	1861	64	69	33	24	5	44	9	85	49	30	49	71	0	0	532
Ullastret	1860	113	109	66	72	23	48	83	217	46	0	0	0	0	0	777
Vall-llobrega	1881	34	54	59	27	22	42	36	66	72	35	0	62	0	0	510
Verges	1862	99	86	59	32	27	31	17	196	75	103	0	0	0	0	726
Vulpellac	1858	42	41	29	18	10	53	34	90	26	74	40	0	0	0	457

Taula 2 : Distribució dels propietaris segons extensió posseïda (nº propietaris)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10- 20	20- 30	30- 40	40- 50	50- 75	75- 100	>100	
Begur	168	172	68	27	17	21	9	14	3	3	0	2	0	0	504
Casavells	83	30	10	5	2	1	2	4	2	0	0	1	0	0	140
Colomers	67	27	11	6	4	4	6	2	1	0	0	1	0	0	129
Corçà	92	59	27	14	5	4	1	5	4	3	3	1	0	0	218
Cruïlles	231	60	22	17	4	16	3	23	6	2	7	25	6	17	439
Fonteta	113	43	19	9	6	6	9	9	3	3	1	4	1	6	232
Garrigoles	135	44	22	11	5	9	5	1	0	2	1	2	0	0	237
La Bisbal	414	47	15	7	2	5	0	7	2	1	1	0	0	0	501
Monells	59	44	26	7	3	6	2	2	2	3	0	0	1	0	155
Palafrugell	342	200	86	35	24	23	16	15	13	2	3	4	2	0	765
Palamós	46	3	3	2	3	11	1	3	0	0	0	0	0	0	72
Palau Sator	117	55	25	11	6	9	6	10	6	4	3	2	1	0	255
Parlavà	90	21	16	5	2	5	3	7	2	4	0	0	0	0	155
Regencós	39	21	7	8	6	2	1	3	3	2	0	2	0	0	94
S.Joan de P.	169	97	40	18	8	7	5	5	5	1	2	4	1	0	362
S.Pol	105	38	8	10	5	3	7	5	1	0	0	0	0	0	182
S.Sadurní	79	40	19	12	16	11	8	13	11	4	2	5	3	3	226
Serra	86	32	13	11	1	5	1	9	3	2	3	0	0	0	166
Torrent	32	64	22	3	6	5	7	5	2	3	1	1	0	0	151
Torroella	672	319	118	48	18	23	16	19	6	3	1	2	3	4	1252
Ullà	142	47	15	7	1	7	1	6	2	1	1	1	0	0	231
Ullastret	202	77	28	21	5	8	10	15	2	0	0	0	0	0	368
Vall-llobrega	56	38	24	8	5	7	4	5	3	1	0	1	0	0	152
Verges	220	61	25	9	6	5	2	13	3	3	0	0	0	0	347
Vulpellac	96	28	12	5	2	9	4	6	1	2	1	0	0	0	166

Taula 3 : Distribució de la superfície conreada segons grups de propietaris (en ha)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75-100	>100	
Begur	1855	144	233	123	81	31	75	109	98	22	0	0	0	0	0	916
Casavells	1858	41	39	30	10	9	13	9	92	0	0	0	51	0	0	295
Colomers	1865	30	39	21	20	22	43	14	29	0	0	41	0	0	0	260
Corçà	1881	49	86	68	37	4	22	17	120	102	109	0	0	0	0	616
Cruïlles	1878	119	78	71	53	40	82	110	181	68	73	40	0	0	0	913
Fonteta	1861	33	41	30	32	13	32	31	128	95	30	0	0	0	0	464
Garrigoles	1862	65	67	45	30	23	52	26	17	70	37	0	0	0	0	433
La Bisbal	1860	84	68	31	27	9	31	9	70	51	68	0	0	0	0	448
Monells	1865	33	64	69	3	27	18	9	42	42	30	49	0	0	0	386
Palafrugell	1881	203	250	129	81	76	78	142	215	152	0	0	60	0	0	1387
Palamós	1860	18	4	9	7	9	53	18	11	0	0	0	0	0	0	128
Palau Sator	1872	62	76	52	45	28	39	36	211	160	106	87	74	0	0	976
Parlavà	1862	38	31	37	15	9	34	26	72	50	132	0	0	0	0	444
Regencós	1868	23	24	26	25	14	5	18	47	20	35	0	0	0	0	236
S.Joan	1861	89	98	60	31	28	16	32	108	28	106	0	56	0	0	652
S.Pol	1858	60	45	22	30	14	28	38	40	0	0	0	0	0	0	278
S.Sadurní	1860	59	58	41	28	27	59	68	127	51	0	0	0	0	0	516
Serra	1860	37	47	24	33	4	30	29	90	99	111	42	0	0	0	545
Torrent	1860	26	82	42	18	14	19	73	96	0	70	0	0	0	0	440
Torroella	1863	367	424	279	159	73	155	106	241	135	132	0	109	75	475	2729
Ullà	1861	65	68	33	24	5	43	17	70	77	0	47	70	0	0	520
Ullastret	1860	112	109	64	64	32	37	87	193	45	0	0	0	0	0	743
Vall-llobrega	1881	40	55	23	11	9	5	24	43	0	0	0	0	0	0	210
Verges	1862	100	87	59	25	22	31	17	209	99	36	0	0	0	0	684
Vulpellac	1858	37	38	22	14	18	48	25	104	0	104	0	0	0	0	409

Taula 4 : Distribució dels propietaris segons superfície conreada posseïda (nº propietaris)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75-100	>100	
Begur	1855	215	159	50	23	7	13	13	7	1	0	0	0	0	0	488
Casavells	1858	84	28	12	3	2	2	1	6	0	0	0	1	0	0	139
Colomers	1865	71	27	8	6	5	7	2	2	0	0	1	0	0	0	129
Corçà	1881	96	60	27	11	1	4	2	8	4	3	0	0	0	0	216
Cruïlles	1878	224	56	28	15	9	14	13	13	3	2	1	0	0	0	378
Fonteta	1861	79	28	12	9	3	5	4	9	4	1	0	0	0	0	154
Garrigoles	1862	138	48	18	9	5	9	3	1	3	1	0	0	0	0	235
La Bisbal	1860	417	46	13	8	2	5	1	5	2	2	0	0	0	0	501
Monells	1865	60	45	28	1	6	3	1	3	2	1	1	0	0	0	151
Palafrugell	1881	398	177	54	24	17	13	17	15	6	0	0	1	0	0	722
Palamós	1860	47	3	4	2	2	9	2	1	0	0	0	0	0	0	70
Palau Sator	1872	117	53	21	13	6	7	4	14	6	3	2	1	0	0	247
Parlavà	1862	92	21	15	4	2	6	3	6	2	4	0	0	0	0	155
Regencós	1868	48	15	11	7	3	1	2	4	1	1	0	0	0	0	93
S.Joan de P.	1861	201	69	25	9	6	3	4	8	1	3	0	1	0	0	330
S.Pol	1858	100	37	9	9	3	5	5	3	0	0	0	0	0	0	171
S.Sadurní	1860	113	39	17	8	6	10	8	9	2	0	0	0	0	0	212
Serra	1860	89	32	10	10	1	5	3	7	4	3	1	0	0	0	165
Torrent	1860	42	60	17	5	3	3	9	6	0	2	0	0	0	0	147
Torroella	1863	693	304	116	46	16	27	13	17	5	4	0	2	1	3	1247
Ullà	1861	143	46	15	7	1	7	2	5	3	0	1	1	0	0	231
Ullastret	1860	201	77	27	19	7	6	11	14	2	0	0	0	0	0	364
Vall-llobrega	1881	69	38	9	3	2	1	3	3	0	0	0	0	0	0	128
Verges	1862	221	61	25	7	5	5	2	14	4	1	0	0	0	0	345
Vulpellac	1858	100	26	9	4	4	8	3	7	0	3	0	0	0	0	164

Taula 5 : Distribució de la superfície posseïda pels veïns, segons grups de propietaris (en ha)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)															Total
	any	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75-100	>100	
Begur	1855	68	202	151	79	73	110	77	195	70	35	0	118	0	0	1178
Casavells	1858	13	19	5	0	0	0	7	33	23	0	0	57	0	0	158
Colomers	1865	26	35	25	17	19	24	46	0	26	0	0	74	0	0	291
Corçà	1881	24	55	29	31	12	18	0	66	70	98	0	52	0	0	455
Cruïlles	1878	20	43	23	29	14	91	26	214	138	75	325	1278	545	2803	5622
Fonteta	1861	14	28	28	17	22	22	61	90	44	77	0	164	77	1329	1976
Garrigóles	1862	8	28	41	27	17	55	44	0	0	69	50	132	0	0	469
La Bisbal	1860	66	50	20	10	4	12	0	45	24	35	46	0	0	0	312
Monells	1865	11	39	56	20	5	23	17	27	51	107	0	0	82	0	438
Palafrugell	1881	171	252	181	104	98	129	126	173	239	73	49	168	0	0	1764
Palamós	1860	15	4	7	7	9	66	9	11	0	0	0	0	0	0	127
Palau Sator	1872	27	37	40	17	14	40	35	37	48	34	47	55	80	0	511
Parlavà	1862	25	20	24	15	5	22	16	74	51	138	0	0	0	0	390
Regencós	1868	9	19	18	28	22	11	10	27	78	71	0	112	0	0	405
S.Joan de P.	1861	40	69	46	10	14	34	9	24	73	36	0	53	89	0	495
S.Poi	1858	2	5	21	21	19	7	50	50	30	0	0	0	0	0	202
S.Sadurní	1860	20	34	35	30	69	57	42	160	192	138	42	300	249	491	1858
Serra	1860	13	13	14	11	0	25	0	21	0	0	0	0	0	0	96
Torrent	1860	5	25	18	0	22	31	48	78	51	69	46	52	0	0	446
Torroella	1863	171	271	207	126	63	115	132	120	79	34	42	69	86	589	2105
Ullà	1861	19	16	11	7	0	25	9	54	0	30	49	0	0	0	219
Ullastret	1860	24	35	36	31	4	12	33	28	21	0	0	0	0	0	225
Vall-llobrega	1881	8	19	30	20	14	24	8	28	72	35	0	0	0	0	258
Verges	1862	58	56	43	21	27	31	10	40	21	34	0	0	0	0	341
Vulpellac	1858	10	10	14	11	5	24	26	74	26	74	40	0	0	0	314

Taula 6 : Distribució dels propietaris veïns segons extensió posseïda (nº propietaris)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)															Total
	any	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75-100	>100	
Begur	1855	95	134	61	23	16	19	9	14	3	1	0	2	0	0	377
Casavells	1858	31	14	2	0	0	0	1	2	1	0	0	1	0	0	52
Colomers	1865	58	25	10	5	4	4	6	0	1	0	0	1	0	0	114
Corçà	1881	48	37	12	9	3	3	0	4	3	3	0	1	0	0	123
Cruïlles	1878	33	29	9	8	3	15	3	15	6	2	7	21	6	17	174
Fonteta	1861	34	19	11	5	5	4	7	6	2	2	0	3	1	6	105
Garrigóles	1862	14	19	16	8	4	9	5	0	0	2	1	2	0	0	80
La Bisbal	1860	347	34	8	3	1	2	0	3	1	1	1	0	0	0	401
Monells	1865	19	27	23	6	1	4	2	2	2	3	0	0	1	0	90
Palafrugell	1881	314	177	76	31	22	22	15	12	10	2	1	3	0	0	685
Palamós	1860	40	3	3	2	2	11	1	1	0	0	0	0	0	0	63
Palau Sator	1872	48	26	16	5	3	7	4	3	2	1	1	1	1	0	118
Parlavà	1862	57	14	10	4	1	4	2	6	2	4	0	0	0	0	104
Regencós	1868	17	12	7	8	5	2	1	2	3	2	0	2	0	0	61
S.Joan de P.	1861	79	47	18	3	3	6	1	2	3	1	0	1	1	0	165
S.Poi	1858	2	3	8	6	4	1	6	3	1	0	0	0	0	0	34
S.Sadurní	1860	34	21	14	9	15	10	5	11	8	4	1	5	3	3	143
Serra	1860	37	9	6	3	0	4	0	2	0	0	0	0	0	0	61
Torrent	1860	13	17	7	0	5	5	6	5	2	2	1	1	0	0	64
Torroella	1863	322	191	86	37	14	20	16	9	3	1	1	1	1	3	705
Ullà	1861	56	11	5	2	0	4	1	4	0	1	1	0	0	0	85
Ullastret	1860	40	24	15	9	1	2	4	2	1	0	0	0	0	0	98
Vall-llobrega	1881	15	13	12	6	3	4	1	2	3	1	0	0	0	0	60
Verges	1862	149	38	18	6	6	5	1	3	1	1	0	0	0	0	228
Vulpellac	1858	47	7	6	3	1	4	3	5	1	2	1	0	0	0	80

Taula 7 : Distribució de la superfície conreada posseïda pels veïns segons grups de propietaris (en ha)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75-100	>100	
Begur	1855	82	174	101	63	31	64	93	84	0	0	0	0	0	0	691
Casavells	1858	14	18	5	0	0	7	0	51	0	0	0	51	0	0	146
Colomers	1865	26	36	18	17	18	43	14	18	0	0	41	0	0	0	232
Corçà	1881	24	52	38	24	4	16	10	88	50	72	0	0	0	0	377
Cruïlles	1878	26	56	55	43	40	82	110	161	68	73	40	0	0	0	754
Fonteta	1861	33	41	30	32	13	32	31	128	95	30	0	0	0	0	464
Garrigoles	1862	7	35	41	17	23	46	26	17	70	37	0	0	0	0	319
La Bisbal	1860	65	51	17	10	9	12	0	28	24	68	0	0	0	0	284
Monells	1865	14	41	58	3	23	11	9	42	42	30	49	0	0	0	322
Palafrugell	1881	187	233	112	71	68	71	108	173	98	0	0	0	0	0	1121
Palamós	1860	15	4	9	7	4	53	9	11	0	0	0	0	0	0	112
Palau Sator	1872	27	41	30	24	14	27	27	53	27	70	45	74	0	0	459
Parlavà	1862	24	19	24	9	5	28	8	61	26	62	0	0	0	0	266
Regencós	1868	11	16	26	21	14	5	18	47	20	35	0	0	0	0	214
S.Joan de P.	1861	42	58	22	7	10	11	16	39	28	36	0	56	0	0	323
S.Pol	1858	1	8	22	17	14	17	38	28	0	0	0	0	0	0	146
S.Sadurní	1860	27	46	41	25	22	47	68	127	51	0	0	0	0	0	454
Serra	1860	37	47	24	33	4	30	29	90	99	111	42	0	0	0	545
Torrent	1860	6	24	22	12	10	19	65	76	0	70	0	0	0	0	303
Torroella	1863	172	263	212	127	59	119	98	137	27	102	0	58	0	283	1656
Ullà	1861	19	16	11	7	0	24	17	40	30	0	47	0	0	0	210
Ullastret	1860	24	34	38	28	9	6	31	27	21	0	0	0	0	0	218
Vall-llobrega	1881	11	33	13	11	9	0	7	43	0	0	0	0	0	0	127
Verges	1862	59	56	40	21	22	31	10	37	48	0	0	0	0	0	324
Vulpellac	1858	11	9	14	7	9	24	17	89	0	104	0	0	0	0	284

Taula 8 : Distribució dels propietaris veïns segons superfície conreada posseïda (nº propietaris)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75-100	>100	
Begur	1855	124	119	41	18	7	11	11	6	0	0	0	0	0	0	337
Casavells	1858	32	13	2	0	0	1	0	3	0	0	0	1	0	0	52
Colomers	1865	62	25	7	5	4	7	2	1	0	0	1	0	0	0	114
Corçà	1881	50	36	15	7	1	3	1	6	2	2	0	0	0	0	123
Cruïlles	1878	44	40	22	12	9	14	13	12	3	2	1	0	0	0	172
Fonteta	1861	79	28	12	9	3	5	4	9	4	1	0	0	0	0	154
Garrigoles	1862	14	24	16	5	5	8	3	1	3	1	0	0	0	0	80
La Bisbal	1860	348	34	7	3	2	2	0	2	1	2	0	0	0	0	401
Monells	1865	22	28	24	1	5	2	1	3	2	1	1	0	0	0	90
Palafrugell	1881	367	164	47	21	15	12	13	12	4	0	0	0	0	0	655
Palamós	1860	41	3	4	2	1	9	1	1	0	0	0	0	0	0	62
Palau Sator	1872	50	28	12	7	3	5	3	4	1	2	1	1	0	0	117
Parlavà	1862	58	13	10	2	1	5	1	5	1	2	0	0	0	0	98
Regencós	1868	22	10	11	6	3	1	2	4	1	1	0	0	0	0	61
S.Joan de P.	1861	96	40	9	2	2	2	2	3	1	1	0	1	0	0	159
S.Pol	1858	2	5	9	5	3	3	5	2	0	0	0	0	0	0	34
S.Sadurní	1860	53	31	17	7	5	8	8	9	2	0	0	0	0	0	140
Serra	1860	89	32	10	10	1	5	3	7	4	3	1	0	0	0	165
Torrent	1860	14	17	9	3	2	3	8	5	0	2	0	0	0	0	63
Torroella	1863	328	186	88	37	13	21	12	10	1	3	0	1	0	2	702
Ullà	1861	56	11	5	2	0	4	2	3	1	0	1	0	0	0	85
Ullastret	1860	40	24	16	8	2	1	4	2	1	0	0	0	0	0	98
Vall-llobrega	1881	20	23	5	3	2	0	1	3	0	0	0	0	0	0	57
Verges	1862	150	38	17	6	5	5	1	3	2	0	0	0	0	0	227
Vulpellac	1858	49	6	6	2	2	4	2	6	0	3	0	0	0	0	80

Apèndix 7 :

**Evolució de la distribució de la terra a Colomers, Monells,
Ullastret i Sant Sadurní de l'Heura**

Taula 1 : Distribució de la superfície per grups de propietaris (en ha)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)															Total
	any	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	30	38	28	20	19	24	46	24	26	0	0	74	0	0	328
Colomers	1948	22	18	25	49	22	46	9	24	0	0	0	0	0	150	364
Monells	1865	33	63	64	23	14	35	17	27	51	107	0	0	82	0	516
Monells	1943	26	48	36	37	35	57	9	26	24	73	0	0	80	0	451
S. Sadurní	1860	51	61	47	41	74	62	67	189	260	138	86	300	249	491	2115
S. Sadurní	1950	35	62	40	54	49	69	88	183	153	146	177	170	255	620	2102
Ullastret	1860	113	109	66	72	23	48	83	217	46	0	0	0	0	0	777
Ullastret	1946	64	100	89	77	45	114	154	149	122	0	0	0	0	0	913

Taula 2 : Distribució dels propietaris segons extensió posseïda (nº propietaris)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)															Total
	any	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	67	27	11	6	4	4	6	2	1	0	0	1	0	0	129
Colomers	1948	44	13	10	13	5	8	1	2	0	0	0	0	0	1	97
Monells	1865	59	44	26	7	3	6	2	2	2	3	0	0	1	0	155
Monells	1943	45	32	14	10	8	9	1	2	1	2	0	0	1	0	125
S. Sadurní	1860	79	40	19	12	16	11	8	13	11	4	2	5	3	3	226
S. Sadurní	1950	59	41	16	16	11	12	10	14	6	4	4	3	3	3	202
Ullastret	1860	202	77	28	21	5	8	10	15	2	0	0	0	0	0	368
Ullastret	1946	128	71	36	22	10	20	18	11	5	0	0	0	0	0	321

Taula 3 : Distribució de la superfície conreada segons grups de propietaris (en ha)

	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)															Total
	any	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	30	39	21	20	22	43	14	29	0	0	41	0	0	0	260
Colomers	1948	19	20	28	50	31	12	17	10	0	0	0	0	81	0	268
Monells	1865	33	64	69	3	27	18	10	42	42	30	49	0	0	0	387
Monells	1943	27	42	35	32	18	34	18	30	26	0	0	55	0	0	317
S. Sadurní	1860	59	58	41	28	27	59	68	127	51	0	0	0	0	0	516
S. Sadurní	1950	33	61	32	41	58	49	65	132	29	33	41	0	0	0	575
Ullastret	1860	112	109	64	66	32	37	87	193	45	0	0	0	0	0	744
Ullastret	1946	64	84	85	68	54	108	143	116	119	0	0	0	0	0	841

Taula 4 : Distribució dels propietaris segons superfície conreada posseïda (nº propietaris)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	71	27	8	6	5	7	2	2	0	0	1	0	0	0	129
Colomers	1948	41	14	11	14	7	2	2	1	0	0	0	0	1	0	93
Monells	1865	60	45	28	1	6	3	1	3	2	1	1	0	0	0	151
Monells	1943	49	28	14	9	4	6	2	2	1	0	0	1	0	0	116
S. Sadurní	1860	113	39	17	8	6	10	8	9	2	0	0	0	0	0	212
S. Sadurní	1950	61	42	13	12	13	8	8	10	1	1	1	0	0	0	170
Ullastret	1860	201	77	27	19	7	6	11	14	2	0	0	0	0	0	364
Ullastret	1946	135	62	34	19	12	19	17	9	5	0	0	0	0	0	312

Taula 5 : Distribució de la superfície posseïda pels veïns, segons grups de propietaris (en ha)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	26	35	25	17	19	24	46	0	26	0	0	74	0	0	291
Colomers	1948	11	15	21	41	22	41	0	11	0	0	0	0	0	0	163
Monells	1865	11	39	56	20	5	23	17	27	51	107	0	0	82	0	438
Monells	1943	9	24	26	25	26	32	9	26	24	33	0	0	0	0	234
S. Sadurní	1860	20	34	35	30	69	57	42	160	192	138	42	300	249	491	1858
S. Sadurní	1950	12	23	18	37	36	35	43	120	21	0	44	0	0	164	553
Ullastret	1860	24	35	36	31	4	12	33	28	21	0	0	0	0	0	225
Ullastret	1946	21	30	21	43	27	85	101	26	30	0	0	0	0	0	383

Taula 6 : Distribució dels propietaris veïns segons extensió posseïda (nº propietaris)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	58	25	10	5	4	4	6	0	1	0	0	1	0	0	114
Colomers	1948	23	11	8	11	5	7	0	1	0	0	0	0	0	0	66
Monells	1865	19	27	23	6	1	4	2	2	2	3	0	0	1	0	90
Monells	1943	18	15	10	7	6	5	1	2	1	1	0	0	0	0	66
S. Sadurní	1860	34	21	14	9	15	10	5	11	8	4	1	5	3	3	143
S. Sadurní	1950	24	15	7	11	8	6	5	9	1	0	1	0	0	1	88
Ullastret	1860	40	24	15	9	1	2	4	2	1	0	0	0	0	0	98
Ullastret	1946	43	23	8	12	6	15	12	2	1	0	0	0	0	0	122

Taula 7 : Distribució de la superfície conreada posseïda pels veïns segons grups de propietaris (en ha)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	26	36	18	17	18	43	14	18	0	0	41	0	0	0	232
Colomers	1948	10	18	21	43	31	12	0	10	0	0	0	0	0	0	143
Monells	1865	14	41	58	3	23	11	10	42	42	30	49	0	0	0	323
Monells	1943	10	28	28	25	9	23	18	30	0	0	0	0	0	0	170
S. Sadurní	1860	27	46	41	25	22	47	68	127	51	0	0	0	0	0	454
S. Sadurní	1950	16	30	25	30	35	24	25	21	29	0	0	0	0	0	236
Ullastret	1860	24	34	38	28	9	7	31	27	21	0	0	0	0	0	219
Ullastret	1946	22	27	21	43	32	86	75	24	27	0	0	0	0	0	358

Taula 8 : Distribució dels propietaris veïns segons superfície conreada posseïda (nº propietaris)

	any	Grups de propietaris segons extensió posseïda (en ha)														Total
		0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-7	7 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 75	75 - 100	>100	
Colomers	1865	62	25	7	5	4	7	2	1	0	0	1	0	0	0	114
Colomers	1948	21	12	8	12	7	2	0	1	0	0	0	0	0	0	63
Monells	1865	22	28	24	1	5	2	1	3	2	1	1	0	0	0	90
Monells	1943	19	18	11	7	2	4	2	2	0	0	0	0	0	0	65
S. Sadurní	1860	53	31	17	7	5	8	8	9	2	0	0	0	0	0	140
S. Sadurní	1950	29	20	10	9	8	4	3	2	1	0	0	0	0	0	86
Ullastret	1860	40	24	16	8	2	1	4	2	1	0	0	0	0	0	98
Ullastret	1946	47	21	8	12	7	15	9	2	1	0	0	0	0	0	122

Apèndix 8 :

Reconstrucció de les Unitats Familiars de Monells

1. Relació d'unitats familiars residents a Monells, especificant les extensions amillarades i el nom dels declarants

Codi	1865	1881	1943	1865	1881	1943
001	0,37	0,45	4,35	Vila Alabató, Joan (o Joan Alabató)	Alabató, Josep	unió 047
002	[2,05]	2,05	2,40	no consta	Albert, Josep	Alsina Vila, A. (S. Sadurni)
003	0,88	0,34	0,44	Alsina, Francesc	Alsina, Francesc	Alsina Pujol, Jaume
004						
005						
006	[0,9]	0,90	1,78	no consta	Badia, Josep	Estiu Batllori, Teresa
007	2,19	2,17	2,30	Pascual, Josep	Pacual, Anna	Gispert Presas, Esteve
008	2,62	2,82	0,66	Bañeras, Josep	Bañeras, Francesc	Cabarrocas Sitjas, Angela
009	2,93	2,62	5,40	Barris, Julià	Barris, Joan	Barris, Maria (forani)
010	2,80	2,80	3,76	Solà Roqué, Narcís	Solà Roqué, Narcís	Bassa Solà, Narcís
011	1,42	0,87	0,87	Basa Sebastià	Busquets, Josepa	Bassa Vila, Josep
012	0,97	0,93	X	Bosch Jacas, Joan	Bosch, Joan	
013	1,56	1,09	X	Roca, Joaquim	Battle, Josepa	
014	2,49	2,52	2,62	Blanch, Projecto	Blanch, Projecto	Blanch Ponsatí, Josep
015	2,30	2,30	4,44	Blanch, Narcís	Blanch, Narcís	Blanch Bañeras, Narcís
016	0,44	1,56	X		Ponsatí, Narcís	
017	?	0,66	?		Bohigas, Genís	
018	1,22	1,16	?	Bou, Pere	Bou, Miquel	
019	2,65	3,40	4,02	Busquets, Josep	Busquets, Josep	Busquets Figueras, Josep
020	1,22	0,85	?	Cané, Francesc	Cané, Francesc	
021				Cané, Pere		
022	[0,33]	X	X			
023	0,56	0,01	X	Carbó, Maria (o Maria Janoher)	Carbó, Maria	
024	1,50	0,96	?	Carreras, Joan	Carreras Joan + Xuclà, Francesc	
025						
026	2,45	3,43	4,48	Cervià, Pere	Cervià, Pere	Xuclà Geronès, Pere
027	0,70	0,81	0,05	Colls, Pau	Colls, Pau + Colls, Pere	Colls Vilà, Joan
028						
029						
030						unió 046
031						
032	2,04	2,04	X	Darnaculleta, Jaume	Darnaculleta, Jaume	
033	1,05	1,09	X	Deportós, Francesc	Deportós, Pere	
034	37,76	33,24	39,48	Deportós, Josep	Deportós, Joan	Cabarrocas Deportós, D. + Deportós Negre, Maria
035	1,50	1,50	X	Deportós, Manel	Deportós, Manel	
036			12,25			Fausellas Artigas, Josep
037			3,26			Feliu Llach, Baudili + Vehi Closas, Antònia
038	1,03	1,03	?	Ferrer, Ramon	Ferrer, Ramon	
039	2,61	3,40	4,22	Figueras, Joan	Figueras, Joan	unió 128c
040	2,30	1,26	1,53	Font, Josep (a) Cristo	Font, Germà	Font Cervià, Josep (forani)
041	1,54	1,53	2,38	Fontanet, Joan	Fontanet, Joan	Gispert Fontanet, Miquel
042						
043						
044						unió 074
045			0,87			Frou Pujolar, Lluïsa
046	1,78	1,78	8,26	Galceran, Josep	Galceran, Projecte	Galceran, J. M. + Ullastres, R. + Comalada, A.
047						unió 001
048	1,93	5,13	?	Ganigué, Teresa	Ganigué, Francesc	
049	1,33	1,33	?	Garriga, Narcís	Garriga, Josep	

Codi	1865	1881	1943	1865	1881	1943
050		4,70	X		Garriga, Anna	
051	2,64	5,96	3,45	Garriga Mas, Pere	Garriga Pere + Vert, Joan	Vidal Vert, Fortunata + Vert Vidal, Mercè
052	0,67	0,60	X	Teixidor, Pedro	Gelabert, Josep	
053	5,45	5,26	X	Geli, Joan	Geli, Salvi	
054	0,23	0,04	0,87	Geli, Josep	Geli, Josep	Farrerós Prats, Concepció + Geli Farrerós, Joana
055	0,48	?	?	Giberta, Maria		
056	0,26	X	X	Gispert, Miquel		
057	5,92	5,77	6,61	Gou, Joan	Gou, Pere	Gou Xuclà, Joan
058	3,03	3,98	?	Jacas, Narcís	Jacas, Joan	
059	0,27	X	X	Lladó, Jordi		
060	[?]	[?]	X			
061			0,66			Llobet Balló, Enric
062	5,36	5,89	6,95	Bonet Puig, Joan	Bonet Puig, Joan	Llonch Quer, Dolors
062b			0,82			Llonch Cabarrocas, Joan
063						
064						
064b						
064c						
065		1,46	1,99		Martí, Miquel	Martí Marquès, Joan
066			0,26			Martí Bou, Dídac
067						
068						
069	[1,1]	[1,1]	1,75			May Ribas, Josep
070	1,52	1,45	1,20	Mercader, Joan	Mercader, Joan	Mercader, José (La Bisbal)
070b						
071	1,20	2,24	4,54	Mercader, Narcisa	Mercader Cané, Pere + Surós, Engràcia	Mercader Surós, Domènec
071b						
072	2,84	3,36	13,43	Mercader, Pere	Mercader, Pere	Pagès Tauler, Lúdia
072b						
073	2,31	2,00	5,78	Moner Solà, Josep	Moner, Josep	Moner Figueras, Lluís + Moner Blanch, Josep
074	1,90	2,99	3,94	Moratell, Pelegrí	Moratell, Josep	unió 044
075	3,12	3,88	X	Mulà Pagès, Joan	Mulà, Genís	
076	4,77	4,16	3,88	Mulà Sala, Joan (vídua de)	Mulà, Teresa	Negre Nadal, Pietat
077	1,57	1,57	1,53	Mulà, Esteve	Mulà, Esteve	Bou Ros, Agnès
078	0,68	0,68	X	Muriscot Font, Josep	Muriscot Font, Josep	
079	1,50	1,50	1,28	Mustera, Josep	Mustera, Josep	Carré Romans, Maria
080	6,52	7,12	8,87	Navet, Esteve	Navet, Esteve	Colom, Salvador + Navet, Maria
081						
082	3,06	2,84	2,90	Nadal Solà, Salvador	Nadal, Salvador	Nadal Saballs, Joan
083						
084	1,59	1,42	X	Negre, Sixt	Negre, Joan	
084b			0,77			Negre Casas, José (Cassà de la Selva)
085			0,66			Nierga Serrats, Pere
086	11,03	12,84	9,73	Oliver Figueras, Miquel	Camó, Catalina	Simon Vancells, Francesc
086b		1,06	3,11		Oliver, Geroni	Oliver Geli, Genís
086c						
086d			1,97			Oliver Geli, Josep
087						
088b						
088			0,66			Ppns Congost, Josep

Codi	1865	1881	1943	1865	1881	1943
089	2,27	3,40	6,89	Puig de la Riera, Joan	Puig de la Riera, Joan	Puig Ponsatí, Joan
89b			0,66			Puig Ponsatí, Francesca
089c						
090						
091	0,67	0,67	X	Puig Mulà, Joan	Puig Ferran, Joan	
092				Puig , Joan		
093		0,70	X		Puig Masague, Joan	
094			1,09			Puigmiquel Negre, Josep M.
094b						
095					Pujol, Josep	
096	0,75	1,78	4,46	Pujol, Narcís	Pujol, Narcís	Mercader Valls, D. (Barna)
097	[0,44]	[0,44]	3,72			Regencós Pagès, Genís
098						
099						
100						
101		0,46	0,60		Roig, Ferran	Moner Iglesias, Josep
102	0,59	0,59	?	Cané, Francesca	Poch, Josep	
103	2,02	2,23	2,68	Roure, Josep	Roure, Josep	Ganiguer Subirana, E.
104			1,42			Salip Ciurana, Joaquim
105						
106				Savalls, Andreu		
107	2,30	2,30	3,91	Serradell, Genís	Serradell, Genís	Serradell Bou, Joaquim
108	0,46	0,44	?	Serradell, Narcís	Serradell, Narcís	
109	2,62	3,05	6,72	Serradell, Josep	Serradell, Josep	Serradell Parés, Josep
110	2,13	2,13	?	Serradell Valls, Joan	Serradell, Joan	
111						
112	[1,65]	X	X			
113	31,38	30,75	23,77	Solà, Rosa	Solà, Vicens	Solà Janoher, Vicens
114						
115		0,55	2,90	Suñer, Joan	Suñer, Joan	Suñer Teixidor, Joan
116	1,48	1,76	1,31	Costa, Maria	Surós, Joan	Surós Domènech, Jaume
117	1,80	3,35	?	Teixidor May, Josep	Teixidor, Josep	
118	7,81			Teixidor May, Joan		
119	1,82	1,82	2,51	Vancells, Domènec	Vancells, Francesc	Salvador Vancells, Josep
120	2,20	2,20	X	Vancells Vidal, Joan	Vancells, Magdalena	
120b	0,70	X		Vancells Camps, A.		
121						
122						
123	16,45	21,47	X	Vilà, Genís	Vilar, Vicens	
124	0,10	0,51	0,55	Vilà Pagès, Jaume	Vilà, Domènec	Vilà Savalls, Jaume
125						
126	1,26	?	?	Vilar Vidal, Joan		
127	3,90	3,90	3,30	Viñas Xuclà, Joan	Viñas, Joan	Viñas Rodrigo, Joaquim
128	2,08	1,49	X	Xuclà, Joan	Xuclà Nadal, Genís	
128b						Gispert , Maria + Xuclà , A.
128c	0,96	1,23	unió 039	Xuclà, Pere	Xuclà, Pere	
129b			0,04	Xuclà, Esteve		Xuclà Casadevall, Francesc
129	3,94	2,49	?	Xuclà Solivera, F. + Xuclà, Genís	Xuclà, Francesc	
129d						
129c	1,19	1,16	2,56	Xuclà Solivera, Joan	Xuclà Solivera, Joan	Xuclà Coll, Fermí
130			9,42			Font Xuclà, Pere
131						
132						

2. Relació codificada de les unitats familiars de Monells, amb especificació de la documentació censal on consten

Codi	C. Pasqual	Altres ref.	Cens/padró de població							Observacions
	1860-1880		1850-80	1880	1894	1897	1911	1920	1930	
001	x		x	x	x	x				unió 047
002	x		x	x	x	x	x			Sense descendència
003	x		x	x	x	x	x	x	x	
004	x		x	x	x					Absent des de 1911
005			x							
006	x		x	x	x	x	x	x	x	
007	x		x	x	x	x	x	x	x	
008	x		x	x	x	x	x	x	x	
009	x		x	x	x	x	x	x		Absent. A Púbol
010	x		x	x	x	x	x	x	x	
011	x		x	x	x	x	x	x	x	Residents des de la 1ª meitat s.XIX
012	x		x	x	x	x	x	x		
013		amill. 1881								
014	x		?	x	x	x	x	x		
015	x		x	x	x	x	x	x	x	
016	x		x							
017		amill. 1881								
018	x		x							
019	x		?	x	x	x	x	x		
020			x							
021	x		x							
022	x									
023	x									
024		Bapt+amill 1865 i 1881								
025					x	x	x	x	x	Residents des de 1888
026	x		x	x	x	x	x	x	x	
027	x		x	x	x	x	x	x	x	
028							x	x		residents des de 1919
029					x					
030				x	x	x	x	x		residents des de 1887. Unió amb 046
031						x				residents des de 1905
032	x		x							
033	x		x	x	x	x	x			
034	x		x	x	x	x	x	x	x	
035	x		x							
036									x	residents des de 1931
037							x	x	x	residents des de 1911
038	x		x	x	x	x	x	x		residents des de la 1ª meitat s.XIX
039	x		x	x	x	x	x	x	x	unió 128c
040	x		x	x	x	x				
041	x		x	?	x	x	x	x	x	
042	x									
043				x						
044	x						x	x	x	Absents. retonen el 1911
045	x		x	x	x	x	x	x	x	
046	x		x	x	x	x	x	x	x	unió amb 030
047			x	x	x	?	x	x	x	unió amb 001
048	x		x	?	x	x	x			
049			x	x	x	x				
050	x		x	x	x	x				
051	x		x	x	x	x	x	x	x	
052			x	?	x	x	x			

Codi	C. Pasqual		Cens/padró de població							Observacions
	1860-1880	Altres ref. 1850-80	1880	1894	1897	1911	1920	1930	1945	
053	x		x							
054	x		x	x	x	x	x	x	x	
055	x									
056	x		x							
057	x		x	x	x	x				
058			x	x	x	x				
059		notarial		x	x					
060	x		x	x	x	x				
061				x	x	x	x	x	x	
062	x		x	x	x	x	x	x	x	
062b						x	x	x	x	
063		Baptismes								
064	x		x	x	x	x	x	x	x	residents des de 1871
064b								x		
064c									x	
065			x	x	x	x	x	x	x	
066				x	x	x	x	x	x	residents des de 1891
067						x	x			residents des de 1902
068				x	x	x				residents des de 1892
069		Baptismes		x	x	x	x	x	x	
070	x		x	x	x	x	x			
070b						x				
071	x		x	x	x	?	x	x	x	
071b										x
072	x		x	x	x	x	x	x	x	
072b					x	x	x			
073	x		x	x	x	?	x	x	x	
074	x		x							unió amb 044
075	x		x	x	x	x	?	x		
076	x		x	x	x	x	x			
077	x		x	x	x	x	?	x	x	
078	x		x							
079	x		x	x	x	?	x	x		
080		Baptismes	x	x	x	x	x	x	x	
081				x						
082	x		x	x	x	x	x	x	x	
083										
084	x		x	x	x					
084b					x	x	x	x		
085									x	residents des de 1942
086	x		x							
086b	x		x	x	x	x	x	x	x	
086c							x			
086d									x	
087				x	x	x				residents des de 1894
088b				x	x	x	x	x	x	residents des de 1885
088								x	x	
089	x		x	x	x	x	x	x	x	
89b						x	x	x	x	
089c										x
090				x	x	x	x	x		residents des de 1887
091	x		x							
092		Baptismes								
093	x									
094						x	x	x	x	Segregada de 084
094b							x			
095	x		x	x	x					

Apèndix 9 :

Ingressos, despeses i renda del patrimoni Bru

a/ Ingressos (pts corrents)

any	Ingrés corrent						Total ingrés corrent	compensacions		Total ingrés	Ingrés extraor- dinari
	grans	bes- tiar	arr. monet.	cen- sos	fores- tal	al- tres		mant. reg	impos- tos		
1885	1912		2448	609	125		5094	9	23	5126	690
1886	710	291	2715	1731	290	342	6079	24	35	6138	
1887	1101	120	4109	1035			6365	2	18	6385	25667
1888	1577		3630	1538	120		6865			6865	
1889	2291	482	3505	1262	5013		12552			12552	85
1890	539		3508	1353	675		6076		102	6178	2857
1891	1763	187	3900	1360			7209			7209	1645
1892	1877	120	4845	1243	25		8109	124	23	8256	
1893	611	120	3916	1190	91		5928		32	5960	
1894	1392		4756	658	1834		8641	24	49	8713	
1895	1709	120	3492	842			6163		49	6212	
1896	3325	265	4547	1220	400		9757	109	110	9975	
1897	392	415	4629	1258	1495	262	8451		100	8551	11444
1898	1892	120	4236	1241	1125		8614	23	55	8692	550
1899	3270	405	3979	1257	83		8994	5	292	9291	
1900	3887	316	4017	1177	1173		10569		107	10676	
1901	337	1339	3152	1257	11		6096		65	6161	42853
1902	2510	1135	1967	272	33		5917		10	5927	1047
1903	2748	1230	2940	1786	4772		13476	8	130	13614	
1904											
1905											
...											
1923	3396	4505	3783	1443	1638	151	14915		81	14995	
1924	4341	1960	4686	1328	1625		13939		41	13980	400
1925	4127	2184	6915	1495	6440	16	21176		131	21307	
1926	2622	1178	4555	1328	1128		10809	15	166	10990	4167
1927	3505	573	4493	1318	7370	13	17272	3	229	17504	
1928	2701	967	3106	1203	610	61	8648		187	8835	
1929	3677	851	7215	1275	1110		14128		126	14253	3996
1930	2382	1075	4726	1203	5150		14536		186	14722	1800
1931	4281	778	4689	1443	625	275	12090		266	12356	12955
1932	3847	2890	4928	1203	4815	10	17693		280	17973	
1933	2055	975	7585	1318	664	15	12611		372	12983	
1934	4758	1114	6415	1203		200	13690		553	14243	8500
1935	1861	1528	7228	1318	5145	20	17100	30	164	17294	14815
1936	2986	1113	2806	744	1420		9069		83	9152	

b/ Despeses (pts corrents)

any	Despesa corrent					Total despesa corrents	despesa extraordinària	Total despesa
	sala- ris	mate- rial	mante- niment	adminis- tració	assegu- rances			
1885	658	709	181	164	39	1750	90	1840
1886	40	449	66	61	39	655		655
1887	760	212	232	45	39	1287		1287
1888	55	1033	52	100	39	1279		1279
1889	272	270	78	4	39	662	20	682
1890	200	35	187	88	39	547		547
1891	15	196	79	128	39	456		456
1892	165	298	73			536		536
1893	246	220	28			494		494
1894	810	539	335	30		1714	223	1937
1895		44	102	72		219	1	220
1896	729	254	326	15		1324	464	1788
1897	400	206	132	330		1067	317	1384
1898	470	1161	96	391		2117	80	2197
1899	616	1848	403	264		3132	724	3856
1900	404	1251	970	90		2714	1078	3792
1901	374	631	33	334		1372	903	2274
1902	395	1445	50	17		1907	23	1929
1903	1181	1139	90	1230		3640	10	3650
1904	443	1766	662	148		3019	250	3269
1905	407	1948	140	100		2595	78	2673
1906	349	1069	30	308		1755	849	2604
1907	69	463	358	0		890	6	896
...								
1923	978	4812	655	500		6945	32	6978
1924	1075	4026	195	765		6060	7	6067
1925	687	2264	733	36		3719		3719
1926	570	2347	26	825		3768	675	4442
1927	572	2786	67	0		3424	28	3452
1928	183	3086	273	334		3876	138	4014
1929	260	2956	239	704		4157	292	4449
1930	541	1667	531			2739		2739
1931	321	1762	176	4		2262	239	2501
1932	896	1605	299	6		2805	1026	3830
1933	874	1711	73	10		2668	900	3568
1934	655	3040	387	50		4132	272	4405
1935	889	3226	517	11		4643	1254	5897
1936	595	1720	209			2523	212	2735

c/ Síntesi (pessetes corrents)

any	Total ingrés	Total despesa	Renda bruta	impostos	Renda líquida
1885	5126	1840	3285	635	2650
1886	6138	655	5483	314	5169
1887	6385	1287	5098	452	4646
1888	6865	1279	5586	636	4950
1889	12552	682	11869	549	11320
1890	6178	547	5631	699	4932
1891	7209	456	6753	567	6186
1892	8256	536	7720	1005	6715
1893	5960	494	5466	597	4870
1894	8713	1937	6776	559	6217
1895	6212	220	5993	554	5439
1896	9975	1788	8188	560	7628
1897	8551	1384	6905	562	6344
1898	8692	2197	6758	616	6141
1899	9291	3856	5435	680	4755
1900	10676	3792	6884	554	6330
1901	6161	2274	3886	590	3296
1902	5927	1929	3997	529	3468
1903	13614	3650	9963	640	9323
1904		3269		630	
1905		2673		556	
1906		2604		553	
1907		896		152	
...					
1923	14995	6978	8018	284	7734
1924	13980	6067	7913	306	7607
1925	21307	3719	17588	407	17181
1926	10990	4442	6548	514	6034
1927	17504	3452	14052	387	13665
1928	8835	4014	4821	510	4311
1929	14253	4449	9804	423	9381
1930	14722	2739	11984	379	11604
1931	12356	2501	9855	508	9348
1932	17973	3830	14143	611	13532
1933	12983	3568	9415	1809	7607
1934	14243	4405	9839	2037	7801
1935	17294	5897	11397	2407	8991
1936	9152	2735	6417	2494	3923

Apèndix 10 :

Transcripció d'algunes entrevistes

Nota introductòria

Reproduïm, a continuació, una selecció de fragments de les entrevistes realitzades a tres pagesos baixempordanesos que relaten la seva experiència vital i laboral durant el període anterior a la Guerra Civil de 1936-39. S'ha escollit la guerra com a moment de tall per diversos motius : (a) perquè coincideix cronològicament amb el període final del nostre treball; (b) perquè durant i, sobretot, després de la guerra es produïren modificacions importants en les condicions generals de l'activitat agrícola; i (c) perquè és un referent clar en la trajectòria vital de tots els qui la varen viure i, per tant, és més senzill per un entrevistat ubicar temporalment els fets.

L'objectiu de les entrevistes ha estat obtenir un cert nivell de detall sobre les formes i les condicions del treball pagès abans de la transformació experimentada a partir de les dècades de 1950 i 1960. Pensem que no és una tasca sense interès donat que per a moments anteriors els rastres documentals sobre com s'organitzava el treball pagès, sobre la vida quotidiana dels agricultors, sobre la combinació de diferents activitats agràries i no agràries, sobre les tècniques utilitzades (i la difusió real de noves tècniques), sobre la distribució i organització del treball en l'interior de la unitat familiar, sobre les condicions de treball dels mossos i dels jornalers, sobre el calendari de treballs, sobre les migracions estacionals... són escassos. La major part d'aquestes pràctiques -avui plenament oblidades- només poden ser reconstruïdes a partir del testimoni dels mateixos protagonistes.

Les entrevistes estan plantejades com a històries de vida. La pretensió és que l'entrevistat ens proporcioni el màxim d'informació de caràcter personal, sobre les seves pròpies experiències i la seva trajectòria vital, en especial la referida a la dècada de 1930. Només en un segon pla s'han atès qüestions d'àmbit més general. En totes elles s'ha demanat explícitament a l'entrevistat que ubiqués les respostes en el marc temporal anterior a la Guerra Civil. I repetidament se'ls ha demanat que s'advertís quan-els fets narrats eren posteriors

El model seguit ha estat el d'entrevista semi-oberta, perquè és el que millor s'adiu a l'estudi en profunditat que pretenem realitzar. En aquest model d'entrevista es parteix d'un guió prèviament elaborat que s'utilitza com a punt de referència i com a índex de les qüestions a tractar, però s'intenta en tot

moment insistir en aquells punts no previstos que la persona entrevistada esmenta i que poden tenir interès per a la investigació.

Tot i que, al llarg de la tesi, s'ha fet només un ús puntual de la informació obtinguda a través d'aquestes entrevistes, creiem d'interès reproduir-la de forma més completa i extensa. S'ha optat per no fer una transcripció literal del contingut de les grabacions i seleccionar només aquells parts rellevants pels nostres propòsits. S'ha eliminat també la presència de l'entrevistador i s'ha tendit a construir un discurs amb un caràcter més narratiu. També ens hem permès de reordenar el contingut de l'entrevista quan ha calgut.

L'entrevista a Fortunat Saltor va ser realitzada el 7 d'octubre de 1990, la de Carles Sadurní el 24 d'abril de 1991, i la de Josep Alsina el 2 de juliol de 1992.

1. Entrevista a Fortunat Saltor, de Sant Sadurní de l'Heura

Dades personals

Vaig néixer el dia 5 de maig de l'any 21, [...] a S. Sadurní. O sigui que ara tinc 69 anys. [L'any 1936] a casa meva ... hi havia el meu pare i la meva mare, dos, la meva germana i jo, quatre i l'àvia. Érem cinc.

Descripció de l'explotació agrària

Treballàvem a Sant Joan quatre vessanes. L'escriptura diu quatre però n'hi havia quatre i mitja ben bones. Sant Joan és un camp. Nosaltres n'hi dèiem el camp de Sant Joan perquè hi ha una ermita. Està a dos o tres quilòmetres d'aquí a Sant Sadurní. Aquest camp li dèiem de Sant Joan. Aquest feia quatre vessanes i mitja.

Després, en teníem un altre que li dèiem el Camp Puig, que també feia quatre vessanes. Aquest estava compost de tres quarts de vessana de vinya, després hi havia unes feixes. Hi havia quatre feixes amb oliveres. Podem dir que quasi mitja vessana d'oliveres. Tres quarts de vessana de vinya, mitja d'olivera i la resta camp de conreu. Tot eren feixes, i avui dia que han desaparegut n'hem fet camp. Hi plantàvem, per exemple, cigrons, enmig de les feixes. Per aprofitar-ho, perquè s'aprofitava tot. Per exemple, veces, per fer el gra de la veça. Per un altre moment sembrar-la i fer el farratge per les vaques.

Després un altre camp: el camp d'aquí la rajoleria. Feia potser 5 vessanes. Després el camp del Pedró, quatre. Tota la terra que treballàvem era aquesta.

[En total unes 18 vessanes] perquè allavors no en treballàvem pas d'arrendada. Només treballàvem la nostra.

Conreus i procés de treball

[A part de vinya i olivera] hi fèiem, per exemple, una vessana d'usurda, pel bestiar, per l'animal. L'usurda durava fins al cap de quatre o cinc anys. Allavors l'arrancaves, la ratllaves, la llauraves i hi feies una mica de civada. Ho segaves per assecar i era farratge, també. I després ja ho arrancaves per arrel i sembraves el blat, o la civada o l'ordi, el que volies.

Es feia fenc, sègol,... Però tot això que hi ha ara, el rei-gras, el sorgo,.. això no hi era llavors.... Fèiem mill, panís, (que fa un gra petit, petit, que se'ls dona als ocells i és com el gra de nap). Sembràvem llobins, un que tingués molt terra i no pogués abonar-la, i els enterràvem perquè deixàvem molt bon guaret a la terra. [Faves] en fèiem algunes per menjar-les tendres. I si no te les menjaves les donaves als porcs.

[Féiem] quatre patates pel consum de la casa. Després fèiem estiuatges, coses d'estiu: Unes miques de tomates, quatre melons, quatre fesols,... Això moltes vegades es feia al darrera d'haver segat el blat. Ho llauraves, i si plovia, llauraves de seguida i a l'agost ja hi feies mongets, o hasta mongetes hi havia fet alguna vegada. O blat de moro petit, una classe de blat de moro d'aquest de sequer. Ara sembla que no plou tant. Ara potser no s'hi faria res. Però això es feia. Per regla general el blat de moro se sembrava el mes de maig. Però fent-lo d'aquest, més tard, ja havies d'esperar a quan havies segat. El blat de moro el temps de fer-lo és cap a Sant Ponç, cap a l'u de maig. I aquest de sequer es feia més tard. Feia una panotxa, feia molta capsa, molt capsot, però el gra era més petit.

[Arrencàvem els estiuatges] a finals d'octubre. Això moltes vegades depèn del temps. Però era a últims d'octubre quan es recollien aquestes coses. El blat de moro aquest de sequer era a l'octubre. Bueno, el d'ara [es recull] a últims de setembre, sí, però aquest que es feia baix, aquest blat de moro baix, que sembraves de rostei, ja era cap a l'octubre que el collies aquest. Ara aquest altre [es refereix al sembrat el magi], quan s'avenia per Sant Ponç ja el feies, al mes de maig ja el sembraves. I aquest quan s'avenia el mes de setembre ja el tenies recollit.

[Un cop l'havia arrencat, a l'octubre] llavors ja ho preparaves per tomar sembrar altra vegada. Si no tenies gaire terra repeties a vegades blat. Però l'abonaves. L'havies d'abonar. En aquell temps quasi només s'abonava amb super. Superfostat de Cal. I després quan venia el creixement s'hi tirava nitrato de Xile. Llavors no hi era el quinze-quinze. Només hi havia el superfosat de cal i el nitrato. Potser no me'n recordaré de la quantitat que s'hi tirava. Mira, llavors agafaves el cabàs i l'anaves tirant. Quan l'abonaves abans de sembrar el blat, tiraves 2 - 3 saques de guano. Per regla general n'hi tiraves una per vessana. Sí, una per vessana i era poc eh!. Llavors em penso que feien 80 kilos aquestes saques. No pas com ara que fan 50 kilos. Una saca per vessana se n'hi tirava. Si n'hi tiraves més millor. I si hi havia fems encara més bé.

Els fems, per regla general, els guardaves més per... quan volies fer patates,... per quan volies fer productes per la casa. I després passa una cosa: com que allà on hi havia patates ja venia abonat de l'estiu, llavors hi sembraves blat, que ja trobava encara la substància del fem. Perquè participa moltes vegades més del fem la segona cosa que fas que la primera.

[Els fems] haguera sigut millor escampar-los desseguida, que es lo principal. Però, mira, la gent llavors semblava que no tenia tant coneixement. El portava allà amb el carretó. En portaves quatre [carretons]. Anaves fent el rest. Abans no tenies el rest... I és clar. S'assecaven moltes vegades els fems. I moltes vegades ja eren secs quan els escampaves. Però millor fer-ho així, enterrats desseguida. Sí, sí, millor. Ho feies com podies, però millor enterrats, eh. Però es clar, si havies de femar (nosaltres teníem poc rem, però un home que tingué 50 vessanes), havies de començar a tragar els fems amb el carro a palades. Anar carregant. Arribar al camp. Amb un matí feies tres o quatre

viatges de fems. A la tarda tres o quatre més. Tinguent un que t'ajudés, suposem. Llavors estenies però no el tenies pas femat tot aquest camp encara. Havies d'esperar, per exemple, una setmana traginant fems i l'altra setmana els tombaves.

Quan [en un camp] hi has fet coses d'istiu, després ho vas intercalant. Aquest any faig les coses de l'istiu, per exemple patates, monget, melons, tomates... Com que això no xucla gaire i ho abones, l'any que ve ho capgires i hi fas blat. I allà on hi havia blat hi fas lo altre. Vas canviant. I si hi havia molta terra, repeties de sembrar allà mateix on hi havies sembrat. Llavors ho abonaves més, eh. Per regla general no, sí podies dir en un camp he fet això, doncs l'any vinent fes això altre.

Nosaltres pràcticament només fèiem blat. Abans, com t'he dit, era blat de Montjuïc o de Canet d'Adri. Del tipus de blat d'abans amb el d'ara hi ha molta diferència. Venien les pluges, te'l tombava. Llavors dificultats en sega'l. Havies de fer venir gent de muntanya. I es podia moltes vegades. Ah! I llavors per recollir'l havies de fer els gavallons, en el camp. Deixa'ls en el camp i posa'ls la teulada aquella amb les espigues que escopissin l'aigua. Moltes vegades et trobaves que si passaven anys de pluja quan l'anaves a recollir veies que ja et grillava. Entens? Uns problemes que hi havia. Ara és molt diferent perquè va la cosechadora al camp quan el blat ja està bé i ja se'n va cap a la pastera. I en canvi abans, de quan el segaves a quan el tenies en el graner n'havia de passar moltes...

[De segadors] a casa no [en] van venir mai. Sempre vam mirar de fer-ho d'una manera o una altra que no haguessin de venir aquesta gent perquè...els jornals eren alts. Nosaltres, mira, anàvem aprofitant. Avui un tall, demà un altre. I a veure noi si ho proves, si en fas tu un tall. Només segàvem per nosaltres i prou. I llavors ens ajudava el meu oncle. Entre ell i nosaltres anàvem fent. Després més tarda vàrem comprar una màquina. Una màquina de segar blat i de segar alfalfa, userda. Era combinada. Una màquina marca FAR. I amb aquesta màquina segàvem userda, per exemple. I qui diu userda vol dir una altra cosa de farratge. I quan venia el temps de segar el blat, si el blat no era massa ajagut, massa tombat, agafàvem els aparatos que es combinaven per muntar-la (hi havia quatre rampins, un bloc,..bueno i una pastera) agafaves la màquina, hi enganxaves un animal i anaves amb la màquina a segar. Amb un animal. I feia garbes (la màquina). Tu només les havies de lligar. I la feies la garba, més grossa o més petita. El que era un pagès una mica més gros tenia la mateixa màquina però anava a parell, amb dos animals. Era el mateix, però a parell. Llavors si tu amb un quart feies una volta a un camp, aquell de parell te'n feia dues perquè portava dos animals. I pudé també feia seguir una mica més d'amplada.

I llavors venia l'hivern i l'any que hi havia olives anava per les olives. [A] collir-les la família, les olives a terra. No no vam pas parar, jo et dic que no. I vàrem viure dins lo de casa, però... vull dir agárrate, eh!. Quartos no en vam

pas fer gaires. De deutes tampoc n'hi havia, però de quartos tampoc. Ni deutes ni beneficis. No hi havia res. Anar menjant...

Bestiar

Nosaltres només teníem un cavall. Un cavall o una euga. I encara, el meu pare, quan tenia una euga la feien criar. Portava un potro. I anava seguint. I llavors se'l venien. I en feien 16 duros. Una unça que en deien abans. [Perquè quedés prenyada] la portaven a un burro. Ja hi havia parades. El govern tenia parades de cavalls, però hi havia gent particular que tenien burros i si anaves amb una euga a un burro et portava un matxo o una mula.

Nosaltres treballàvem molt bé, però s'ha de dir que l'animal no parava. Vull dir reposar un dia, doncs... A partir de 20 vessanes ja necessitaves un altre animal de sobres. I un animal que hi anés, eh!. Si era un animal que tenia ja 7 o 8 anys, pobret, l'havies de canviar. Però quan era jove sí, amb un animal la treballaves bé aquesta terra

El cavall [l'alimentàvem amb] la palla l'usarda i una mica de civada que feies. I si no compraves garrofa. Com que si hi havia un animal sol havies de mirar de mantenir-lo una mica bé, compraves un sac de garrofa que et durava deu o dotze dies, de quaranta kilos, i quan havia treballat prou li donaves un parell o tres embostes de garrofes a cada repàs, tres vegades al dia. I l'animal anava més sa.

Una truja sempre la teníem, per criar. [Els godais] es venien al negociant. Inclús n'hi havia un aquí al poble mateix. Abans es portava al mercat a la Bisbal. Però hi havia un negociant aquí que si aquest els podia comprar, perquè ell sempre tirava cap abaix. Moltes vegades també en guardàvem un de porc per engreixar i per matar-lo per la família. Se'n solia guardar un també.

D'això [aviram, gallines] en teníem unes quantes per la família i prou. En teníem per anar fent. [Les gallines, conills, les alimentàvem amb civada,] si hi havia civada, una mica de blat de moro que podies recollir,...

El destí de la producció agrària

El blat, a casa no en podíem pas vendre de blat. Llavors [abans del 36] no hi havia Servei Nacional, encara. Si un cas era a partir de gent que en comprava, que el comerciejaven per porta'l a les farineres ja. Eren les farineres que el compraven, si un cas. Sí, és clar també es venia el qui en tenia. Qui en tenia anava directament a les farineres. I tu miraves que tinguessis pa per la família. Tu deies: bueno, quan pa necessitarem. Una saca cada mes? 80 kilos? Som cinc... Calculaves els mesos i feies el que fes falta per tot l'any. El portaves a casa i tenies la farina a casa. El vi també el recollies i tenies el vi a casa. L'oli a casa per nosaltres. Patates, també en fèiem, per exemple. Per la casa només eh!. Veníem casi res. Només tret de l'oli no veníem res.

Ah, la farina!. Llavors mira, cada casa del seu blat ja en feia farina. [El molíem] a la Bisbal, al molí de La Bisbal, de'n Sunyer i de'n Ramió. N'hi havia dos. I per temps, jo no me'n recordo pas però el meu pare m'ho havia explicat moltes vegades, aquest molí de'n Frigola i el molí de'n Ribes. Allà feien la farina i aprofitaven l'aigua del riu, del Daró, que encara hi ha allò que ho marca molt bé. Hi havia la resclosa i quan volien molrà l'aigua anava cap el molí i feia anar les moles. Però ara no es podria pas fer perquè no hi ha aigua.

Mira, cada cent quilos de blat et donaven vuitanta de farina. El 80 %. Inclús donaven també allò que en deien la farina morta. La farina morta era una qualitat de farina més ordinària. I saps per a què l'aprofitàvem nosaltres la farina morta.

Explotació del bosc

Molta gent com nosaltres (nosaltres érem els petits, llavors) aprofitaven temporades d'hivern o quan havien acabat la feina, anaven al bosc, tallaven llenya i la portaven a La Bisbal a les fàbriques de ceràmica, de totxos, de totes aquestes coses... i als fornars també. I quan havien tallat llenya i venia la temporada de pelar, d'anar a treure també la pela del suro, anaven també a jornal a pelar. I els treballs que hi havia aquí, al poble aquest, era això: tallar llenya i pelar.

El pelar es feia a partir del mes de juny/juliol fins el setembre. El temps que tenen saba, que la pela marxa. Si ho hagueres volgut fer a l'hivern la pela queda enganxada, no surt, l'haguessis esparracat tot el suro. S'ha de fer quan tenen la saba. A partir dels últims de juny/ primers de juliol. Fins cap el setembre màxim, mitjan octubre i prou. Mira, acabarem de segar i llavors ens anirem a tallar llenya per les fàbriques, llavors ens anirem a pelar, o ens anirem a arrencar rabasses per fer carbó. Tot productes del bosc, diguéssim. Aquí l'única manera de guanyar-te la vida era el bosc. Una mica de terra, recollir quatre coses al camp: una mica de farina, una mica d'oli, una mica de vi; i llavors vengà cap a...[el bosc].

Els propietaris té la deixaven tallar [la llenya]. Només faltaria que t'haguessin fet pagar encara per tallar la llenya. [Tallàvem] el bruc i l'arboç, que només xupen. Les alzines ja se les tallaven ells, i els suros també, i els pins també. [Llogaven gent] per exemple quan volien fer una marcada de suros vells, més gran, ja no havien de demanar permisos a la forestal com s'ha de demanar ara. "Aquest és vell, aquest sembla que delló, vingà!". Li feien una marca, passaven a la propietat fent una marcada. Llavors llogaven homes i els tallaven.

Jo a pelar sí [que hi havia anat], ara últimament sí. En aquella època no, era jove encara. A l'any 36 jo tenia 14 anys. El 39 en tenia 17. Doncs, a partir d'aleshores sí. Quan ens vàrem haver casat, vam tenir fills, els pares encara era a casa... també hi anava a temporades a pelar. Però això ja era més cap aquí. Llavors saps què passava? Si teníem molta feina, ho fèiem llaurar. Hi havia algun tractor i deia: saps què, faré llaurar aquest camp i jo me n'aniré a

una feina que sortia. Però abans de l'any 36, que jo recordi, no. Tot s'anava fent així: amb animals.

La rajoleria

A més de tot això fèiem anar la rajoleria nosaltres, eh!. Teníem una rajoleria. Fèiem tot això, aquestes 14 o 15 vessanes de terra, que les cultivàvem i, a més a més, teníem una rajoleria.

Ens tallàvem la llenya, la que necessitàvem per coure la fornada. Amb el meu pare (jo tenia ja 13 anys o així que ja em feia anar al darrera d'ell) anàvem a tallar : "Faràs una camada. si no en fas tant en faràs menys". Una camada era fer un grapatet i després el posava en el seu feix. Necessitàvem unes 700 feixines. Ens les tallàvem nosaltres. Un home que sigui una mica llest en tallava 25 al dematí i 25 a la tarda. Però millor que només en tallessis 25 al dematí, que a la tarda no hi anessis i l'endemà matí hi tornessis. N'hi havia que en tallaven 30, però normalment.... Es com aquell que treballa 10 hores i aquell que en treballa 8.

[Tréiem l'argil.la] del camp mateix. Ens l'arrencàvem nosaltres la terra. Teníem dues classes de terra: blanca i vermella.

Treballàvem a fora, a l'intempèrie, sense cobert. Quan plovia... tot aixafat. I a l'hivern aprofitàvem per anar a tallar llenya. Después, amb el carro, anar-la traginant. Els matins, allà el mes d'abril o aixís, vinga, aixecar- nos i a buscar llenya per la fornada. Que quan vingués el mes de maig o així poguéssim coure. Ho fèiem així.

Fèiem dues cuites l'any i prou. L'una ja la fèiem a l'estiu, en ple estiu. I l'altra ja venia cap aquí, cap a l'octubre. I aquesta que fèiem a l'octubre moltes vegades ja no l'ensopegaves perquè venien unes pluges...venien coses rares i havies d'anar una miqueta al tanto. Es que ho fèiem tot: quan no teníem feina al camp anàvem a fer obra i quan no fèiem obra anàvem a tallar llenya. No paràvem mai. Una cosa o altra fèiem.

Quan jo vaig tenir edat d'anar a treballar amb ell [es refereix al pare], vam partir el forn. El vam fer més petit. Quan hi havia els seus germans, els germans del meu pare, llavors era el doble gran. Quan el vam partir només hi havia una boca. I llavors, que hi podia anar-hi? Potser cinc o sis milers de rajols... Potser hi anaven també cinc o sis milers de totxos... 15 o 20 milers, no hi anaven pas més.

Foc? tres dies per coure estàvem. Quan tenies tota la llenya amontonada, llavors havies de posar l'obra crua a dins el forn.... Hi passaves quasi quatre dies o cinc, eh! O més. [Per descarregar] havies d'esperar que fos fred perquè llavors pessigava..... Fixa't com anava, hi havia una boca abaix. Llavors fèiem una paret d'obra crua, una paret amb unes toves grosses aixís, les anàvem posant dretes, dretes, dretes i les aparedàvem amb fang. Perquè si ho hagués fet amb ciment tot hagués anat a pico. S'havia de fer amb fang. I anava

quedant tot una cosa dura. I l'obra, resultava que era crua... i si plovia quan volies coure hagueres fotut una aixafada de boig . Llavors, és clar, vam inventar una cosa per fer una mica de teulat a sobre. A sobre mateix de l'obra crua posàvem uns pilans, en aquest costat així, i després un cairat aquí i un vessant d'un costat i un vessant de l'altre. I pluja en el cel, moltes vegades... Au, no poder coure. Perquè si destapem us la foterà. I el cairat saps moltes vegades què passava?, que s'encenia el cairat de dalt... Au, a la correguda.

[Els compradors] venien de vegades de Monells, de Cruïlles, de Sant Sadurní... I ja fèiem. I més n'haguéssim tingut. Ara al final, l'any 39, quan es va acabar la guerra, teníem la carraca plena d'obra crua. Va ser l'última que vàrem fer. Llavors jo vaig anar al servei, l'any 42. I no en vàrem fer cap. I llavors el meu pare va dir: "poc que pot ser això de treballar d'aquesta manera". Treballàvem a mà. Rebiem catàlegs de la casa ICAM per comprar una màquina per fer rajols que donava feina a 4 o 5 obrers. El meu pare, però, va ser un home que no tenia empenya per això.

Nosaltres vivíem de dins lo de casa, diguéssim. I els que no tenien una indústria petita, anaven, com te dic, al bosc a tallar llenya, a arrencar rabasses, a pelar. Nosaltres, mira, donat que el meu pare tenia lo de rajoler, anàvem fent això. I anàvem visquent d'això. Ho anàvem combinant. [...] I no comptem hores, eh! Les hores ja no es compten. Perquè si volies anar a tallar llenya no podies pas anar-hi quan feia sol. Hi havies d'anar al dematí, per exemple, que era més amorosit. I a l'hora que feia sol anàvem a picar terra per fer fang, per embassar. A la tarda fèiem obra. En fin, ho anàvem conjuminat. I si un deia: "saps què, jo faré obra, treu-me unes quantes carretilles de fang i després agafa el cavall i ves a llaurar això, o ves a fer lo altre". I ell feia això i jo me n'anava a fer lo altre. Bé. I tot anava una mica així.

Plantar-se a pagès

... Quan ens vam deixar de rajoler [dècada de 1940], que al meu pare no li va interessar per lo que fos, llavors vàrem mirar de comprar vaques i mirar de llogar terra i que ens dedicuéssim a l'agricultura.

El meu pare em va dir: "què farem?... Saps què farem, ens decantarem més a la part agrícola". Llavors va ser quan vam arrendar terra, més terra... i vam tenir vaques... Vam arrendar cinc, deu, unes catorze o quinze vessanes: A la Sión quatre o cinc vessanes; a aquest en Torres cinc o sis vessanes i a can Pere Nij ... sí, cinc, deu, quinze vessanes quasi. Quinze vessanes més vàrem treballar. Llavors vam posar vaques, sis o set vaques. Llavors teníem cinc o sis truges, o més. Una vintena de conilles... o no sé quantes.

Primer, com que encara no ens passaven gaire, no hi era això de recollir llet, anàvem criant vedells per carn. Després varen venir a fer propaganda per munyir. Llavors vam deixar de fer vedells per la carn i després veníem els xurms (un vedell petit). Veníem el xurm i després la llet que s'havia de beure el

xurm la munyíem i la portàvem al camió. Passava un camió a recollir-la cada dia. El Danone, allavors era. Això devia ser cap a l'any 55.

2 Entrevista a Carles Sadurní (a) Vila, de Verges

Dades personals

Sóc de Gaüses. Vaig néixer l'any 14. Vaig estar a casa fins a 13 anys.

Descripció de l'explotació agrària

[A casa meva] tenien terres. Eren pagesos, petits. Tota la terra era de propietat. Entre bosc i oliveres i vinya i camps, trenta-sis vessanes : hi havia vuit vessanes d'olivera, una vessana i mitja de vinya,... Desempués feien sis o set vessanes de blat i quatre o cinc vessanes de civada i ordí, una de faves i lo altre menjars pel bestiar: un parell o tres vessanes d'userda, un parell d'esparcet (que allavons se'n feia pel bestiar). I tota la terra la conreàvem de la mateixa manera. Com que era una terra que era d'aspres... Terra de sequer. [També] teníem quatre vessanes de regadiu, de terra de regadiu. Hort, en deien hort. Hi fèiem mongetes. Hi fèiem menjar pel bestiar perquè teníem dues vaques i un cavall. I lo altre sembrat. Hi fèiem faves. Un xic de tot. Com tots els pagesos. I nosaltres, de fet, ens guanyàvem bastant la vida.

Veremador a França

Jo, a onze anys,... la meva mare, el meu germà, la meva germana i jo anàvem a França a collir raïms. El pare i una altra meva germana es quedaven a casa. Dèiem que anàvem a gonyar el pa de l'any. Es guanyava molt. Més de la meitat més que aquí. Anàvem a Torrelles, a cinc o sis quilometres de Perpinyà. El primer any jo hi vaig anar per pitjar samals, amb una maça pitjar els raïms. Però com que erem massa de mainades el dematí ens feien collir i, [a] la tarda, les samals, que deien que era més reposat. I a mí em posaven pel mig. Em feien anar al mig de la mare i de la meva germana. I aixís. Ja veuràs a onze anys tens més ganes de jugar que de treballar. Doncs, mira, colliem raïms.

El primer any vam collir 31 dia, sempre pel mateix amo. I erem més de cent collidors. (La finca) era molt gran. Clar, perquè hi collissin més de 100 persones 31 dies, conta que n'hi havia d'haver tros.

Vaig anar a estudi fins els 13 anys. I llavons, al segon, als dotze anys, vaig tornar anar a França a la mateixa casa. Però quan vaig arribar allà em van veure que era alt. Semblava en Fat i Pompa. Era alt i gros i gras. L'amo em va dir: Nin, et veuries en cor de fer això (al celler). Si et veus en cor d'agafar una samal i bolcar-la en el "fauart" (un per cada costat, un home gran i jo), diu, guanyaràs jornal d'home. Collons, jo. Vinga, a guanyar jornal d'home. Perquè

el que vols és guanyar cèntims. Anaves allà per guanyar cèntims. I el primer any que vam anar a França vam comprar una bicicleta pel meu germà. Amb els diners que vam guanyar jo i ell. Amb els de la mare i la meva germana, res.

Com que havíem de comprar una bicicleta, la mare ens ho va deixar fer. I el segon any en vàrem portar una per mi, també entre jo i el meu germà. I ja no hi vaig anar més a França fins.... l'any abantes de la guerra. Allavors me'n vaig anar a servir al mas d'en Ribot.

L'inici de la vida de mosso: la ruptura amb el pare

Al temps del segar, el meu pare em va dir "Mira (el meu germà es va llogar en una altra casa a lligar) et veuràs en cor de fer garbes?" (si no el meu germà no hi haguera pogut anar). Dic: "Sí". Diu: "Mira, si fas garba per la festa et donarem un duro". I la mare em diu "I jo una pesseta". Collons!, jo content!. El dia de la mare de Déu d'agost, que és la festa, la mare em dóna la pela. I jo li dic al pare: "M'heu de donar el duro". No me'l va voler donar. "Què en vols fer?" "Cony, no és meu?", li deia. Saps què vaig gonyar?: una palissa que em va fotre. I vaig dir que marxaria de casa i vaig marxar.

De mosso al mas Ribot, de Camallera

Als tretze me'n vaig anar a servir [de mosso] a Camallera, al mas d'en Ribot. Guanyava una pela cada dia. Per la feina que fèiem era poc. Però guanyàvem una pela i la vida. Allà hi vaig estar tres anys. De 13 a 15 anys. Per menjar i beure no ens faltava res. Menjàvem com abantes els pagesos. No com ara.

El mas el menaven masovers. Teníem 90 o 100 vessanes de terra al mas... potser treballàvem sobre 100 vessanes de terra, entre vinyes i oliveres i terra. Era d'en Ribot, aquest metge. El masover es deia Pinsach d'apellido, Josep Pinsach. Allà hi vaig estar tres anys. De feina...!. Ara, si ho volguessin fer fer als que hi ha ara, no ho faria ningú.

Erem dos. Dos mossos i el pastor. Hi havia també un home vell que arplegava la llenya, pelava naps,... i feia les feines per quan arribàvem nosaltres del camp poguessim donar el menjar al bestiar. Allà hi havia 12 vaques, 2 bous, 2 eugues, vedells,.. De vedells, de vegades n'hi havia set o vuit, de vegades n'hi havia més, de vegades n'hi havia menos. I [també hi havia] porcs.

Els diumenges no era festa fins que havíem escurat totes les quadres. Ara ja els dissabtes fan festa. I, és clar, els diumenges nosaltres ens aixecàvem aviat. A vegades l'altre mosso, que tenia 25 o 26 anys, se'n anava amb l'amo a fer el canari, a Camallera. I a vegades venia pelat. I quan arribava m'estirava dels peus a mi: "va Carlos que anirem a escurar les corts", això era netejar la quadra.. I anàvem al rebost, un armari, agafàvem un tros de botifarra, emplenàvem un... Menjàvem, bevíem i allavors anàvem a escurar les quadres. Tu saps lo que és escurar les quadres amb el bajart!. (El bajart és una cosa

que amb dues manetes aquí i dues allà, jo aquí i ell allà, carregàvem allo de fems i ho anàvem a buidar al femer, com una plataforma de fusta). I, mira, fins que estàvem. De vegades ja eren les vuit i llavors ja teniem feina a donar menjar. Però llavors ja era festa. I llavors ja el diumenge, si ens aixecàvem aviat allà les set o les vuit ja estàvem. Si ens aixecàvem tard...

[Habitualment] ens aixecàvem a les 4, quarts de 5. Tu saps el que és a un vailet de 13 anys fer-lo llevar a les 4 per anar a netejar. Això va durar dos anys. De 13 a 15 anys.

A l'hivern jo gonyava 6 duros cada mes i a l'estiu en gonyava 8. Llavors en vaig gonyar 8, el segó any a l'hivern, i 10 a l'estiu. El mosso que era més gran guanyava 18 duros al mes. Va venir un altre mosso i va marxar aquest i aquell va ser més puta que cap. Aquest els primers dies de ser-hi em va dir a mí (era de Gaüses també aquest noi), em diu: "no anem pas bé, Carlos". Dic: "Per què?". "Això que fem d'escurar les corts els diumenges no ho volem pas fer. Jo no ho vull pas fer" "jo tampoc no ho volria fer". "Doncs mira, quan en Pep ens vingui a portar l'esmorzar, algun dia li direm" Si sí, va venir un dia i "Sabeu què, Pep?". "Què?". "Que ja us podeu caçar dos mossos. Perquè nosaltres els diumenges volem fer festa. No volem pas escurar corts". Home, que sempre s'ha fet, que aquí, que allà" "No,no,no. Mireu, al cap de mes marxarem". Ell no va dir marxarem. "Marxo", va dir. Dic: "No,no,no, marxarem. Jo també". Perquè a casa hi havia pa. Jo a casa sempre hi podia anar-hi. I a l'últim va dir: "Bueno, bueno, si no ho voleu fer el diumenge, haurem de fer-ho el dissabte". I el dissabte al dematí escuràvem les corts.

I, allavons, amb aquest ho vàrem arreglar. Però aquest s'hi va estar quatre o cinc mesos i va marxar a treballar amb una vaqueria a Vilablareix. I jo quan va venir el mes d'abril l'amo em va dir: "Com ho arreglarem, Carlos, l'any vinent, aquest estiu". "jo, vaig dir, vull guanyar 16 duros". Setze duros a l'estiu i 12 a l'hivern. "Ui, que no, i que no, i que no. Te'n donaré 14 i 11". Dic: "No. Han de ser 16".

Canvi de mas

Per la festa de Sant Jordi vaig anar a Sant Jordi (Desvalls). Vaig anar a sopar a casa d'un amic del meu germà que era barber i ell l'anava a ajudar per la festa. Tant sí com no varen voler que anés a sopar allà. I allà hi havia un home de Sant Pere (Pescador). I em va dir: "No sabries pas ningú que volgués venir per mosso, a Sant Pere?" Dic: "Pudé jo mateix". Tenia 16 anys. Diu: "mira, si vols venir és una casa que hi estaràs molt bé. El mosso que hi havia s'ha casat i hi ha estat 13 anys". Clar un dia vaig anar a Sant Pere per veure la casa. Eren aquests dies de Santa Creu, per les fires de Figueres, i no hi era. I en no ser- hi vaig anar a casa d'aquest que m'hi va acompanyar. Diu: "m'han dit quin dia podies venir". Dic: "Mira, el dia 6 és la festa de Gaüses. Una festa petita que es feia. Ara ja no es fa això. El dia 7, per dormir, vaig dir jo. Però la meva intenció era anar a Celrà que era festa. S'hi feia molt bona festa a Celrà. I el dia 8 vindré". El dia 8 enganxo la bicicleta i cap a Sant Pere. Arribo a Sant

Pere i l'amo quan em va veure va fer així: "Ets molt jove". A mi em semblava que ja era un home. Dic: Sí, tinc 16 anys. "Ets massa jove". "No patiu. La bicicleta, l'agafo i el tros d'anar cap a casa. A casa puc anar-hi. I d'allà on he sortit m'esperen". "No, no, es que... tant jove. En volíem un altre que ja hagués fet el servei" Dic : "Mireu, jo encara en tinc per molt de temps d'això". Clar, 16 anys. Fins els 20 o 21. I sí, sí. Vaig anar-hi. Em va dir: "Bueno, quan vols guanyar". Dic: "mireu, no us vull pas dir res. Estaré un mes a prova. Si us agrada la meva feina em quedaré. I si m'agrada el preu que em pagueu" Va ser la meva sort. El primer mes quan vaig cobrar em van donar 23 duros a l'estiu. De l'infern de Camallera me'n vaig anar al cel. Perquè allà només teníem dues eugues un matxo i res més. Fora dels pagesos petits, els grossos no en tenien pas (d'animals). Només animals de treball. Ara tú saps lo que era arribar el vespre de llaurar o d'això o allò, emplenaves el rastrillo d'usurda, la donaves als tres animals i ja podies anar a la plaça. Com que la casa era a plaça. Ja podies anar a córrer- la. Collons!, vaig dir. Això sí que és canviar.

Teníem 90 o 100 vessanes de terra al mas.... Sempre treballàvem allà mateix. Ja hi havia feina, escolta. Perquè allà a Camallera potser treballàvem sobre 100 vessanes de terra, entre vinyes i oliveres i terra. I aquí a Sant Pere treballàvem entre 80 i 90 vessanes de terra i només a l'estiu tenia jornal. Per comptes d'anar a jornal, a l'estiu tenien jornal. I ja teníem feina per a nosaltres. Perquè era una casa que, com que eren rics, no s'hi mataven gaire. No ens feien pas treballar gaire.

I allà m'hi vaig estar 4 anys. Fins que el meu germà va haver d'anar a fer el servei. I després vaig haver d'anar a casa a treballar. Ja em va saber greu, però...

El retorn a la casa dels pares

Quan va anar el meu germà a fer el servei, [els de casa] em va venir a buscar. Si no, no hi haguera anat. Prou que hi anava a casa, els diumenges de tant en tant agafava la bicicleta i hi anava. Però a treballar poc que hi haguera anat. Vaig anar a treballar allà i jo estava acostumat a gonyant i a gastan. I arribo a casa, a treballar a casa i el primer diumenge el pare em dóna un duro. Que allavons un duro era molt per segons qui però era poc per mi. Perquè jo estava acostumat (que) sortia de casa, anava a Sant Pere, festejava, anava amb una noia. Festejava o hi anava. Els gastos: una pela el ball, dues peles el cine, la xicota i jo. Ja eren tres peles. Anaves a sopar: 9, 10 rals. Ja en faltaven pel duro. Llavors si volies anar a prendre café, si volies anar amb els companys, anar a fer un... Jo amb un duro no en tenia prou. Li vaig dir al pare: "mireu, jo amb un duro no en tinc per res. Jo en necessito dos". Perquè la bicicleta amb una roda sol no corre. "Que aquí, que allà - cridant-. No te'n donaré pas dos". "Bueno, doncs els hauré de gastar dels meus". Perquè el meu pare era molt bo, eh. Molt. Perquè el meu pare quan vaig anar a servir em va dir: "Quan tinguis 90 duros, jo te n'hi posaré 10 i faran cent. I te'ls posaré al banc". I ho va fer.

Treball al ferrocarril

Com que no em donaven gaires cèntims jo havia de gastar els meus. Erem molt amics amb el jefe de brigada de Camallera de la via, d'això... de la RENFE, i un dia erem allà a casa, a l'hort -sempre venien a buscar tomates,...- i va venir aquell home i diu: "no sabries pas ningú que volgués venir a treballar a la via. Serà una cosa només de matins. A preu fet. [Per] canviar les felipes". Dic: Jo mateix. I el meu pare: "On vols anar?". "Cony, i a la tarda no faré la feina? A la tarda treballaré a casa i al matí aniré a guanyar el jornal, a guanyar 7 peles cada dia". Havíem de posar quatre felipes i treure-les. Ja era feina. Has de ser valent i (tenir) ganes de fer-ho. Ho fèiem. A vegades ens venia una mica just, però a vegades ens sobrava temps. Perquè no tots els trosos de via són iguals. Llavors ja anava bé perquè treballaves cada dia, no pagava dispesa (perquè treballava a la tarda a casa). Vaig treballar-hi dos anys.

Conreus cerealícoles i procés de treball agrari a l'explotació paterna

A l'octubre-novembre [sembràvem el blat]. Cinc o sis vessanes. Sí, de blats. Però clar, és diferent d'ara. Perquè ara amb un camp s'hi gasten molts d'abonos i lleven més. I hasta les classes. Perquè aleshores el [blat] Montjuïc si t'anava a set o vuit quarteres per vessanes ja t'anava bé. Ja estaves content. [Tiràvem] tres quarts de quartera [de llavor per vessana].

[D'adobs químics] no gaire res. No gaire res perquè com que tenies bestiar, vaques i així ja ho afemaves. I la terra, quan estava cansada de sembrat hi feies userda o esparcet, pel bestiar, i ja reposava. Llavors ja tomava a ser grassa. Es diferent d'ara que tot és a base d'abonos. Però també hi ha això, que allavons una vessana de blat de moro, siguent bo, et donava deu o onze quarteres, anant bé. I ara diuen 2000 kilos, 2500. Es diferent. Ara que, també s'hi gasta més. Perquè jo solia fer blat de moro, una vessana, i allà tirar-hi 150 kilos de 15-15 i una saca d'urea, que són 200 kilos d'abonos en una vessana. I allavons, encara, si convé hi tires una mica de nítro. I abantes d'això res de res. Ni tampoc llevava res de res. Es visquia.... No hi eren....A casa de guano en tiraven una saca per vessana a l'userda. Però pels camps no perquè ja anaven bé i afemats perquè tenien bestiar. Si tenies les vaques, tenies animals de treball, criaves dos o tres vedells, engreixaven tres o quatre o cinc porcs... fèiem uns fems de sobres per afemar la terra. Allavons qui podia afemar ja no gastava amb abonos.

[La llaurada, la fèiem] amb arada, arada de...post. Sí. Bueno. Això, les arades eren de ferro i una post que et rucava la terra cap aquí. Però no és giratoria. N'hi havia d'arades giratòries que en deien Brabants. Nosaltres no en teníem. Allavons encara no hi eren. Perquè jo anant de mosso no vaig llaurar mai amb brabant. Ja et dic: jo vaig estar quatre anys a Sant Pere i de Bravant no en vaig veure mai. En vaig veure, què et diré, al cap de deu o dotze anys després, de ser aquí a Verges. N'hi havia que en tenien. En Bou en tenia.

Alguns en tenien, però pocs. [Amb la Bravant] llauraven [que] no havies de fer res. Només havies d'aguantar les arriendes. Jo no vaig llaurar-hi mai, però veia que en Bou en tenia. El Brabant s'hi llaurava amb dos animals.

[Llauràvem] dues vegades i llavors fems. El rostollar, si es podia. Perquè a vegades era molt sec i no ho podies fer. Si podies fer-ho, [ho] fèiem a l'agost. Perquè a l'agost la terra ja donava un xic. I allavors el setembre travessaves. Primer ho feies llaurar si era un camp gran, llavors ho travessaves i llavors ho deixaves rasclat i rulat i a punt de sembrar. I per Sant Lluc, diuen, sembra si puc. Però més aviat ho feies una mica més tard; perquè a vegades feia massa bon temps i allavors no hi collies. Perquè el sembrat s'adelantava massa i venia una glaçada que t'ho fotia tot a terra. Anava més bé sembrar cap allà Tots Sants.

[Per sembrar], senyalaves cada set passos el blat... Cada set passos feies pilons. Ho marcaves i llavors sembraves eixamanant, tirant-ho. I la civada igual. Llavors ho tapàvem, ho enterràvem, rasclat i rulat i ja estava. Jo [tirava la llavor]. Bueno, quan era mosso solia sembrar l'amo i nosaltres llauràvem. Però jo, com que em varen desmamar molt jove... Mira, què et diré: el meu pare va estar malalt i havien de sembrar, i el meu germà va venir a buscar-me a Sant Pere perquè ell no ho havia fet mai. I jo li vaig dir: Bueno, ja vindré. Vaig dir-li a l'amo i l'amo em va dir: Vols endur-te un parell d'animals. Dic: No, ja tenim parell a casa. Arribo. Vaig dir al meu germà: tu tingueu tot preparat, a punt de tirar el gra. I quan vingui només haurem de fer que sembrar i llaurar. Amb un parell de vaques que teníem i un cavall. Per llaurar, també. Per fen més avia. A vegades, si no hi poses prou força, a vegades et surt assaionat. Tot el gra al mig i aquí res. Aquí molt i aquí res. Però jo vaig tenir una sort. Sempre vaig sembrar bé. Ara que, es clar, n'hi havia... Sempre depèn de la valentia d'un. Perquè el blat si el sembres amb força no et sortirà mai assaionat. Però l'has de llençar bé, amb força. Perquè si el llençaves poc et quedava aquí. I aquí res. I aquí n'hi tornava a haver. I aquí res. En canvi, si el llençaves amb força, et quedava bé. Jo no m'hi vaig trobar mai, però n'hi havia que sí. I és perquè no el llençaven amb força. Però com que per desgràcia o per sort sempre vaig ser més aviat valent....

[El gra per sembrar] era del nostre. De la collita. Abantes tothom feia del seu. Montjuïc o Canet d'Adri. No hi havia res més. El Canet d'Adri llevava una mica més. Hi havia una mica més de blat. El Montjuïc diu que la farina era un xic més bona. Però fèiem un xic de tot perquè sortís bé. Perquè no pots pas fer tot d'una cosa. Allavors ja van venir altres blats, quan vaig esser aquí a Verges. Va venir un blat que en deien ordiós, que semblava ordi. Aquell llevava molt. Amb aquell ja anaves a 12 i a 14 quarteres i hasta a 15 per vessana. I el blat que per mi és el més bo de tot. El que llevava més era el Litorj. Però el Litorj era un blat que per poc vent que fes cavia, cavia molt. No se'n podia fer aquí. (...) I el blat millor que hi ha hagut per mi, ara t'ho diré, és l'Ímpetu. Un blat que llevava molt i que la palla era molt bona i no cavia el gra com el Litorio que desseguida s'espolsava. A aquest li costava un xic més. Per mi és el millor blat

que hi ha hagut. Perquè aquell si el portaves bé et 'nava hasta a quinze i 16. I n'hi ha alguns que han dit a 20.

Fins el segar no fèiem pas res més. Ara és diferent. Abantes no t'hi sortien [herbes en els] sembrats. Jo me'n recordo. Poc els ensulfatàvem mai per matar l'herba. I ara la majoria dels camps són bruts. I em penso que es van embrutir molt al venir totes aquestes màquines de batre. Una màquina de batre...el margall, les rodelles... tot anava amb el gra. I abantes com que baties amb animal i ho feies net, no sortia l'herba. Ara, si sembres 10 vessanes de blat, 10 que n'has d'ensulfatar. Allavons, abantes, no.

[Per segar hi estàvem] Vuit o deu dies. Depèn del que tenies. Si no feia tramuntana no patiem pas mai. L'any 32 a casa vam comprar una màquina de segar userda amb l'aparato, amb el que se'n deia el desespero. [La marca era] Trepat. La vam comprar a Girona. [Era] una màquina de tallar userda que hi posàvem un aparato i fèiem caure la garba. Amb un pal o amb un rampinot fèiem caure la garba. [La fèiem servir] per tot. Era d'userda però servia per tot. Per segar blat, per segar civada,... Per tot, vaja. I en deien el desespero perquè tothom anava depresa, per fen més avia.

Quan acabàvem el rem ens ajudàvem a lligar. I allavores, batiem amb animals. A casa teniem una païssa i a davant de la païssa hi teníem l'era. I mira, anàvem a buscar garbes, un parell de carros de garbes perquè l'era és petiteta... Primer hi posàvem les vaques (un parell de vaques que teníem) i llavons teníem un matxo o un cavall (una temporada vam tenir un matxo i després un cavall)...[Primer vaques] perquè deien que així anava més bé. Que no era tan cansat per l'animal. Al començament, si vols posar un rou... Una cosa que feien com uns queixalls i fèiem voltar i, és clar, si posaves desseguida això amb aquell cavall feia arrossegar les garbes. I no anava bé. Anava bé primer un parell d'animals que ho estremolessin.

Havies de girar tres o quatre o cinc vegades i a la tarda fer net. El pare i jo, o el pare i el meu germà, o jo i el meu germà, anàvem a buscar garbes. I el pare o els que es quedessin, netejaven. Si feia vent, tiraves el gra enlaire i el vent s'enduïa el boll, que en dèiem. I si no, teníem una màquina de garbellar. Una ventadora. Sí. Anava bé.

Ja n'hi havia de màquines [de batre] a l'any 20. A Sant Pere em penso que n'hi havia una. I a Camallera, quan era a Camallera que tenia 16 anys l'amo ja en va comprar una. La varen comprar. Eren tres de companyia. I a Sant Pere ja n'hi havia. Jo a Sant Pere sempre vaig batre amb màquina. I aquí a casa també. Primer batfem amb animals i llavors amb màquina. A vegades eren dos o tres, o un tot sol que en comprava una i anava a batre per tothom. Pagant, per tothom. Tot lo modern sempre ha anat bé. La única cosa és que a vegades et costava un xic perquè a vegades havies d'estar... havies de tenir 10 o 12 homes. Allavores els havies de fer un bon tiberí. Hi havia cases que te'l feien i cases que no tant. Perquè jo havia anat a batre amb màquina. Perquè jo, d'una

manera o altra, ho he fet un xic tot. Perquè llavors ja es gonyava a pela per hora. Si estaves un parell d'hores, eren 10 o 12 i havies de donar-los esmorzar o el dinar, o el berenar.

La primera màquina que hi va haver-hi a Sant Pere la va tenir un que li diuen en Sopes de Sant Pere. I quan jo hi era potser feia quatre o cinc anys que la tenia. I a Camallera i tot això de per allà, les primeres màquines que hi varen haver-hi va ser aquesta que jo et deia, de l'amo que tenia, d'un que li deien en Palique i d'un que li deien en Pelai. I la varen comprar entre tots tres. I anaven a batre per la gent.

Altres conreus de l'explotació paterna

L'userda se fa ara al mes de març. Oh! allavors durava molt. Nou o deu anys. Ara no. Ara cada 4 o 5 anys ja està. L'esparcet durava dos anys. Ho feies apart. Feies 3 o 4 vessanes d'esparcet. [Era] terra camp. I llavors estaves dos o tres anys que encara que no hi tiressis gaire res a la terra et sortia. Si feies blat de moro... perquè tenia una terra que era bastant boneta. [No fèiem] cap [treball]. Apart de pasar-li, a vegades a l'hivern, una ratlladora, una màquina de pues, per estripar. No hi feies gaire feina. [Dallàvem] quatre o cinc [vegades]. Depèn, això, perquè si era l'aspre depèn de les pluges. Allavors plovia més que ara. Ara amb dues vegades ja haig de segar-ho perquè no plovia. Ha estat uns quants anys que hem passat molt sec. Ara al mes d'abril era el primer dall [de l'userda]. Allavors cada 40 dies. trenta-cinc o quaranta dies. Veus a l'userda sí que hi tiràvem una mica d'abono (súper). Es l'única cosa que s'hi tirava. Mira, com que no ho veníem no ho mesuràvem [el rendiment]. Fèiem un parell o tres de carros, els portàvem a la païssa i d'allà n'anàvem gastant. No en faltava pas mai. Això ho fèiem rutinari.

[A l'hort] Sí, patates un tros, mija vessana, llavors hi fèiem blat de moro espès per les vaques i el cavall... Menjars pel bestiar. Perquè allà com que se regava sempre collies.

[Al tros de regadiu] quan trencaves el blat de moro espès, s'hi tornava a fer... a vegades n'hi tornaves a fer dues vegades perquè, ja veràs, tenint bestiar si no has d'anar a comprar vas molt més bé i si vèiem que en sobrava el segàvem i el fèiem assecar. Aquest espès el tallàvem verd. Ara, en devíem fer un parell de vessanes per caps. Per les gallines. De regadiu o sense regadiu. Perquè teníem un camp que en diuen la closa que era molt fresca i també n'hi solíem fer. Aquell camp feia 4 vessanes i n'hi fèiem dues vessanes. Dues vessanes d'userda i dues de blat de moro. I anàvem alternant. Perquè també teníem un camp que feia 3 vessanes, que era al Pla de Sant Jordi, que era molt bona terra. I allà també en fèiem. Ho combinàvem. Bueno, ho combinàvem.. Ho combinaven, perquè era el meu pare el que ho combinava.

Bestiar

A casa engreixàvem 5 o 6 porcs. Un per matar i els altres per vendre. I llavors a vegades quan veníem aquests en compràvem altres. Ja en teníem un parell de truges que ens les guardàvem nosaltres mateixos i en compràvem algun altres. Si et sobrava gra. Ara si n'havies de comprar ja a vegades en ves d'engreixa'n dos o tres, o cinc o sis, n'engreixaves un parell. Per fer algun cèntim. Amb animals [fèiem els diners] : vedells, porcs,... perquè ara.. Allavors la gent visquia per ahorrar.

Abans també se'n criaven de pollastres però els portava al mercat de Figueres la meva mare. Per fer algun cèntim. I conills, les vegades que havia anat jo amb la meva mare a portar-los a Figueres.

El destí de la producció

[Fèiem] blat... Per la família, i encara de vegades n'havíem de comprar. Si vols fer un xic de tot no fas gaire de res. Llavors, clar, de vegades ens en faltava. No compràvem blat. El pare comprava una saca de farina. Allavors una saca de farina valia 13 o 14 duros. Era barato, en vist d'ara. Abantes era barato perquè, acabada la guerra, amb 100 kilos de farina donaven 125 de pa. Allavors en van donar 100 i a l'últim em penso que ja no ens donaven res i... Ara el pa és una barbaritat. A casa la meva mare pastava. I teníem forn. [Ho vam deixar] deuria ser, l'any....25 o 30. Perquè jo era fora de casa. Allavors allà a Gaüses ja passava un que en deien en Ballet de Vilopriu i portava cada setmana el pa allà i agafaves el que volies. No, no [hi posàvem la farina],no. [

[El blat el veníem a un flequer] i si volies li donaves saques de farina i ell et donava 120 o, acabada la guerra, 125 [de pa]. Però clar era més negre. Hi posaven segon.. el pa no era tan blanc, però era bo. Allavors varen donar els 100. Donaves una saca de farina i et donaven 100 de pa. Era el mateix flequer que et portava el pa que s'emportava la farina. I venies al molí aquí a Verges a moldre. Al [molí] d'aquest ... en Brusi.

[Veníem el blat] a aquests negociants. Com ara aquí diries el Carlí o l'avi Riera. Teníem magatzem. Ells compraven. I si volies anaves al molí i també se te'l quedaven. A vegades n'hi havia venut al molí. Per això havíem d'anar a Camallera. De Gaüses anàvem a Camallera o a Sant Jordi. I aquí, anàvem aquí mateix.

Cinc o sis [vessanes de civada i ordi]. Per alimentar al bestiar. Per vendre'n, gota. Sí, veràs... Havies de fer blat, havies de fer civada,...A vegades [havíem de comprar-ne] i a vegades no. Depèn de la collita. Perquè els bous que dius tu, les vaques, ja no els donàvem pas la civada, els donàvem la palla. I els animals de treball, el cavall, menjava grana quan havia de treballar fort. Si no menjava userda, o esparcet, o el que hi hagués.

[D'userda] dues o tres vessanes. Llavors dues o tres d'esparcet i ja no queda gaire més terra, eh. Allà l'hort hi fèiem les patates, que també de patates n'hi fèiem un tros. Fèiem una vessana de mongetes. En fèiem de nosaltres i hasta per vendre. D'això sí que de vegades en podíem vendre. [De patates]... sí... també es podien vendre. Però tothom en feia i de vegades no es podien vendre i a vegades les donàvem als porcs. Sí [massa barates]. I als pobles petits no hi ha ningú fora del mateix del poble que diguessin : tu, no et sobren pas un quintar (o 10 o 20) de trumfes!. Si semblava que en sobraven, llavors venies.

[Portàvem al mercat] si de cas conills o pollastres, o els ous. Pels ous ja passaven molts d'aquests que cada setmana en compraven. Si sobrava [veníem una mica de blat]. De faves en fèiem un parell de vessanes i també les consumia el bestiar de casa. [De mongetes] si en sobraven també en veníem

No res, res, res, res. Teníem dues vaques que criaven i els fèiem criar algún xurmer i amb això sí, feies algun cèntim. però com que nosaltres, ja et dic, anàvem a França i a França ja guanyàvem el pa. perquè a casa sempre teníem cèntims.

3. Entrevista a Josep Alsina, de Monells

Dades personals

[El meu nom és] Josep Alsina Maymí. Sóc fill de Sant Sadurní de l'Heura. A casa de la Montse, a can Crespí. [De germans,] quatre. Tots nois. N'hi havia una [de germana,] però es va morir. Jo sóc aquí [a Monells] de l'any 46 [quan em vaig casar]. [Vaig néixer] l'any 10 (1910).

Abans de venir aquí havia estat mosso de pagès, treballava a pagès. Bueno, fins l'edat que vaig anar a fer el servei, fins a 20 anys, havia treballat de mecànic. Havia treballat 3 anys a La Bisbal. Mecànic de bicicletes i de serralleria. [Fèia] d'aprenent. Tres anys d'aprenent. Vaig treballar dos anys a Cassà de la Selva, sobre serralleria. Allavons vaig plegar d'aquesta feina.

Allavons me'n vaig anar a Perpinyà a treballar a l'agricultura. El mes de setembre a la vinya, a la verema. Hi vaig anar amb alguns companys de Cassà de La Selva. Allà hi vaig fer-hi molta coneixença amb la joventut, perquè allavores tenia uns 18 anys, i amb la joventut d'allà a Cassà de la Selva vàrem organitzar un cor per cantar, per instrucció. De nois joves, com ara de la meua edat i més grans. Erem potser una trentena. (...) I amb això vàrem fer una excursió a Perpinyà, a l'ajuntament de Perpinyà vam cantar la marselesa, les flors de maig i la sardana de les monges. Era el programa que portàvem. I em va agrada tant aquell país que m'hi vaig quedar. Hi vaig tornar, amb aquests 4 companys que vam anar a veremes i també un s'hi va casar i s'hi va quedar. I amb aquestes, llavors vaig tornar cap aquí però ja amb intenció de tornar allà. I amb aquestes, vaig estar dos anys i mig o tres a Perpinyà, treballant la vinya.

Havent fet el servei, com que hi havia tanta crisi de la indústria (ja en temps de la República, perquè vaig fer el servei en temps de la República) i no es guanyava gaire,... me'n vaig tornar a pagès. Allavors me'n vaig anar a servir. A Cervià de Ter. [A casa] de Joan Rufí Radresa, [que] era propietari.

Descripció de l'explotació familiar

[Els meus pares] sempre van treballar a pagès i a bosc. Eren propietaris. Sempre ha estat propietat, però petit. [Tenien] un mas petit. En deien a Can Crespí perquè el meu pare es deia Crespí.

[Extensió del mas.] Hi havia... repartit en troços, potser resultava unes 10 vessanes o 12 de cultiu, després teníem la vinya. De vinya pudé hi havia una vessana. Era poc. Després de bosc hi havia em penso 4 vessanes. Després va anar creixent, en varen comprar una mica més. I a l'últim varen reduir hasta que en teníen, de terreny, 10 vessanes més. Que les va adquirir el meu germà.

I al temps de treballar la terra, el temps de llaurar, de segar o de cuidar les viandes,... es cuidaven d'allò, i els ratos que no teníen feina al camp treballaven al bosc.

Les activitats no agràries

[Els de casa, anaven] a tallar llenya pels terrissers. Tallaven llenya i amb el carro la traginaven als terrissers de La Bisbal, als rajolers. No [havien de pagar-la], els propietaris als qui netejaven el bosc els donaven la llenya, la llenya de peu, perquè els troncs creixessin més i els deixaven arrancar les rabasses - com ara de bruc- i allò era jornal que es feia el pare. Feia carbó i es venia el carbó.

[El pare] era carboner. El meu germà i el pare de'n Quim [Es refereix a Quim Viella, un altre entrevistat] treballaven junts. Feien campanyes, a tallar,... i com a carboners també s'ajudaven. Perquè eren d'allà mateix.

Allavons, el propietari si hi havia algun suro que era mort o aixís, li donava, i entre les rabasses que arrancaven de terra i algun suro feien una pila de carbó i mira, si a aquella pila hi havia 10 sarrions de carbó, n'hi donava una part per l'amo i l'altra part era per ell. I aixís treballaven d'aquesta forma.

[També feien feixines] pels rajolers. [La llenya] poc que es pagava [als propietaris del bosc]. No es pagava. El propietari del bosc la donava perquè es netejés el bosc. Per això en aquell temps no hi havia cremes ni res, ... Perquè la gent que treballàvem a bosc, encara que fos el mes de juliol, es feia foc a per tot. No es calava cap foc.

És en aquest temps que es pelaven [els suros], al juliol. Allavons, hi havia gent com el pare, que ja era gran, que sabia pelar i altres com el meu germà, que era jove, que traginava el suro a coll, a feixos, i el portava allà on hi havia el carro per carregar. A aquests que traginaven se'ls deia els burros. Diu: Un parell de peladors i un burro, un home per tragar-los això. Perquè, en general, els peladors que pelaven suro havien de ser dos. Perquè hi havia suros molt alts -ja portàvem una perxa- i primer feien l'entallada.. el descordaven de dalt, de dalt del pelegrí, amb la tallada i després feien una ratlla de cap a cap i feien dues panes. I un feia un costat de suro i l'altre l'altra, i cadascú feia la seva feina. I després ja ho baixaven. El burro, quan hi havia un feix, el portava al carretó. Un jove, un home més jove... Sí, perquè el meu pare era gran i l'home que l'ajudava també era gran i com ara el meu germà pudé tenia uns divuit anys o així, era valent allavons.

La pela, l'anar a pelar pels propietaris, era de jornal. El carboneig, no. El carbonet, el meu pare el feia i després en donava una part al propietari. I el pelar no, perquè era el propietari que tenia equis vessanes de bosc. En Follia de Sant Sadurní i en Marçal de Madremanya, que li pelava, pudé tenia 50 vessanes o 100 de bosc. I aquests treballaven a jornal pel propietari d'allà. Ara a casa, el meu pare, lo seu sí que ho feia pel seu compte. I això es feia a jornal, el pelar.

Aprenent de mecànic

Jo tenia el desig de ser mecànic. Quan vaig haver combregat, a 13 anys, ja havia acabat d'anar a l'escola. Ja havia estat quatre anys anant a estudi a Sant Sadurní i allavons, el meu pare va dir: "has d'anar a aprendre un ofici ara, perquè tots us heu d'espavilar". I mira, vaig anar a fer de mecànic. I allà hi vaig estar tres anys.

Em donava cada setmana 6 o 7 pessetes. El meu pare em mantenia. Amb bicicleta anava cada dia a La Bisbal el primer any. El segon any ja em feia la vida a La Bisbal, dormir i tot. Lo que em rentava la roba la meu mare aquí casa, perquè s'embrutia molt. Però el segon any i el tercer, allà em feien la vida, a La Bisbal. I em donaven 10 o 12 pessetes i mira, ja en feia prou. Allavons a casa no guanyava gaire eh! Perquè fent-li la vida gràcies que li donessin un duro, en aquell temps. Un duro cada setmana. Aquestes pessetes, una setmana me'n donaven dotze, una altra setmana me'n donaven 6. A la setmana, no gonyava pas per mesos jo. Allavons, per setmanes. I com que ja em feien la vida, ja representava. [Els diners] eren per mi. [El pare] no els controlava pas. Aquests diners jo els posava a la Caixa. Si al cap del mes jo tenia 100 pessetes o aixís, jo els portava a la Caixa d'Ahorros.

LLavors ja vaig marxar d'aquesta casa i vaig anar a treballar a Cassà de La Selva. I allavons ja m'havia de fer la vida jo. Allavons em donaven unes 6 pts cada dia. I de 6 pts cada dia en pagava 3 de dispesa: rentar, cosir, menjar i dormir. 21 pts cada setmana. I em quedava poca cosa, llavons. Però llavons ja ens divertíem de la nostra manera perquè anàvem al ball i poca cosa ens costava, anàvem al cine i ens costava 60 cèntims i aixís. Ja anaves combinant la vida aquesta.

Les feines necessàries (si ell convenia que l'ajudés per segar o per batre) sempre disposava de nosaltres nois. Els nois treballaven a bosc també, a pelar suros i aixís, per guanyar un sou.. perquè de la casa no podia pas sortir tot. [els germans] es quedaven certs dies, perquè si un dia necessitaven fer un treball, el pare deia, mira avui t'hauries de quedar que faríem els fesols, o demà t'hauries de quedar i faríem les patates,... i quan venia el temps de sembrar.."mira, ara t'hauries de quedar una setmana que sembrariem"... No, jo no hi he pas anat mai a fer això [al bosc]. Ja de petit desseguida vaig anar a La Bisbal, i després cap a Cassà. I llavors a França.

La feina a França

Allà a Perpinyà n'hi havia un de Cassà que ja hi visquia allà. I ell va dir: mireu, veniu 4 o 5 que ja podeu comptar que jo m'encarregaré de trobar-vos feina. Ja tenia un propietari que necessitava aquests 4 o 5 nois per la verema. I després anàvem cap a Vintgrau, cap a muntanya,. Quan aquests propietaris de la Salanca, del Pla de Perpinyà havien acabat, allavons ja ens contractaven uns altres, de cap a Vintgrau, després cap a Opol, després cap a Ribesaltes i vaia, tot el sector del Rosselló.

[Treballàvem per] petits propietaris. A lo millor tenien... no sé com ho comptaven si per hectàrees o per vessanes,... però petits propietaris. I aquests propietaris tots portaven el vi a la cooperativa. Perquè de cooperativa cada poble o ajuntament en tenia

Estàvem quasi tot el mes de setembre i segons com hasta part d'octubre. Hi havia anys que acabàvem més aviat i anys que més tard. I després n'hi havia que ens contractaven per treballar en el celler, també. Per premsar i fer punyetes...

I quan s'havia acabat tota aquesta història, a la vinya altra vegada hi havia feina, a cuidar la vinya. Llaurar la vinya, cap a l'octubre, podar la vinya, després fer clots, replantar quan hi havia fallos, fer ceps nous... i allavons nosaltres allò ho fèiem a preu fet o a jornal, a aquests propietaris. Suposant una vinya que tingui 100 ceps, 100 plantes, doncs si se n'han de refer 25 o 10, cada clot que fèiem per plantar el sarment ja ens pagaven, mira, 1 franc o 2 francs, que són 1 pts o 2 pts d'allavons. En un dia a vegades guanyaven 50 francs, 100 francs,... Individual, això era individual. Ja ho crec que era força, per això ho fèiem a preu fet. Allavons sí, perquè el franc encara era més baix que la pesseta. Aquí, per gonyar 10 pessetes, poc que les gonyava ningú 10 pts. Gonyaves 6 pts, 7 i 8, i encara havies de treballar molt. I allà, quasibé guanyaves 10 pts senzillament, perquè ens donaven 40 francs, que representaven aquí 10 pts, al descanvi. Ara és el revés.

Jo tenia una vivienda. Vivia a Rue Montpas, allà al centre de Perpinyà. Allà ens donaven una habitació. Quan hi anàvem ja teníem la nostra habitació i menjàvem allà. Mira. Ara allà, hi havia el costum de pagar cada hora. No es pagava aixís, com passava aquí, per setmanes. Cada vegada havies de pagar. Cada dia havies de pagar l'esmorzar, dinar i sopar. Ara, la cambra, l'habitació la pagaves quasibé cada setmana.

[Quan baixava la feina a Perpinyà] bueno, llavors hi havia contractes per anar a treballar a la Cerdanya. Perquè a la Cerdanya empleiaven molta gent per fer pantanos. Bueno, jo a Font Romeu he treballat. He treballat a la carretera de Font Romeu, després a Ordam, a Mont-Lluís,... (...)

A vegades [anàvem a] treballar a la riera amb empresaris que fan obres. [Feia de] manobre, perquè veràs, no era fixo. Ara, un que fos fixo sí que treballava sempre a la indústria, però nosaltres no erem fixos. Mira, que em convenia un deixò, "que em podrieu llogar per deu dies aquí o allà, perquè espero per anar a fer una altra feina", perquè nosaltres erem voladissos... Sí, nosaltres mateixos [buscàvem la feina]. O de vegades un intermediari...No, no, [no hi havia caps de quadrilla]. No hi havia pas cap dirigent ni cap superior.

Hi vaig estar, 2 anys. Sí, això, [vaig tornar] pel servei. Vaig fer el servei aquí a Espanya.

De mosso al Mas Bassol

En el servei hi havia un xicot que era d'allà i em va dir que... (...). En acabar el servei no trobava feina tampoc aquí i aquest xicot em va dir si vols treballar de pagès, vindràs a casa i jo t'aconseguiré una casa on podràs treballar. Perquè jo ja tenia la intenció d'anar a Alger, perquè jo he sigut molt d'agradarme de conèixer de món i conèixer lo bo i lo mal. Bé, i em va dir, no siguis burro, vine cap allà i estarem junts. I em va temptar, i em vaig quedar a treballar allà. I aquella gent, em van dir: "Coneixes el treballar de pagès?", "Sí, jo sóc de pagès, però fa molts anys que no treballo", diu "Saps moltes...", "No, m'heu d'ensenyar" i el primer que em va dir l'amo: "Téns voluntat", "Ah, la que vulgui", "Doncs així ja està. Si tens voluntat aquí aprendràs a fer de pagès autèntic". I m'hi vaig quedar per algun temps. I els hi va agradar tant la meua forma de treballar i la meua forma de tractar i el diàleg que sempre enraonava -i que això com se faria, i això com se fa-... I, de fet, per estar-hi poc temps hi vaig estar 11 anys en aquesta casa. Ah, és clar. Perquè me tenien com de la casa. Ah, sempre. I confiaven en tot, com si fos de la casa.

Després de la guerra vaig tornar-hi. Sí, encara vaig tornar-hi. Bueno, entre aquests 11 anys, quan vaig anar a la guerra em penso que feia 10 anys que hi treballava. Llavors hi vaig tornar.

Descripció de l'explotació

[Era el] Mas Bassol, de Raset. [Tenia] unes 60 o 70 vessanes de terra de cultiu, després hi havia unes 10 o 12 vessanes d'albereda, després pudé hi havia -què diré jo...- unes 10 o 12 de bosc, després hi havia 4 vessanes de vinya i després la casa era mira.. En aquell temps la forma de viure era tenir vaques. Allà en teníem de 8 a 10, a vegades n'hi havia 9, a vegades n'hi havia 7. Teníem parada de toro, també... Precisament jo els hi vaig fer el puesto, perquè com que jo ja havia treballat de mecànic ja li vaig fer allò perquè el toro no fes mal a ningú i qualsevol pogués donar el toro a la vaca i encara que fos una dona o una criatura també podia fer-ho, si no hi havia homes a la casa. Amb aquest toro, allons s'havia de canviar la raça,... Primer hi havia raça del país i després vàrem comprar raça suís. Que precisament el vam anar a buscar a peu a Girona, aquest toro. Un vedellot, que el vam anar a buscar a Girona...

Feina del mosso

L'horari que teníem era: al matí, començàvem la feina a les 6 -bueno ara a l'estiu més aviat però a l'hivern a les 6 del matí- ens aixecàvem a donar menjar a totes les vaques, arreglar-los les corts, les quadres,...Quan el bestiar era arreglat, encara era fosc, a l'hivern. Allavons anàvem a la vora del foc, fèiem la torrada, esmorzàvem,... I allavons, quan era clar,... mira avui anirem a l'albereda a estassar, o a buscar jaç, o lo que sigui... A la tarda, havent dinat, pudé anirem a dinar a tal puesto o aixís, a l'hivern que no hi ha res que apressi. Altres dies dèiem, mira ara hauríem de llaurar aquell camp per fer-hi blat de

moro o aixís,... L'endemà, mira, avui traginarem fems a aquell camp. I traginàvem fems, I a la tarda treballarem a l'hort, a sembrar, a preparar per fer patates o el que sigui,. I com ara a l'hivern també dèiem, demà hauríem d'anar a podar, a podar la vinya i axiís. I durant la setmana fèiem alguna cosa d'aquestes, canviant de feina i aixís. Un altre dia anirem al bosc; com ara un dia que fa pluja, doncs aniríem a estassar aquell bosc de tal puesto, estassar-ho, buscar jaç i portar-ho cap a casa per posar-ho en el puesto pel femer per fer una barreja per tirar despés al camp. Aquestes feines que es feien en aquell temps. Per això durant la setmana fèiem aquestes feines. Per això la feina no et cansava mai. Perquè un dia feies aquesta, l'endemà feies l'altra i quasi sempre la feies diferenta, i sembla que el temps, no fent mai la mateixa feina, passa més bé.

No es feien caps de setmana en aquell temps. Bueno, els diumenges. Les vaques sí, tanseval. Cuidar les vaques i, [però de] treballar la terra, res. El matí ens aixecàvem com cada dia i el costum d'allà era el matí anar a missa, a primera hora. Poc que es munyien [les vaques] en aquell temps. Es criaven vedells. Mentre donàvem menjar a les vaques els vedells ja mamàven, i quan ja havien mamat, ja se n'anaven a la quadra petita i allà els donàvem el menjar, el vorai, gra o lo que sigui. Avorai és beure, donar-los pinso que diuen ara. Nosaltres dèiem l'avorai. com si donessim llet, o aixís. Allavons, quan ho teníem arreglat, anàvem a missa primera i tornàvem a esmorçar. Allavores, mira, si et venia de gust anar a cacera, anaves a cacera, o allà com que hi havia el riu, a vegades anàvem a pescar un rato, fins l'hora de dinar. I havent dinat, mira, jo a vegades agafava la bicicleta i me n'anava fins Girona, al ball o allà on sigui. La festa la passàvem d'aquesta forma.

A l'estiu es treballava més hores. A l'estiu ja em llevava moltes vegades que era punta de clar, encara no era ben clar, per arreglar el bestiar. I quan ja havíem arreglat el bestiar, menjàvem una queixalada, en aquell temps dèiem:

"ara matarem el cuc". I quan se venia cap allà les 9 o les 10 s'esmorçava al camp, perquè a l'estiu s'havia de treballar el blat de moro, s'havien de treballar les userdes i aixís i s'esmorçava al camp, cap a les 9 / quarts de 10. I llavons, a les 12 es plegava i s'anava a portar el bestiar a casa i esperar l'hora de dinar. I el bestiar reposava. I en aquesta hora que arribes a casa, com que allà l'hort era a la vora, com ara és aquí, fèiem grilleries allà: o arreglar les tomateres, o arreglar les patates, o aixís. I fins l'hora de dinar. Havent dinat. Anàvem a fer la siesta, a dormir una hora. I quan ens aixecàvem, mira, si s'ha de llaurar blat de moro, o si s'ha de llaurar la vinya, o si s'ha de fer això. A l'estiu es treballaven moltes més hores.

A mesos, cobrava a mesos. De moment vaig entrar a 20 duros cada mes i la vida, tant se val, perquè la vida ja val molt. I llavors va anar pujant, fins a 25, fins a 30 i arribar hasta a 40. Això, més responsabilitats, perquè amb les feines ja deien "mira, noi, s'hauria de fer això", com si fos ells. Ja tenia la responsabilitat que ja ho podia fer igual que ells. Aquesta responsabilitat

mereixia que jo cobrés més cèntims. Es per això. No és que el valor del gènere valia més.

[Cobrava igual estiu i hivern] Ah, sí perquè treballava igual. Bueno, més hores, emprò el que vull dir és que, encara que fos a l'hivern, també es treballava, perquè suposat quan era fosc -si a l'estiu és fosc a les 10, a l'hivern és fosc a les 6- doncs aquelles hores, mira, o es fa una cosa per dintre... o lo que sigui.

Vaig tenir un accident (...), [però] cobrava igual. Lo que passa que com que ja em tenia assegurat. Tenia un seguro... Allà una vegada aquest peu amb la dalla me'l vaig tallar i també vaig estar lo menos 15 dies de baixa. Vaig cobrar igual. Després aquí (?) de la cama m'ho vaig foradar. I vaig cobrar igual. De malalt com a malaltia gens, perquè gràcies a Deu fins a l'edat de 70 anys quasibé cap metge m'havia hagut de fer res...

El destí de la producció

No es venia gaire. Tot se consumia. No es venia res. Ben res. Bueno, els vedells tan se val. Els animals oi tan se val que s'havien de vendre. Lo que es venia, si de cas, era l'excés que es collia, de blat de moro, de gra, de blat. I de blat, sí que es venia el blat, tant se val.

El blat sí. Després que es gordava el que tenia per consum necessari per pa per la casa i la sement per tornar a sembrar, el resto es venia. El blat de moro també, tot lo que s'havia de menester si tenies porcs o tossinos, no sé com dir-ho, doncs allavons els que necessitàvem per l'engreix es guardava i del resto també se'n venia

Conreus i procés de treball agrari

Es llogava només al temps de batre, la màquina de batre. Aquell dia sí. Llogaven la màquina i després gent, veïns, per ajudar a batre. Res més. Per totes les altres feines no llogaven pas a ningú. A vegades, sí, llogaven algun temporer, però molt poc, perquè ja en feien prou. Perquè hi havia el noi gran, deprés hi havi l'avi -no pas el més vell, el pare d'aquest noi que també era valent...Erem tres homes valents i no necessitàvem pas a ningú. I així anava passant el temps.

Sí, pudé 10 vessanes [de blat de moro]. [De blat] pudé 20, pudé 15, segons els anys. Enressat, enressat unes 10 vessanes, a vegades 25, a vegades 15, segons. Perquè també es feien moltes vessanes d'usarda. Usarda per les vaques. Sí, mira, n'hi havia pudé unes 25 vessanes només d'usarda. Bueno, i després entre això també s'hi feia altres esplets: usarda, farratges (civada i veces per farratge) i tot això. Això se segava per secà. I després en fèiem un paller al camp, al mateix camp. L'usarda també. El primer dall, que es fa al maig, tots els dalls d'aquestes vessanes es feia un paller al camp. I si hi havia

un camp que fes 7 vessanes, es feien dos pallers, un a cada cap. I si n'hi havia 2 vessanes se'n feia un només. Mira. A vegades es feien cinc pallers o set.

El primer dall es feien els pallers al camp. Al segon dall, com que el tronc, fent pallers, no va bé, perquè el primer dall hi ha molta herba i aquesta herba en un paller no deixa passar l'aigua, queda tot cobert i no es podreix. Però el segon dall no resulta fer un paller, perquè no hi ha herba i els troncs deixen entrar l'aigua al paller. Com que tenien uns grans coberts, el segon i el tercer dall i tots, tots a dintre la païssa. A vegades se'n fan 3 [dalls] de bons, A vegades se'n fan 2 de bons i un de més magre. Segons. Com que depèn del temps, no es pot disposar si se'n faran quatre o se'n faran dos. Allavons, aquests pallers estaven en el camp, sempre. I quan s'havia acabat l'userda de dintre el paller, de la païssa, diu: "saps què farem, anirem a posar aquell paller al camp i el posarem aquí". I llavors fan aquest. Quan s'ha acabat aquest, doncs en treien l'altre... I aquella userda era més bona que no pas posada a dintre. Feia una olor molt bona i bon gust.

No se'n feien gaires de farratges. Perquè d'ordi no se'n feia gaire en aquell temps. Només es feia civada. D'ordi és de llavons de la guerra cap aquí que s'ha fet molt d'ordi per farinades. Abantes no se'n feia gaire d'ordi perquè moltes vegades tenien la mania que es buixava o que no anava bé, però ara hi ha uns ordis forasters que són diferents, soferts, que per gra valen molt perquè els ordis porten més farina. La civada és una farina que porta molta pela i és una farina que no té força com l'ordi. L'ordi sí, és una farina que per donar a porcs i vaques té força perquè té grau, no sé com dir-ho. I aixís. D'ordi no se'n feia gaire. I per això de farratge gairebé no se'n feia. Només es feia, si de cas, quan arrancàvem una userda i la sembràvem perquè el primer any que arrencàvem userda el blat casi no s'hi feia, perquè la terra no queda cotada, i si feien dos anys de civada. I moltes vegades el primer el segàvem per flor, que dèiem, i allà fèiem un paller d'aquests. I el segon dall de la civada aquesta ja el guardàvem per gra. I llavons, aquella userda que brotava, encara renadiua la guardàvem per gra. Gra d'userda, per sembrar l'userda altre cop. Mira, a vegades en recollíem, mira, què et diré jo... pudé 100 kilos de gra, que es un gra petit. I allò ho venien. Aquí ningú ho volia comprar com que era userda del país i segura, la venien. I això també era un negoci que s'explotava.

Sí, [de] fenc també [se'n feia]. Fenc i esparcet. Esparcet, bastant. El fenc només es feia a l'aspre, aquí [Monells/S.Sadurní] sí que se'n feia molt perquè era terra magre, però al fondo no se n'hi feia fer. Esparcet sí, esparcet sí. Però fenc no se n'hi feia gaire. [L'esparcet se sembrava] quan es sembra blat. [Durava] uns dos anys. [L'userda], quinze anys pot durar. Ara no dura tant perquè es medica tant... Ara escassament que l'userda duri 7 o 8 anys i poc que creix més. Abans sí l'userda visquia hasta 12 anys, hasta 15. Però ara no.

L'esparcet és una cosa que verd, pel bestiar, ja va bé, però més aviat els "dessessipa" al bestiar, només porta aigua, no els alimenta. I en canvi per assecar, si aquell esparcet es mulla ja no val res, no té força per res. En canvi si l'userda es mulla encara és força bona. Però l'esparcet ja no val. D'esparcet

no se'n feia gaire. Només es feia per donar verd. En aquell temps, per a les vaques, es feien molts de naps. Per les vaques es feien naps. I quan havies acabat els naps, fèiem el que es deia un tros de farratge, de civada o veges,... i allavors ja l'esparcet. Donaves l'esparcet verd, moltes vegades. I el que sobrava, com que no ho donaves tot, el segaves. I d'esparcet no se'n feia gaire.

Ah, faves sí, pel bestiar també. Moltes. Pude unes 2 vessanes o a vegades 3 vessanes. I mira, també es batién igual. N'hi havia que les batién amb màquina però nosaltres les batíem amb els animals. Pequè en aquell temps no anàvem pas amb la màquina de batre cereals ni aquestes coses. Només es batia civada, ordi i blat amb la màquina de batre.

Es feien cigrons pel gasto, aixís, per nosaltres. Per vendre n'hi havia pocs que en fessin. Després mongetes, també pel gasto, com ara aquestes mongetes del ganxet, mongetes per menjar i això a l'hort. Al camp no s'hi feien aquestes coses.

De l'albereda? A l'albereda, l'explotació de l'albereda en aquell temps d'antes de la guerra i de la guerra cap aquí, quasibé cada 12 anys... perquè allà, tot lo de l'albereda és dividida en feixes i cada feixa..., aixís en restos. A cada vessana la majoria hi fan dos restos, dos restos d'arbres. Un rest aquí ample. Després el veí, del veí a aquí hi ha un metro o 6 pams, després d'ell i de veí a veí només hi ha un metro, o 6 pams. I aquí, en canvi, a dintre la teva feixa, tens un espai que hi ha uns 10 pams o potser 11. I quan es tallen els arbres, els 2 primers anys es planten altra vegada. I aquests 3 anys s'hi fa blat de moro (...), restos de blat de moro espessets, espessets. Hi ha altres que hi fan fesols, restes de fesols. Allà hi ha una terra fina que pots anar descalç que no trobes cap pedra enlloc. I allà, al segon any, ja fas menys restos. Si el primer any n'hi fas vuit, el segon any n'hi fas quatre. I el tercer any, per no fer-hi blat de moro hi fas fesols. I quan tenen 3 anys els arbres ja no hi pots fer res perquè l'ombra no deixa.

[Els arbres] els tallaven i els venien per embalatge. Sí caixes per fruita. Algun també servia per mobles. La majoria anava per embalatge. Ja hi havia compradors especials... Allà un particular no ho pot vendre. Has de vendre tota una vessana. Si vens d'aquí, suposat, a unes 10 vessanes, heu de vendre tots plegats. I llavors plantar tots plegats. Perquè si tu vens aquesta feixa, com que l'altre no talla i l'altre tampoc, els arbres que plantes poc que fan pas res. No creixen. I els has de vendre tots de cop. Sí, sí. Clar. N'hi havia, passaven casos, que necessitaven cèntims.. "Té em vendré la feixa d'arbres"... sí ja feien cèntims allavors, però després no els creixien els arbres. I no podien plantar fins que els altres havien tallat. Amb això ja hi havia un ordre de l'ajuntament que no es podia fer això. No ho deixaven fer perquè hagués estat una misèria. I per això es feien añdanades. "Aquest any vendrem, suposat, la vall de Sant Jordi, l'any vinent la part de Bordils,..." [Es tallaven] cada deu anys. Es lo que tarda a créixer l'arbre. No, pollanques no, Canadà, arbres del Canadà, canadans, que son llistos i... Com aquests que tinc aquí també són canadans,

que és lo que paguen més perquè és fusta més llistada. El pollancre és una fusta que no és vàlida per segons quins mobles.

La fullaraca per fems. Les branques per cremar. Ui, i tant. Bona llenya. Allà poc que es cremava altra cosa. Bueno, nosaltres en aquell mas perquè hi havia pins, hi havia alzina, hi havia de tot... i barrejàvem la llenya. De formiguers se'n feien a la muntanya. Aquí a Sant Sadurní sí que se'n feien. En aquell temps, agafaves un feix de feixines, l'enterraves, ben enterrat, hi feies forats, hi foties foc i allà anava cremant, cremant, cremant... aquella llenya... és com una pila de carbó. I aquella terra quedava cuïta i cremada. Eren els formigons (sic) que es feien abans aquí. Aquí a la muntanya. Al pla ja no es feien. Si que se'n feien a vegades si arrencaves un tall, un cantó de bosc que fos ja dissipat, per mirar de millorar-lo una mica feies cremar la terra aixís d'aquesta manera. Fa com una pila de carbó, moltes vegades feies la pila de carbó en un racó del camp i llavors aquella terra durant uns anys és bona, perquè és femada. I es coneix. Però els fems generalment aquí tots es fan amb fullaraca barrejada amb fems. Perquè aquests fems es fan coure a mida de remena'l-se, remena'l-se... i té una fortalesa fortíssima. I aquests fems es barregen amb la fullaraca perquè, suposat, agafes quatre carros de fems sortits de la quadra i 6 o 7 carros de jaç barrejat, allavors s'agafa i s'hi posa -a l'hivern, això es fa a l'hivern-, i es remana tot plegat. I arrenca un bull que ... I ja t'hi pots ajaure que, per fred que faci, a sobre... Es aixís que es feia l'explotació de la femada aquí a la muntanya. Al fondo [quan diu el fondo es refereix al Pla] no es feia pas això.

Se'n gastaven bastants d'abonos. Súper, sí. Superfosfat de calç. Guano, sí. Nitro. Després hi havia explotacions aixís per explotar el nitrosulfat que es tira al sementero-cubertera. Quan el blat és ja grosset es tiren els abonos de cubertera, que diuen, per sobre. Que quan plou filtra i allò explota. També hi havia nitrat que explotava molt bé. Però això del nitrat ha deixat de utilitzar-se perquè només explota. En canvi el nitrosulfat amònic, ara és el que es gasta. Ah, sí, sí. Antes de la guerra no se'n gastava gaire. Es de la guerra cap aquí que ha vingut aquesta explotació.

La sembra era a mitjans octubre. Goretàvem sempre. Una arada en profunditat. Una cosa així o més. [Teníem] una arada moassa. Encara no hi eren Bravant. Ara, a última hora, ja hi havia Bravant. Amb matxos, amb animals. Sí. Un Bravant que és giratori, perquè sempre llaures una cara, com un tractor. [L'arada moassa tenia] pala també, però només d'un costat. Havies d'enregar. Amb l'arada moassa poc que es girava. Perquè l'arada moassa... enregaves el mig d'un camp, marcaves -suposat- 12 passos d'aquí a allà. Allà enregues. En fas sis cap aquí i sis cap allà. Són 12. L'enregar vol dir.. com ara un camp, un camp aixís, com dues rajoles. Per començar a llaurar aquest camp, que com ara faci 10 vessanes o 5 vessanes, bueno, començaràs d'aquí. Faré 12 passos d'aquí a la vora fins aquí. 12 passos. Aquí començaré a enregar. Aquí és a la vora del camp, aquí és al mig del camp. Començaré al mig del camp. Faré 6 passos cap aquí i sis passos cap allà. Després a aquest, començaré aquí i faré una escurada. Aquí acabaré. Aquí faré l'enregada.

Després aquí també. Com que he fet sis passos cap aquí. Després... Ja tenim dues escurades. Ja hem fet dotze i dotze, vint-i-quatre passos. Ara aquí començaré i faré dotze passos més i llavors també, lo mateix. Arribes a cap i gires. I quan tens l'escurada que en fas 12 passos, llavors mira, quan tens 12 passos has d'acabar de fer l'escurada. I aixís. (...). Doncs ja tenim aquesta operació feta. Com que l'arada sempre és a un mateix costat, no has pas de girar. Vas tirant, vas tirant,...

[Tiraven l'arada] un animal, o dos. Un matxo, o cavall,... a vegades un parell. En aquell temps, jo encara, en aquell mas, treballava amb vaques. Resulta que les vaques a l'estiu tenen un defecte: que hi has d'anar a punta de clar a fer-les treballar. Quan fa sol suen massa. Hi ha les mosques i s'esquiven. No les aguantes. En canvi el rossam pot treballar hasta les 11, amb el sol. Per això les vaques s'han anat donant de racó, per tenir-les a la quadra per criar vedells. Ara per munyir i abantes per fer vedells.

Rossam. Allà en teníem dos [de cavalls]. Per treballar només la terra, per anar amb el carro, per tragar les garbes, i l'usarda. Per tragar les usardes també es feia amb vaques, perquè es feien unes carretes acatades amb pals... I les vaques també tiren, vaja, divinament, més que no pas un rossam. Perquè van a poc a poc, que sembla que no poden, però tiren més que un llamp.

Preparar els gorets es fa a l'hivern. Allí hi posen fems... Bueno, quan se goreta es fa després d'haver collit el blat de moro, que es fa la collita al setembre/octubre. I allavons allò ho goretetes, per sembrar-hi blat. Allà on fas blat de moro, l'any vinent hi fas blat. [Quan acabes de fer blat tornes a blat de moro] o una altra cosa, o ordí o civada, o lo que sigui. No es fa mai el mateix. [Quan el camp està cansat] Allavons s'hi posa fems. Allavons quan el camp està una mica explotat, que ja hi ha males herbes, que es brut de vegades de cogula que hi ha anat, i és ple d'altres herbes,...diu: "ara l'emplenarem d'usarda". Doncs per preparar aquest camp s'hi porta una bona femada, de fems d'aquests que barregem de fullaraca i fems, s'hi posa una bona femada. Allavons se llaura tan fondo com se pot. Un pam i mig, dos. Sí, un pam i mig sí. Allavons aquella terra es deixava estovar una mica. Per fer-hi usarda. I quan s'avenia, allavors anaves remenant, perquè hi surtien herbes, anaves remenant. I quan venia el març o principis d'abril, que es quan se sembla l'usarda perquè quasi sempre es sembla a la primavera l'usarda. El setembre també va bé però generalment se sembla a la primavera. I aquell camp, llavors, d'usarda ja tens menys terra per treballar uns deu anys que no has de remenar. Només dallar. I quasibé cada any hi havia el costum abantes de tirar-hi superfosfat d'abono, quan venia l'hivern. No, no es tocava pas res. Només tirat pel damunt. Si cas se fa en els últims anys, quan se vol arrencar, de remenar. Però si no no es toca mai. Quan és a l'apogeu no es toca mai.

El blat de moro es sembla al maig. El blat de moro després de segar sí que se'n fa. Blat de moro de rostoll. O mill. Doncs s'hi pot fer... bueno ara no se'n fa de blat de moro perquè el blat se sega el mes de juliol, emprò antes se segava al mes de juny, a principis de juny, amb dalla o amb màquina. Allavons sí, es

feia blat de moro de rostei. Si hi ha un camp que ja era abonat, allavons s'hi feia blat de moro de rostei. Jo també n'he fet aquí i ha sigut tan bo com del de goret. No, no en necessita molta [d'aigua]. La qüestió és que la terra sigui ben preparada perquè ara mateix aquí mateix hi ha un mas que li diuen can Sacó i aquest no regava pas mai i tenia un blat de moro que ni de regadiu era bo, perquè és una terra prima. Lo que vol és una terra ben cuidada. I el blat de moro es fa per Sant Pont, al mes de maig. [La terra ha de ser] Ben remenada, ben llaurada, que quan vols fer aquest blat de moro, aquella terra la llaures quatre, cinc, sis vegades i aquella terra queda igual que cendra. I en aquella t'hi empapes quan passes pel camp. Allavors hi fas el blat de moro el mes de maig i si la vas cuidant no l'has de regar. La terra vol ser ben treballada, a la terra no l'enganyaràs si no la treballes no en treuràs.

Allavores [de blat] es feia Montjuïc i Canet d'Adri. Aquí sí. Perquè el Canet d'Adri, el d'allà portat a aquí era bo i el d'aquí portat allà també. Totes les granes si es canvien de sector, és molt diferent. Vol ser molt canviat. I aquí es feia casibé Canet d'Adri i Montjuïc.

[La llavor] la gordàvem, per dos o tres anys i després la tomàvem a canviar. O la canviàvem amb un d'Ullastret, o amb un de Peratallada, mira. O en el magatzem de vegades, mira, en gafàvem d'allà. Però era necessari també canviar-la. Encara que fos del país, canviar-la de comarca, de terreno. Tot, hasta les patates. Perquè les patates d'aquí fetes a Camprodon van bé, i les de Camprodón aquí també. El canvi de sector. Es així que es feia en aquell temps. Ara sí, perquè allavons ja va sortir l'ariadna i d'altres. L'Ariadna era la més bo que hi havia. Lo que passa és que en aquell temps, com que no hi havia màquines de batre, el Canet d'Adri i el Montjuïc tothom el batia, perquè queia i amb els animals podies batre i la palla s'aprofitava. Però tots aquests blats forasters amb animals no hi pots pas batre. Has de menester la màquina perquè amb animal el gra no cau, l'espiga no s'aixafa, ni el tronc tampoc.

L'espiga és poc diferent, poc que hi notes diferència. La tija més prima. El Canet d'Adri és més reforçat i el Montjuïc és més flac, perquè el Canet té la planta més gruixuda i el Montjuïc s'ajeu desseguit. Es el defecte que tenia el Montjuïc, que amb una petita tramuntanada s'ajau. Jo crec que era més reforçat, que era més bo i donava més, perquè el gra era més gros. Però, ja dic, en l'espiga no hi ha diferència. Un que no ho conegui dirà "com pot ser que hi hagi això?". Perquè si agafa una espiga d'Ariadna se li desfarà bé a la mà, però si vostè ho porta a uns animals a batre el gra no sortirà, perquè és fort, l'espiga és forta.

Abans, molt abans, s'herbejava el blat. Es va anar perdent molt sovint. Ara en aquest segle ja no gaire, però a principi sí. De petit, allavors que parlava de la guerra del 14, sí. Deia: "què collons fan aquesta gent aquí al mig del blat. Que el xafaran -pensava jo". I amb un cavicot arrancaven una mata de margall o una roella o una altra herba,... [Ho fèien] dones o la gent gran com ara jo. Llavors va venir que també, més cap aquí, el ruixaven amb vidriol, per matar

---

les herbes. Vidriol, que és com un sulfuman. Més aviat es feia el blat en un puesto que no hi sortís gaire herba.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

ARXIUS I SÈRIES DOCUMENTALS CONSULTATS

Arxiu de la Corona d'Aragó

Patrimoniales, fons Sentmenat

Arxiu Diocesà de Girona

fons parroquials de Monells i Serra de Daró

fons Casa Carles

Arxiu Històric Comarcal de La Bisbal

fons municipal de Castell d'Empordà

fons municipal de Casvells

fons municipal de Corsà

fons municipal de Cruïlles

fons municipal de Fontanilles

fons municipal de Fonteta

fons municipal de Garrigoles

fons municipal de La Bisbal

fons municipal de Monells

fons municipal de la Vila de Palamós

fons municipal de Parlavà

fons municipal de Palau Sator

fons municipal de Peratallada

fons municipal de Regencós

fons municipal de Rupià

fons municipal de Sant Sadurní de l'Heura

fons municipal de Serra de Daró

fons municipal de Torrent

fons municipal d'Ullà

fons municipal d'Ullastret

fons municipal de Ultramort

fons municipal de Vulpellac

fons patrimonial família Salamó

fons patrimonial família Grassot

Arxiu Històric de Girona

fons Diputació

fons Govern Civil, lligall 198, "Relación de las masías existentes en la demarcación...", 1946

fons Hisenda, amillaraments

fons Notarial, La Bisbal, notaris Ramon Trias (1851-1864), Miquel Ranter (1850-1858), Francesc de Mir i Roca (1850-62), Narcís Clapés (1850-65), Manel Ferrer i Mir (1849/52 -1856/58), Pere Sala Garcia (1851-53), FeliPons (1850-53), Joaquim Paradedà i Lloret (1850-1852), Francesc Planell (1859-65), Josep Cervià (1859-62), Francesc Miró de Pujol (1860-1872), Antoni Casanyas (1861-64)

fons Notarial, Corsà, Joaquim Paradedà i Lloret (1852-1865) i Josep Corominas

Arxiu Històric Municipal de Girona

fons Pelai Negre i Pastell, *Butlletí de la Federació Sindical Agrària*

Arxiu Històric Nacional de Catalunya

fons patrimonial família Moixó

Arxiu Històric Municipal de Castell - Platja d'Aro

Arxiu Municipal de Begur

Arxiu Municipal de Colomés

Arxiu Municipal de Mont-ràs

Arxiu Municipal de Palafrugell

Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols

Arxiu Municipal de Vall-llobrega

Arxiu Municipal de Verges

Arxiu Particular Família Ruff-Pagès

Documentació Mas Cancell

Arxiu Particular Família Masó

Documentació patrimoni Bru

Arxiu Particular Família Paredes-Baulida

Llibre de memòries de Pau Baulida

Museu del Montgrí i del Baix Ter

fons Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí

Registre de la Propietat de La Bisbal

registre de finques de Monells

registre de finques de Ullastret

BIBLIOGRAFIA**AGRUPACIÓN AGRÍCOLA DE VILABLAREIX**

(1879) Amillaramientos, Girona, Imp. Dorca

AGRÍCOLA

(1924) "Les rotacions agràries", Agricultura, 10, 285-287; i 12, 340-342

AGUILÓ i CORTES, Isidoro

(1897) La tierra labrantía y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona, Madrid, Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio

(1908) "Millors viti-vinícoles que convé introduir á les comarques del Alt Empordà", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 201, 167-173

(1909), Mejoras en el cultivo del trigo, Girona, Diputación provincial

AGULHON, Maurice; DÉSSERT, Gabriel; i SPECKLIN, Robert

(1976) "Apogée et crise de la civilisation paysanne", a DUBY & WALLON, 1976 : III

ALLEN, Robert C.

(1992) Enclosure and the Yeoman. The Agricultural Development of the South Midlands, 1450-1850, Oxford, Clarendon Press

ALSINA, Claudi; FELIU, Gaspar; MARQUET, Lluís

(1990) Pesos, mides i mesures dels Països Catalans, Barcelona, Curial

ÁLVAREZ ARRONIZ, Carme i FERRER ALÒS, Llorenç

(1987) "La fil·loxera al Bages: Demografia, canvis en la propietat i desnonaments", comunicació presentada al Congrés Internacional del Centenari de la fil·loxera i el cava, Sant Sadurní d'Anoia, 19-22 octubre 1987

ANGLADA PIFERRER, Joseph

(1909) "L'olivera. Manera d'aumentar la producció y valor de l'oli en l'Ampurdà", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 207, 6 i ss.

(1917) "Minuta d'arrendament d'una casa i terras. Model de contracte d'aparceria, referent a terrenos de la part montanyosa de la provincia de Girona, tinguent en compte que's tracta d'una Masia quals terras se destinen a cultius de cereals, llegums, oliveras, vinya, i en la que hi ha boscs i prats", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 337, 338, 339, 340 i 341, 81-84, 97-99, 113-116, 129-132, 145-147.

ARDERIUS BAUJOL, Juan

(1882) "Memoria sobre los estragos producidos en la provincia de Girona por la filoxera; resultado de los ensayos practicados para combatirla y medios mas conducentes para evitar o disminuir sus efectos", Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País de Gerona, 71-71, 86-92, 105-119, 129-136, 166-171.

ARMENGOL i CUSTAL, Dolors

(1978) "Les transformacions de l'agricultura : alguns aspectes de la revolució agronòmica a l'Alt Empordà", a VV.AA., Girona al segle XIX, Girona, Ed. Gothia

(1980) "La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX", Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 14, 9-137

ARMSTRONG, Alan

(1988) Farmworkers. A Social and Economic History, 1770-1980, Londres, Batsford

ARTIGAS TEIXIDOR, Primitivo

(1885) Memoria relativa a la excursión verificada por los alumnos del tercer año de la escuela especial de Ingenieros de Montes, a los montes públicos, dunas y alcornoques de la Provincia de Gerona por el verano de 1882, Madrid, Imp. Moreno y Rojas

(1886) La fiesta del ramio en Torroella de Montgrí, Madrid, Imp. Moreno y Rojas

ARTIZÀ, Gregori

(1885) "La conservació de las vinyas", Calendari del pagès, 37-39

(1892) "La vinya ampurdanesa (VI)", Calendari del pagès, 51

ARTOLA, Miguel

(1986) La Hacienda del siglo XIX. Progresistas y moderados, Madrid, Alianza

AYMARD, Maurice

(1983) "Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie?", Annales E.S.C., 1392-1410

AYMARD, M. i BRESC, H.

(1975) "Nourritures et consommation en Sicile entre XIV et XVIII siècle", Annales E.S.C., 592-599

BADIA i HOMS, Joan i altres

(1981) "L'Empordà", a Gran Enciclopèdia Comarcal de Catalunya, vol. 4, Barcelona, Ed. Enciclopèdia Catalana

BAIROCH, Paul

(1989), "Les trois révolutions agricoles du monde développé: rendements et productivité de 1800 a 1985", Annales E.S.C., 2, 317-353

BALCELLS, Albert

(1968) El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire, Barcelona, La Llar del Llibre, 1983

BAKERAND, A.R.H. i HARLEY, J.B. (eds)

(1973) Essays in English Historical Geography. Man made the land, Newton Abbot, Devon

BARBAZA, Yvette

(1963) "Paisaje rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII", Estudios geográficos, 93, 565-590

(1988) El paisatge humà de la Costa Brava (2ª ed. rev. i trad.), Barcelona, Edicions 62

BARDIA i BARDIA, R.

(1936a) "Coses de la sega", Revista de l'IACSI, 179-184

(1936b) "Coses del batre", Revista de l'IACSI, 215-220

(1938) "Invasió de *Sesamia vuteria stoll* als arrossars de l'Empordà", Arxius, IV, fasc. I

BARRERA GONZÁLEZ, Andrés

(1990) Casa, herencia y familia en la Cataluña rural, Madrid, Alianza editorial

BATLLE, Leopoldo

(1904) "Algo sobre abonos químicos", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 108, 202-206

BENELBAS, León

(1981) Economia agrària de Catalunya, Barcelona, Ketres

BERNARD, R.-J.

(1975) "Peasant diet in Eighteenth-Century Gévaudan", a Forster, 1975 : 19-46

BEVILACQUA, Piero

(1989) (a cura de) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. I. Spazi e paesaggi, Venezia, Marsilio

(1990) (a cura de) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. II. Uomini e classi, Venezia, Marsilio

(1991) (a cura de) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. III. Mercati e istituzioni, Venezia, Marsilio

BHADURI, Amit

(1987) La estructura económica de la agricultura atrasada, Mèxic, Fondo de Cultura Económica

BLOCH, Marc

(1978) La historia rural francesa, Barcelona, Crítica

BOLÒS, Maria de

(1977) La comarca de Olot. Estudio de geografía regional, Barcelona,

BORRELL MACIÀ, Antonio

(1948) Los censos enfiteúticos en Cataluña, Barcelona, Bosch

BOSCH, Mònica

(1993) Casa Carles. Evolució socio-econòmica d'una família d'hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX, Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Treball de Recerca de Tercer Cicle

(1994) La defensa del 'sagrado derecho de propiedad'. La unió dels hisendats contra les ocupacions de terres durant el Trienni Liberal, Mecanoscrit

BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere

(1994) Els "bans". La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya, mecanoscrit

BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles

(1887) Records d'un excursionista, Barcelona, Selecta, 1983

(1889) L'Hereu Noradell, Barcelona, Ed. 62, 1979

BOSERUP, Esther

(1967) Las condiciones del desarrollo en la agricultura, Madrid, Tecnos

(1984) Población y cambio tecnológico. Estudio de las tendencias a largo plazo, Barcelona, Crítica

BOTET i SISO, Joaquín

(s.d.) "Provincia de Gerona", en Francesch CARRERAS CANDI, Geografía General de Cataluña, Barcelona, Ed. Alberto Martín

BOVER i PAGESPETIT, Andreu

(1988) Arbúcies. Estudi del medi i formes de vida (1743-1840), Girona, Diputació

BRETON, Françoise

(1992) "El territori del mas en el Montseny", Aixa, 5, 29-63

BRETON, Víctor

(1990) Terra i franquisme a Lleida. La colonització del Canl d'Aragó i Catalunya (1940-1970), Lleida, Pagès Editors

BROCA, Guillem M. de

(1918) Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y Exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia, (reedició facsímil), Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985

BROCA y MONTAGUT, Guillem M. de; PELLA y FORGAS, Joseph; i ABADAL y CALDERÓ, Raymond de

(1908) Dictamen donat pels senyors — sobre si son ó no redimibles els censos emfiteutichs a Catalunya, Barcelona, Fills d'en Jaumen Jepús Impressors

CABALLERO, Fermín

(1864) Fomento de la población rural, Madrid, El Albir, 1980

CALATAYUD GINER, Salvador

(1986) Agricultura y capitalismo. El desarrollo agrario valenciano durante la segunda mitad del siglo XIX. la Ribera del Xúquer, tesi doctoral, Universitat de València

(1989) Capitalismo agrario y propiedad campesina. La Ribera del Xúquer, 1860/1930, València, Edicions Alfons el Magnànim / Institució Valenciana d'Estudis i Investigació

CALLÍS i MARQUET, Josep

(1907a) "Contracte d'esplotació agrícola en harmonia ab el progrés agrari", Revista de la Cámara Agrícola Ausetana, 18, 250-253

(1907b) "Al senyor don Joan Torrent", Revista de la Cámara Agrícola Ausetana, 21, 290-292

CÁMARA DE COMERCIO E INDUSTRIA DE GERONA

(1914) Memoria del movimiento comercial, industrial, agrícola y social en el año 1913, Girona, Imp. Torres

(1915) Memoria del movimiento comercial, industrial, agrícola y social en el año 1914, Girona, Imp. Torres

(1916) El comercio, la industria y la agricultura de la provincia de Gerona en el año 1915, Girona, Imp. Torres

(1917) El comercio, la industria y la agricultura de la provincia de Gerona en el año 1916, Girona, Imp. Torres

(1918) El comercio, la industria y la agricultura de la provincia de Gerona en el año 1917, Girona, Imp. Torres

CÁMARA OFICIAL SINDICAL AGRARIA DE LA PROVINCIA DE GERONA

(1965) Los contratos de aparcería rústica, Girona, Imp. Masó

CAMPBELL, B.M.S. i OVERTON, M. (eds)

(1991), Land, labour and livestock. Historical studies in european agricultural productivity, Manchester/New York, Manchester U.P.

CAMPOS PALACÍN, Pablo

(1994) "Nota sobre prácticas culturales y capitalización de sistemas agroforestales mediterráneos", comunicació presentada al seminari Ciclos de nutrientes y balances hídricos en los sistemas agrarios. Una perspectiva histórica, CENEAM / Fundación Argentaria, Valsain, 16-17 juny

CAMPS, Carles de

(1934) "Producció de blats", Revista de l'IACSI, 10, 541-543

CAMPS i CURA, Enriqueta

(1991), "Els nivells de benestar al final del segle XIX. Ingrés i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)", Recerques, 24, 7-21

CANÉ, R.

(1925) "Comptes de comerç i comptes de pagès", Agricultura, 8, 208-210

CAPEL SAEZ, Horacio

(1970) "Una actividad desaparecida de las montañas mediterráneas: el comercio de la nieve", Revista de Geografía, IV,1, 5-40

CARANDELL, Juan

(1942) El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico, Girona, Diputació Provincial, 1978

CARMONA, Xan i DE LA PUENTE, Leonor

(1988) "Crisis agraria y vías de evolución ganadera en Galicia y Cantabria", a Garrabou, 1988: 181-211

CARRERAS, Albert

(1989) (ed) Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX, Madrid, Fundación Banco Exterior

CASANOVA, Manuel E. de

(1857) "Observaciones sobre los sistemas de aparcería y arriendo", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, 156-159 i 208-213

(1871) "La cuestión social", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, 303-308 i 335-342

CASANOVA, Ramon (R. C)

(1850) "De los estercoleros", La Granja, 49-51

(1854) "Indicaciones acerca del estado de nuestra agricultura y del modo de mejorarla", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, 40-41

(1858) "¿Cual de las prácticas es más beneficiosa al propietario y a la agricultura, la aparcería o el arrendamiento a precio fijo?", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería 89-92, 137-140 i 212-215

CASSO, Ignacio de

(1946) Derecho Hipotecario o del Registro de la Propiedad (3ª ed. rev.), Madrid, Imp. Viuda de Galo Sáez

CELA CONDE, Camilo José

(1979) Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca, Madrid, Siglos XXI

CELIS, Enrique R. de

(1903) Memoria sobre la riqueza agrícola de la Provincia de Gerona, Madrid, Dirección General de Agricultura / Romero Imp.

CERDÀ, Ildefons

(1868), "Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", dins Teoria general de la urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1971

CHAYANOV, Alexander V.

(1974) La organización de la unidad económica campesina, Buenos Aires, Ediciones Nueva Visión

CHORLEY, G.P.H.

(1981) "The agricultural revolution in Northern Europe, 1750-1880 : Nitrogen, legumes, and croproductivity", Economic History Review, 71-93

CLARA, Josep

(1981) "Contribució a l'estudi de la Girona obrera (1871-1875)", Jornades commemoratives del centenari del naixement de Carles Rahola, Girona

(1986) El Federalisme a les comarques gironines, 1868-1874, Girona, Diputació

CLAVAGUERA i CANET, Josep

(1992) "La vida de Llançà durant una cinquantena d'anys del segle XIX segons el manuscrit: "Libreta de memorias de Juan Batista Sariñana escrita lo añ 1851 y cupiada lo añ 1879" ", Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 25, 150-173

CODINA, J.

(1905) "Datos económico-rurales del cultivo de trigo de secano sin abono en el término municipal de La Sellera. Año de 1905", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 131, 182-186

COLELLA, Alfonso

(1992) "Rese cerealicole e pratiche di riproduzione della fertilità in Italia (secoli XVI-XVII)", Quaderni Storici, 79, 171-197

COLLINS, E.J.T.

(1976) "Migrant labour in British agriculture in the nineteenth century", Economic History Review, 1976, I, 38-59

COLOMÉ i FERRER, Jose

(1986) "El conflicte rabassaire a la comarca de l'Alt Penedès a finals del segle XIX", comunicació al II Col.loqui d'Història Agrària, Barcelona

(1992) "Estructura de la propiedad y crisis agraria a finales del siglo XIX : la comarca del Penedès", dins GARRABOU, 1992 : 237-260

COMÍN COMÍN, Francisco

(1989) Hacienda y economía en la España contemporánea (1800-1936), Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 2 volums

COMISIÓN ESTADÍSTICA GENERAL DEL REINO

(1858) Censo de la Población de España según el recuento verificado en 21 de mayo de 1857, Madrid, Imprenta Nacional

COMPTE i FREIXANET, Albert

(1993) "Vida rural a les terres marginals de l'Empordà durant la primera meitat del segle XIX", Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 26, 176-232

CONGOST, Rosa

(1981) "Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle XIX", Estudi General, 1, 211-222

(1986) "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840", dins VV.AA., Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans, Barcelona, Crítica, 247-277

(1988) Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'explotació (la regió de Girona, 1768-1862), UAB, tesi doctoral

(1989) "Presión demográfica, relaciones de clase y producción agrícola en la región de Gerona (1768-1862)", Agricultura y Sociedad, 50, 155-185

(1990) Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862, Vic, EUMO.

(1992) "Aproximación al estudio de economías familiares. La región de Gerona (1768-1862). Primeras hipótesis", Comunicació presentada a la V Reunión del Seminario de Historia Agraria, Santiago de Compostela

(1993) De pagesos a hisendats : reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona, mecanoscrit

CONGOST, Rosa; TORRES, Xavier; GIFRE, Pere; SAGUER, Enric

(1993) "L'evolució dels contractes de masoveria a la regió de Girona durant les èpoques moderna i contemporània. Primers resultats". Comunicació al VI Seminari d'Història Econòmica. Masos i masoveries: contrastos i similituds en la història rural europea, Girona, Universitat de Girona, 28-30 juny 1993

CORTADELLAS, Xavier i COSTA, Ernest

(1995) El temps del carbó. De les Gavarres al Montseny i a la Vall del Llàmena, La Bisbal, Associació d'Acció pel Patrimoni

CUERVO PITA, Miguel

(1949) La ley de redención de los censos catalanes interpretada por el Tribunal Arbitral de Barcelona, Barcelona, Ariel

DEFFONTAINES, Pierre

(1967) "Contrastes entre dos comarcas mediterráneas de llanura", Revista de Geografía, I, 1, 11-23

DÉSERT, Gabriel

(1976) "La grande dépression de l'agriculture", dins Duby & Wallon, 1976 : III, 359-382

DIEHL, R. i MATEO BOX, J.M.

(1985), Fitotècnia general, Madrid, Mundi-prensa

DIRECCIÓ GENERAL DEL MEDI RURAL

(1985) Superficie gestionada per l'administració forestal a Catalunya, Barcelona

DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA

(1870) Memoria elevada al Señor Presidente del Consejo de Ministros por la ... sobre los trabajos ejecutados por la misma, Madrid, Tip. M. Minuesa

DIRECCION GENERAL DE LOS REGISTROS CIVIL, Y DE LA PROPIEDAD Y DEL NOTARIADO

(1889) Estadística del Registro de la Propiedad, Madrid, Imp. del Ministerio de Gracia y Justicia

(1906) "Datos para el estudio de la propiedad inmueble en España (Cataluña). Estado-resumen de las memorias de la Audiencia de Barcelona", Anuario de 1905, Madrid, Tip. Minuesa de los Ríos

DOMÍNGUEZ VIVANCOS, Alonso

(1984) Tratado de fertilización, Madrid, Mundi-prensa

DOMÍNGUEZ MARTÍN, Rafael

(1993) "Caracterizando al campesinado y a la economía campesina: pluriactividad y dependencia del mercado como nuevos atributos de la *campesinidad*", Agricultura y Sociedad, 66, 97-136

DUBY, Georges

(1968) Economía rural y vida campesina en el occidente medieval, Barcelona, Península

DUBY, Georges; WALLON, Armand

(1976) (dir.) Histoire de la France rurale, 4 vols., Paris, Seuil

DYER, Christopher

(1991) Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra. c. 1200-1520, Barcelona, Crítica

EIRAS ROEL, Antonio

(1974) "La historia cuantitativa del consumo alimentario : estado actual de las investigaciones", Hispania, 126, 105-148

ESTALELLA, Helena

(1984a) La propietat de la terra a les comarques gironines, Girona, Col.legi Universitari de Girona

(1984b) "La gran propietat a les comarques gironines", Recerques, 16, 71-92

ESTAPÉ Y RODRÍGUEZ, Fabián

(1971) La reforma tributaria de 1845, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales

ESTRUCH, Javier; RUBIO ROMERO, Patricio; i BOLÓS I CAPDEVILA, Maria de

(1989) "Estudio sobre los tipos de bosque en Catalunya hacia el segundo cuarto del siglo XIX a partir del 'Diccionario Geográfico, Estadístico e Histórico de España' editado por Pascual Madoz", Revista de Geografía, XXIII, 31-48

ETXEZARRETA, Miren

(1979) (ed.) La evolución del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista, Madrid, Servicio de Publicaciones Agrarias del Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación

FAGES DE ROMÀ, Narcís

(1849) Memoria acerca de los medios de más fácil y oportuna aplicación para promover los adelantamientos de nuestra economía rural, Figueres, Imp. de Gregorio Matas de Bodallés

(1851) "Nabos y rábanos como alimento del ganado", La Granja, 155

(1854) Exposición y proyecto de programa para el establecimiento de una granja-escuela, presentados por el Sr Comisario regio de Agricultura de la provincia de Gerona..., Girona

(1856) "El mal año entra nadando", La Granja, 214-215

(1863a) Escrituras de arrendamiento de aparcería y á precio fijo, Figueres, Imp. Miegerville

(1863b) "Escrituras de arrendamiento á aparcería y á precio fijo", Revista de agricultura práctica, 74-89

(1863c) "Escrituras de arrendamiento á precio fijo", Revista de agricultura práctica, 129-139

(1876) "La paz y la agricultura", Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, 173-178, 217-221, 241-245

(1877) "La paz y la agricultura", Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, 5-9, 93-97, 189-191

FAUS, J.

(1934) Conferencias sobre varietats del Dret Civil Català, Barcelona, Academia de Jurisprudencia i legislació de Catalunya

FELIU MONTFORT, Gaspar

(1985) "Posibilidades de producción y necesidades de reproducción de la familia campesina en el Antiguo Régimen (un ejemplo local)", III Congreso de Historia Económica, Segovia, Comunicació

(1990) El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla d'Urgell (segles XVIII-XIX), Lleida, I.E.I.

FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo

(1992) Labregos con ciencia. Estado, sociedade e innovación tecnolóxica na agricultura galega, 1850-1939, Vigo, Xerais.

FERRER i ALOS, Llorenç

(1987) Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat

(1991) "La pequeña explotación en un viñedo de la Cataluña central en los siglos XIX y XX. Consideraciones sobre su evolución y comportamiento", dins SAAVEDRA y VILLARES, 1991, 2, 34-62

FERRER, Llorenç; SEGURA, Antoni i SUAÚ, Jaume

(1983) "L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX", Estudis d'Història Agrària, 6, 131-156

FLORES DE LEMUS, A.

(1926), "Sobre una direcció fundamental de la producció rural espanyola", Hacienda Pública Española, Madrid, 1976, nº 42-43, 421-465

FOIXÀ, Miguel de [M. de F.]

(1850) "Del riego en el Ampurdán", La Granja, 5, 73-84

FONTANA, Josep

(1977) La Revolución Liberal (Política y hacienda, 1833-1845), Madrid, Instituto de Estudios Fiscales

(1980) La hacienda en la historia de España, 1700-1931, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales

(1987) La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868. Història de Catalunya, V, Barcelona, Edicions 62

FORSTER, Robert i Elborg

(1975) European diet from pre-industrial to modern times, New York, Harper Torchbooks

FUENTES QUINTANA, Enrique

(1990) Las reformas tributarias en España. Teoría, historia y propuestas, Barcelona, Crítica

GALDERIC

(1931) "La revisió dels contractes de masoveria", Revista de la Càmera Agrícola Ausetana i del Sindicat Agrícola de Vich, 406, 1-3

GALITÓ PUBILL, Miguel

(1988), Castellnou de Seana abans i després del Canal d'Urgell (1840-1880), Lleida, Virgili Pagès

GALLEGO MARTÍNEZ, Domingo

(1992) "Precios y circulación del excedente en las economías rurales: una aproximación analítica", Noticiero de Historia Agraria, 3, 7-31

GARCÍA DE LOS SALMONES, Nicolás

(1893), La invasión filoxérica en España y las cepas americanas, Barcelona

GARCÍA SANZ, Ángel

(1985) "Introducción. Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)", a GARCÍA SANZ i GARRABOU, 1985

GARCÍA SANZ, Ángel; GARRABOU, Ramon

(1985) (eds.) Historia agraria de la España Contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona, Crítica

GARCÍA SEXTO, Ana

(1988) "Transformacions na propiedade da terra no Concello de Santiago (1900-1941)", dins R. Villares (ed.), Donos de Seu, Barcelona, Sotelo Blanco Edicions

GARRABOU, Ramon

(1962) La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, tesi de licenciatura, Universidad de Barcelona

- (1975) "La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX : Una etapa del desenvolupament del capitalisme", Recerques, 5, 163-216
- (1978), "Cultius, collites i rendiments a la Segarra i l'Alt Anoia: els comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfollit de Riubregós", Estudis d'Història Agrària, 1, 241-280
- (1980a) "El conreu del blat. Per a una història de les societats pageses tradicionals", L'Avenc, 29, 52-59
- (1980b) "Un testimonio de la crisis de subsistencia de 1856-1857: el expediente de la Dirección General de Comercio", Agricultura y Sociedad, 14, 269-356
- (1985a) Modernitat i endarreriment de l'agricultura valenciana, un fals dilema (1850-1900). Valencia, Institució Alfons el Magnànim.
- (1985b) "La crisis agraria española de finales del siglo XIX: una etapa del desarrollo del capitalismo", a Garrabou i Sanz (eds), 1985 : 477-542
- (1988) (editor) La crisis agraria de fines del siglo XIX. Barcelona, Crítica.
- (1991) "La conflictivitat pagesa a Catalunya i al País Valencià a l'època contemporània", Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 81-111
- (1992) (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea. Madrid, M.A.P.A./Institut D'Estudis Menorquins.
- (1994) "Trasformazioni strutturali dell'agricoltura europea durante la crisi : analisi del caso spagnolo", VV.AA., L'agricoltura in Europa e la nascita della questione agraria, Roma, Istituto Alcide Cervi / Dedalo, 31-52
- GARRABOU, Ramon; BARCIELA, Carlos i JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio (eds)
- (1986) Historia Agraria de la España Contemporánea. 3. La crisis de la agricultura tradicional (1900-1960). Barcelona, Crítica.
- GARRABOU, Ramon; PASCUAL, Pere; PUJOL, Josep; i SAGUER, Enric :
- (1996) "Potencialidad productiva y rendimientos cerealícolas en la agricultura catalana contemporánea (1820-1935)", Noticiario de Historia Agraria , 11
- GARRABOU, Ramon i PUJOL, Josep
- (1988) "La especialización de la agricultura mediterránea y la crisis. Cataluña y el País Valenciano", a La crisis agraria de fines del siglo XIX, Barcelona, Crítica, 94-130
- GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep i COLOMÉ, Josep
- (1991) "Salariis, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya, 1818-1936)", Recerques, 24, 23-51
- GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep; COLOMÉ, Josep i SAGUER, Enric
- (1992a) "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, ss.XIX-XX)", a GARRABOU (coord), 1992 : 15-92
- (1992b) "La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya", Recerques, 26, 105-132
- GARRABOU, Ramon i SANZ, Jesús (eds)
- (1985) Historia Agraria de la España Contemporánea. Vol. 2. Expansión y crisis (1850-1900). Barcelona, Crítica.

GARRABOU, Ramon i SAGUER, Enric

(1992) "Capitalisme agraire sans proletarianisation. Les salariés ruraux en Catalogne (XIXe - XXe siècles)", Comunicació presentada al Col.loque sur les salariés agricoles, Paris, oct. 1992

GARRABOU, Ramon; SAGUER, Enric i SALA, Pere

(1993) "Formas de gestión patrimonial y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agraria: los patrimonios del marqués de Sentmenat en el Vallés y en Urgell (1820-1917)", Noticiario de Historia Agraria, 5, 97-123

GARRABOU, Ramon; TELLO, Enric i VICEDO, Enric

(1993) "De rentistas a propietarios, la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)", Señorío y feudalismo en la Península Ibérica, ss. XII-XIX, Zaragoza, Institución Fernando el Católico

GARRIER, Gilbert i HUBSCHER, Ronald

(1988) (dir) Entre faucilles et marteaux. Pluriactivités et stratégies paysannes, Lyon/Paris, Presses Universitaires de Lyon / Maison des Sciences de l'Homme

GAVALDÀ, Antoni

(1989) L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988), Valls, Institut d'Estudis Vallencs

G.C.

(1910), "Los precios en los mercados", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 236, 100-103

GERVAIS, Michel; JOLLIVET, Marcel; i TAVERNIER, Yves

(1977) "La Fin de la France paysanne", dins Duby & Wallon, 1976 : IV

GIFRE i RIBAS, Pere

(1987) Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels segles XVII i XVIII. Un cas de diferenciació en el sí de la comunitat pagesa, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona

(1988) "Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona. Conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII", Catalunya a l'època de Carles III. Actes del Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Barcelona, Universitat de Barcelona, 535-547

(1990) "Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins : la família i el patrimoni Puig (segles XVII i XVIII)", Estudis del Baix Empordà, 9, 1990

(1991) "Hisendats i renovació agrícola : la granja-escola de Fortianell", Revista de Girona, 144, 72-80

GINI, Corrado

(1935) "Índices de concentración", reproduït a J.Santos Peñas, Estadística económica, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1978

GIRALT i RAVENTÓS, Emili

(1964) "El conflicto *rabassaire* y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936", Revista de Trabajo, 7 : 49-72

(1978a) "L'evolució de l'agricultura al segle XIX", dins Història de Catalunya, 5, Barcelona, Salvat, 20-38

(1978b) "La propietat i l'explotació de la terra durant el segle XIX", dins Història de Catalunya, 5, Barcelona, Salvat, 39-59

(1978c) "L'agricultura i el món rural entre 1900 i 1936", dins Història de Catalunya, 6, Barcelona, Salvat

(1980) "Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera", L'Avenc, 30, 66-71

(1992) "Tradició i innovació en l'agricultura del segle XIX", dins VV.AA., Història econòmica de la Catalunya contemporània, vol. 2, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 121-305

GIRONA i TRIUS, P.

(1942) La invasión filoxérica en España, Barcelona, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, vol XXVI, num 8

GOODMAN, David i REDCLIFT, Michael

(1991) Refashioning Nature. Food, ecology and culture, London, Routledge

GRAHIT y PAPELL, Emilio

(1882) "Informe sobre el crédito agrícola", Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País de Gerona, 1-4

GRAU, Elena i TELLO, Enric

(1985) "Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos sectors fonamentals : l'oli i els cereals", Randa, 18, 45-91

GRIGG, David

(1982) La dinamica del mutamento in agricultura, Bologna, Il Mulino, 1985

(1989) English agriculture. An historical perspective, Oxford, Blackwell

(1992) The transformation of agriculture in the West, Oxford, Blackwell

GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (GEHR)

(1978-79) "Contribución al análisis histórico de la ganadería española, 1865-1929", Agricultura y Sociedad, 8 (129-182) i 10 (105-169).

(1980) Los precios del trigo y la cebada en España. Madrid, Banco de España.

(1981) Los precios del aceite de oliva en España, 1891-1916. Madrid, Banco de España.

(1983a) "Notas sobre la producción agraria española, 1891-1931", Revista de Historia Económica, 2.

(1983b) "Evolución de la superficie cultivada de cereales y leguminosas en España, 1886-1935", Agricultura y Sociedad, 29, 285-325.

(1991) Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación

GRUPO DE HISTORIA AGRARIA DE MURCIA

(1992) "La propiedad de la tierra en los regadíos del Segura durante los siglos XIX y XX", a Garrabou, 1992 : 159-190-+

GUILLÉN, G.J. de

(1880) "Las segadoras", Revista de Agricultura Práctica, 9-11

GUSI y BOFARULL, Pere

(1909) "Molts propietaris, pocs agricultors", Boletín del Sindicato Agrícola del Partido de Olot y del Sindicato de Cassá de la Selva, 80, 673-677

GUTIÉRREZ POCH, Miguel

(1986) "La lluita antifil·loxèrica a l'Alt Empordà. L'aixecament de Llers", comunicació presentada al II Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona

(1992) "La propiedad de la tierra en una comarca de la Cataluña interior : 'L'Anoia' en la segunda mitad del siglo XIX", a GARRABOU, 1992 : 293-324

HERAS DE PUIG, Narciso

(1852) "Porvenir del trigo en la provincia de Gerona", La Granja, 7, 170-183

(1879) "Producción y consumo de cereales en la provincia de Gerona", Revista de Gerona, 1879, 467-472

(1882) "La filoxera. Medios que todavía pueden emplearse para combatirla en la provincia de Gerona", Revista de Gerona, VI

(1885) "La filoxera. Progresos y estado actual de la misma en la provincia de Gerona", Revista de Gerona, IX, 443

HEREU, Rafel i VIDAL, Josep M^a

(1984) "Les dunes 80 anys després", Llibre de la Festa Major de Torroella, 53-60

HILTON, Rodney

(1988) Conflicto de clases y crisis del feudalismo, Barcelona, Crítica

HOWKINS, Alun

(1991) Reshaping rural England. A social history, 1850-1925, Londres, Harper Collins Academic

HUBSCHER, Ronald

(1985) "La petite exploitation en France : Reproduction et compétitivité (fin XIXe siècle - début XXe siècle)", Annales E.S.C., 3-34

IACSI

(1863) "Crónica de la Exposición y Concurso Agrícolas de Figueras", Revista de Agricultura Práctica, XII, 226-260

(1870) "Actos oficiales del Instituto", Revista de Agricultura Práctica,

(1879) "Amillaramientos y modelos de cartillas", Revista de Agricultura Práctica, 2

(1904) "La aparcería catalana en peligro", El mundo agrícola. Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, any 53, cuad. 3^a, 5 de març

(1912) Constitución familiar y organización de la propiedad rural en Cataluña, Barcelona, Imprenta de Franciscó Altés y Alabart

IGLÉSIES i FORT, Josep

(1968) La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya, Barcelona, Edicions 62

(1977) "Demografia històrica del Baix Empordà", XX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Sant Feliu de Guíxols, Museu Municipal, 3-36

JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio

(1986) "Introducción" dins Garrabou, Barciela y Jiménez Blanco (eds) (1986) : 9-141

JORDI y ÁLVAREZ, Luís

(1884) "Cultivo de la vid y elaboración de vinos en el Ampurdán", Semanario de Palamós, 267-268 i 282-283

JORDI ROMAÑACH, Francisco

(1862a) "Granja-Escuela de la Provincia de Gerona", Revista de Agricultura Práctica, 156

(1862b) "Sementeras", Revista de Agricultura Práctica, 14-21

(1863) "Correspondencia", Revista de Agricultura Práctica, diversos planes

(1865) "Sementeras", Revista de Agricultura Práctica, 123-126

(1881) "Correspondencia", Revista de Agricultura Práctica, 209

JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA

(1891a) Avance estadístico sobre el cultivo cereal y de leguminosas asociadas en España, Madrid, Tip. de L. Peant e hijos

(1891b) Avance estadístico sobre el cultivo y producción de la vid en España, Madrid, Tip. de L. Peant e hijos

(1891c) Avance estadístico sobre el cultivo y producción del olivo en España, Madrid, Tip. de L. Peant e hijos

(1891d) Avance sobre la riqueza pecuaria, Madrid, Tip. de L. Peant e hijos

(1908) Prados y pastos. Resumen hecho por la Junta Consultiva Agronómica de las Memorias sobre dicho tema remitidas por los ingenieros Jefes de sección del Servicio Agronómico Nacional, Madrid, Imp. Hijos de M.G. Hernández

(1920) Estudio de la Ganadería en España. Resumen hecho por la J.C.A. de las memorias de 1917 remitidas por los Ingenieros del Servicio Agronómico Provincial, Madrid, Ministerio de Fomento, Dirección General de Agricultura, Minas y Montes.

(1923) Avance estadístico de la producción agrícola en España. Resumen hecho por la J.C.A. de las memorias de 1922 remitidas por los ingenieros del Servicio Agronómico Provincial, Madrid, Ministerio de Fomento, Dirección General de Agricultura, Minas y Montes

JUNTA DE AGRICULTURA

(1851) "Informe de la Junta de Agricultura de la Provincia de Gerona, acerca las obras de regadío de que son susceptibles distintas comarcas de la misma provincia", La Granja, II-4, 69-76

JUNTA GENERAL DE ESTADÍSTICA

(1863) Anuario de Estadística de España, 1860-1861, Madrid, Imp. Nacional

(1868), Censo de la Ganadería de España según el recuento verificado en 24 de setiembre de 1865, Madrid, Imp. J. Peña

JUSTO y VILLANUEVA

(1869a) "La Florida - El Masnou. Explotaciones rurales del Sr. D. Alberto de Quintana, situadas en la provincia de Gerona, Distrito municipal de Torroella de Montgri", Revista de Agricultura Práctica, 36-43 i 66-73

(1869b) "Excursión hecha por los alumnos de la Escuela teórico-práctica de agricultura peculiar para los hijos de los propietarios del Alto Ampurdán", Revista de Agricultura Práctica, 97-103, 136-142, 168-172 i 195-199.

- (1869c) "Aclaración", Revista de Agricultura Práctica, 255-258
- KINDLEBERGER, Charles P.
(1984) Historia financiera de Europa, Barcelona, Crítica, 1988
- KULA, Witold
(1980) Las medidas y los hombres, Madrid, Siglo XXI
- LABROUSSE, Ernest
(1973) Fluctuaciones económicas e historia social, Madrid, Tecnos
- LEON LLAMAZARES, A. de
(1989), Caracterizació agroclimàtica de la província de Girona, Madrid, M.A.P.A.
- LEVI, Giovanni
(1976), "Terra e strutture familiari in una comunità piemontese del'700", Quaderni Storici, XI, 1095-1121
(1990) La herencia inmaterial. La historia de un exorcista piemontés del siglo XVIII, Madrid, Nerea
- LLENSA DE GELCEN, Salvador
(1952) Breve historia de las medidas agrarias de la antigüedad y estudio particular de aquéllas cuyo uso es tradicional en Cataluña, Barcelona, Cámara Oficial Sindical Agraria de Barcelona
- LLOBERAS i VIDAL, Pere
(1959) La Bisbal en la història i el record, La Bisbal, Ajuntament, 1995
- LLOBET, Salvador
(1947) El medi i la vida al Montseny. Estudi geogràfic, Granollers, Museu de Granollers, Agrupació Excursionista de Granollers i CSIC, 1990
(1955) "De geografia agraria en la comarca del Maresme (Barcelona)", Estudios geográficos, 58, 23-71 i 59, 215-297
- LLONGARRIU, Ramon
(1986a) "El segar i el batre (I) : els segadors", L'Olotí, 377, 9
(1986b) "El segar i el batre (II) : Àpats acostumats", L'Olotí, 378, 7
(1986c) "El segar i el batre (I) : rostolls i cavallons", L'Olotí, 379, 7
(1990) La meva Garrotxa. Un antic i oblidat país, Olot, Editora de Batet
- LLOVET i MONT-ROS, Josep
(1935) "Les condicions del treball agrícola i el sistema de producció a la plana de l'Alt Empordà", Arxius de l'Escola Superior d'Agricultura, 99-121
(1938) "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937", Arxius de l'Escola Superior d'Agricultura, IV, fascicle I, 51-88
- LLOVET i MONT-ROS, Josep i RIU i VULART, Josep M.
(1938) "Avenç sobre les característiques econòmiques de l'agricultura catalana", Arxius de l'Escola Superior d'Agricultura, IV, fascicle I, 19-31

LLUCH, Ernest

(1973) El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana, Barcelona, Edicions 62

LÓPEZ BELLIDO, Luís

(1991) Cultivos herbáceos. Vol1. Cereales, Madrid, Mundi-prensa

LÓPEZ ESTUDILLO, Antonio J.

(1989) "Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)", Historia Social, 3, 17-32

MADOZ, Pascual

(1845-50) Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones de Ultramar (2a edició, articles Principat de Catalunya), Barcelona, Curial, 1985, 2 vols.

MALATESTA, Maria

(1994) "La deruralizzazione delle élites. Il caso italiano nel contesto europeo, 1800-1914", Annali 1993/94, 139-176

MALEFAKIS, Edward

(1971) Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX (4ª ed. rev.), Barcelona, Ariel

MALUQUER DE MOTES, Jordi

(1989) "Precios, salarios y beneficios. La distribución de la renta", dins CARRERAS, 1989

M.A.P.A. / D.A.R.P.

(1986) Mapa de cultivos y aprovechamientos, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación

MAJANÉ, A.

(1936) La redempció dels censos emfiteùtics a Catalunya, Barcelona, Horta

MARTÍ i MIRALLES, Joan

(1904) La qüestió de la parceria, Barcelona, Fills de Jaume Jepús Impressors

(1905) La qüestió de la parceria y la moral de l'advocat. Rèplica al doctor D. Emili Saguer y Olivet, Barcelona, Fills de Jaume Jepús Impressors.

MARTÍNEZ CARRIÓN, José Miguel

(1991) La ganadería en la economía murciana contemporánea, 1860-1939, Murcia, Consejería de Agricultura, Ganadería y Pesca

MARTÍNEZ MARTÍN, Manuel i GONZÁLEZ DE MOLINA, Manuel

(1992) "Notas sobre propiedad y explotación como variables explicativas en la historia de las comunidades campesinas andaluzas", dins Garrabou, 1992 : 351-379

MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro

(1865) La provincia de Gerona. Datos estadísticos, Girona, Imp. F. Dorca

MASSULLO, Gino

(1990) "Contadini. La piccola proprietà coltivatrice nell'Italia contemporanea", a Bevilacqua, 1990 : III, 5-43

MATA OLMO, Rafael

(1987) Pequeña propiedad y gran propiedad agraria en la depresión del Guadalquivir. Aportación al estudio de la génesis y desarrollo de una estructura de la propiedad agraria desigual, Madrid, MAPA

MATA, Rafael; ALBERT, Isabel; AMARO, Antonio; COTTEREAU, Mario; i FERRERA, Carlos

(1985) "Aspectos de la propiedad de la tierra en la provincia de Madrid durante los años 30. Una valoración de los datos del Registro de la Propiedad Expropiable", Estudios Geográficos, XLVI, 180, 317-343

MATAS i BALAGUER, Josep

(1983) "Notícies sobre un antic negoci força rodó : Els Pous de Glaç", Llibre de la V Marxa de l'Arboç, La Bisbal, 25-40

(1984) "Els carboners de les Gavarres", Llibre de la VI Marxa de l'Arboç, La Bisbal, 39-48

(1986a) Els estanys eixuts, Girona, Quaderns de la Revista de Girona, 1986

(1986b) "Els molins de les Gavarres", Llibre de la VIII Marxa de l'Arboç, La Bisbal

(1987) "Repartiment de terres comunals a finals del segle XVIII : el cas d'Ullastret", Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas, Girona, Patronat Eximenis, 233-245

(1991a) "Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República", VV.AA. La II República, 60 anys després. Estudis sobre les comarques gironines, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 19-37

(1991b) Bibliografia del Baix Empordà, La Bisbal d'Empordà, Consell Comarcal del Baix Empordà

MAYAYO, Andreu

(1986) La Conca de Barberà 1890-1939: de la crisi agrària a la guerra civil, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

(1995) De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1894, Catarroja-Barcelona, Afers

MEDIR JOFRA, Ramiro

(1953) Historia del gremio corchero, Madrid, Alhambra

MIKELARENA PEÑA, Fernando

(1992) "El hogar rural en España a mediados del siglo XIX : algunas consideraciones desde la perspectiva de la historia agraria", Noticiario de Historia Agraria, 3, 33-61

(1994) "Estructuras familiares, ciclo de vida, composición del hogar y mano de obra extrafamiliar en el seno de los grupos domésticos de una ciudad tradicional: el ejemplo de Pamplona en 1786", Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, XII, 2/3, 127-147

MILLAN GARCÍA-VARELA, Jesús i CALATAYUD GINER, Salvador

(1992) "Formas de explotación y mercados de trabajo en la agricultura valenciana de regadío (1800-1930)", dins GARRABOU, 1992 : 325-349

MINISTERIO DE AGRICULTURA

(1932) Anuario estadístico de las producciones agrícolas, Madrid

- (1933) Anuario estadístico de las producciones agrícolas, Madrid
(1934) Anuario estadístico de las producciones agrícolas, Madrid
(1935) Anuario estadístico de las producciones agrícolas, Madrid
(1936) Anuario estadístico de las producciones agrícolas, Madrid

MIR, Conxita

- (1985) Lleida 1890-1936. Caciquisme polític i lluita electoral, Barcelona, Abadia de Montserrat

MIR, Martí

- (1911a) "L'emigració dels rics a ciutat", Sindical. Portaveu del Sindicat Agrícola de Lloret de Mar, del Sindicat Agrícola de Blanes y del Sindicat Agrícola de Malgrat y sa comarca, 47-48
(1911b) "De ciutat tornant als pobles", Sindical. Portaveu del Sindicat Agrícola de Lloret de Mar, del Sindicat Agrícola de Blanes y del Sindicat Agrícola de Malgrat y sa comarca, 73-75

MIR, Pere

- (1990) Economia política de l'agricultura, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1990

MOLI i FRIGOLA, Montserrat

- (1975) La desamortización en la provincia de Gerona, 1835-1854, tesi doctoral, Universitat de Barcelona

MOR DONÉS, Carme

- (1984) Evolución de la tierra agrícola en un sector de la Cataluña subárida : la comarca de Les Garrigues, tesi doctoral, Universitat de Barcelona

MUXACH y VIÑAS, Esteban

- (1883) De las vías de comunicación en la Provincia de Gerona y medios con que acudir al necesario fomento de los caminos provinciales y vecinales, Girona, Imprenta del Hospicio Provincial

NEGRE PASTELL, Pelai

- (1921) Evolución del régimen de propiedad en Cataluña. singularmente en la diócesis de Gerona, La Bisbal, Jovés impresor.
(1925) "Del notable informe elaborat pel Doctor D. Pelai Negre sobre el nostre sistema contractual agrari...", Butlletí de la Federació Sindical Agrària, 75, 1-8
(1928) "La reintegració al Camp", Butlletí de la Federació Sindical Agrària, 112, 3-5
(1939) "Los problemas del campo", El Pirineo, (I) 21 abril, (II) 24 abril, (III) 20 maig, (IV) 27 maig, (V) 10 juny, (VI) 17 juny, (VII) 24 juny, (VIII) 1 juliol, (IX) 8 juliol, (X) 15 juliol, (XI) 22 juliol, (XII) 29 juliol, (XIII) 5 agost, (XIV) 12 agost, (XV) 19 agost, (XVI) 2 setembre

N.G.M.

- (1853) Cuatro palabras a los señores hacendados, Girona, Imp. Franquet

NICOLAU, R.

- (1990) "Els factors demogràfics del creixement econòmic català", dins VV.AA., Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, vol 2, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 13-61

OFFER, Avner

(1989) The First World War : An Agrarian Interpretation, Oxford, Clarendon Press

OLIVÁN, Alejandro

(1866) Manual de agricultura, Madrid, Imp. de Rafael Anoz

OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA

(1920) Costumari català. Usos i costums de bon pagès sobre boscos i arbredes (reedició facsímil), Barcelona, ed. Parsifal, 1992

OVERTON, Mark

(1991), "The determinants of crop yields in early modern England", a CAMPBELL i OVERTON, 1991 : 184-222

PASCUAL i DOMÈNECH, Pere

(1990) Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Barcelona, Crítica

(1991a) "Precios y cambio agrícola durante el primer tercio del siglo XX", Noticiero de historia agraria, 2, 79-94

(1991b) "La modernització dels mitjans de transport a la Catalunya del segle XIX", ins VV.AA., Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, vol 3, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 233-335

P.C.

(1867) "Ligeras observaciones sobre las prácticas rurales de la Garrotxa, comarca de la provincia de Gerona, por un socio del Instituto", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, 44-59

PELEGRÍ NICOLAU, Joan

(1918) La comarca del Baix Empordà. Estudi econòmic-social i de la repercussió de la gran guerra en les indústries que hi predominen, mecanoscrit inèdit. El Museu del Suro de Palafrugell està preparant la seva publicació.

PELLA i FORGAS,

(1883) Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña, Olot, Imp. Aubert, 1980

PÉREZ MOREDA, Vicente

(1985) "Consum deficitari, fam i crisis demogràfiques a l'Espanya dels segles XVI-XIX", Estudis d'Història Agrària, 5, 7-24

PLA, Josep

(1954) Peix fregit, Palafrugell, Ed. de la Punta d'es Mut

(1959) Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs de Pals, dins Obra Completa, vol. 16, Barcelona, Destino, 1970

(1968) El pagès i el seu món, dins Obra Completa, vol. 8, Barcelona, Destino

PLA CARGOL, Joaquín

(1957) Tradiciones, santuarios y tipismo de las comarcas gerundenses, Girona, Dalmat Carles Pla

PLANAS MARESMA, Jordi

(1991) Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935), Granollers, Ajuntament de Granollers

(1994a) Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934) : escrits polítics, Vic, Eumo

(1994b) "Agrarisme i gestió de la propietat al primer terç del segle XX. Un exemple significatiu: Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934)", Estudis d'Història Agrària, 10, 57-83

POCH DE FELIU, José

(1909) L'agriculture dans la province de Gerona. Thèse agricole soutenue en 1909 a l'Institut Agricole International de Beauvais, Beauvais, Imp. Départementale de l'Oise

POMÉS i VIVES, Jordi

(1991) Les "Mataró's Potatoes" i el cooperativisme agrari al Maresme (1903-1939). (La Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral), Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana

PONCE, Santi i FERRER, Llorenç (coord.)

(1994) Família i canvi social a la Catalunya Contemporània, Vic, Eumo

PONS i MATAS, E. de

(1904) "Assumpte important", Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán, 96, 46-48

PORQUERES GIMÉNEZ, Beatriz

(1975) Importación y utilización de abonos en los Países Catalanes, 1849-1919, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona

PORTA i CASANELLAS, Jaume i altres

(1987) Introducció al coneixement del sòl. Sòls dels Països Catalans, Barcelona, Associació d'Enginyers Agrònoms de Catalunya

POSTEL-VINAY, Giles

(1974) La rente foncière dans le capitalisme agricole. Analyse de la voie classique du développement du capitalisme dans l'agriculture à partir de l'exemple du Saisonnais, Paris, Maspero

POUNDS, Norman J.G.

(1992) La vida cotidiana. Historia de la cultura material, Barcelona, Crítica

PRO, Juan

(1992) Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España (1715-1941), Madrid, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria

(1995) "Ocultación de la riqueza rústica en España (1870-1936): Acerca de la fiabilidad de las estadísticas sobre la propiedad y uso de la tierra", Revista de Historia Económica, XIII, 1, 89-114

PROPIETARIO VITICULTOR, Un

(1932) La revisió dels contractes de parceria, Barcelona

PUIGBERT i BUSQUETS, Joan

(1993) "Sindicalisme agrari catòlic a Girona (1906-1920). L'exemple del Sindicat de Banyoles", dins VV.AA., Església i societat a la Girona contemporània, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 133-148

PUIGMAL, Esteve

(1985) La polla rossa, Olot, Impremta Aubert

PUIGMAL, Esteve i DURAN, Maurici

(1981) Vida rural a la comarca de la Garrotxa, Olot, Imp. Aubert/ Caixa Provincial de Girona

PUJOL, Rafael

(1977) "Acció Social Agrària de les Terres Gironines (1)", Revista de Girona, 81, 305-313

PUJOL, Rafael i CLARA, Josep

(1978) "Acció Social Agrària de les Terres Gironines (2)", Revista de Girona, 84, 247-254

PUJOL i FABRELLAS, David

(1989) Fonteta i la calç. Un cas d'aprofitament dels recursos naturals del massís de les Gavarres, Fonteta, Ajuntament i Consell Comarcal del Baix Empordà

PUJOL i ANDREU, Josep

(1986) "Las crisis de sobreproducción en el sector vitivinícola catalán, 1892-1935" en R.GARRABOU, C.BARCIELA Y J.I.JIMENEZ BLANCO, Historia agraria de la España contemporánea, 3, Barcelona, Crítica

(1988), Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular y la guerra civil, tesi doctoral, UAB

(1995) Especialización y cambio técnico en la agricultura catalana: hipótesis explicativas, mecanoscrit inèdit

PUJOLAR i HUGUET, Ramon

(1919) La qüestió agrària del Pla d'Olot, Olot

RADRESA i CASANOVAS, Joan

(1980) "L'agricultura torroellenca d'ara fa cent anys. L'aparició de la fil.loxera", Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí, Torroella de Montgrí

REBOUL, Claude

(1977) "Determinants sociaux de la fertilité des sols", Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 17/18, 85-112

RIEROLA i ISERN, Ramon

(1926) "Els bous de treball a la Plana de Vich", Agricultura, Barcelona, 3-7 i 31-35

REYNER i TARRÉS, Josep

(1988) "El nostre poble de pagès", dins Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1988 : 69-95

ROBINSON, Joan i EATWELL, John

(1982) Introducción a la economía moderna (ed. rev.), Madrid, Fondo de Cultura Económica

ROBLEDO, Ricardo

(1981) "Movilidad de la propiedad de la tierra en una zona castellana (1861-1960)", Estudi General, 1, 223-230

(1984) La renta de la tierra en Castilla y León, 1836-1913. Madrid, Banco de España

(1985) "Los arrendamientos castellanos antes y después de la crisis de fines del siglo XIX", a Garrabou i Sanz (eds), 1985 : 369-411

(1988) "Crisis agrària y éxodo rural: Emigración española a Ultramar, 1880-1920", a Garrabou, 1988 : 212-244

ROIGÉ, Xavier

(1989) "Família i grup domèstic. Estratègies residencials al Priorat (segles XIX i XX)", Espai i temps, 5

ROMERO, C.

(1946) Informe sobre los valores de la tabla provincial por la Dirección General de Propiedades y Contribución Territorial publicada en el B.O. de la Provincia, de fecha 18 de mayo de 1946, que más afectan a la comarca, mecanoscrit

ROMERO GONZÁLEZ, Juan

(1983) Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea, Madrid, Ministerio de Agricultura

ROQUER i SOLER, Josep

(1979) Progrés i evolució de la tècnica agrícola a la Plana de Vic, Publicacions de l'Escola d'Estiu d'Osona, 1

RÖSENER, Werner

(1990) Los campesinos en la Edad Media, Barcelona, Crítica

ROSICH, Jaume

(1920) "Situació social agrària del Baix Empordà", Agricultura, 5, 88-91

(1925) "Tractes vells que semblen nous", Agricultura, 16, 432-436

(1926) Orientacions pràctiques de ramaderia, Barcelona

(1932) "Modalitats dels contractes d'arrendament i parceria a la província de Girona", Agricultura i Ramaderia, 5, 81-83

RUIZ y AGUILAR, Manuel

(1877) "Cultivo de la vid en el Ampurdán", Gaceta Agrícola del Ministerio de Fomento, 4, 404-407

RURAROFIL

(1917a) "La sega dels sembrats", Art del Pagès, maig 1917, 1074

(1917b) "Les batudes", Art del Pagès, juliol 1917, 1076, 7-8

SAAVEDRA, Pegerto i VILLARES, Ramon (eds.)

(1991) Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX, 2 vols, Barcelona, Crítica.

SABATER, Ramon de

(1853a) "Cultivo alterno anual (Práctica de Gerona)", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, Barcelona, 197-200 i 247-250.

(1853b) "Provincia de Gerona. Su riqueza intrínseca. Su paralización y medios de remediarla", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, Barcelona, 283-287

SABATER, José

(1925a) "El balanç d'una transformació de pactes contractuals", Agricultura, 6, 150-156

(1925b) "Contestant al senyor Rosich", Agricultura, 21, 567-569

(1926a) "Comptes de pagès", Agricultura, 8, 201-206

(1926b) "Els mals de la terra", Agricultura, 13, 343-347

(1933) "Toquem de peus a terra i procurem discórrer amb el cap", Butlletí de la Cambra Agrícola de l'Empordà, 577, 3-4

SABIO ALCUTEN, Alberto

(1992) "Las compraventas de tierra, una faceta de la integración mercantil forzosa del pequeño campesinado. Cariñena, 1886-1934", Noticario de Historia Agraria, 4, 315-334

SAGUER i OLIVET, Emili

(1905) De la parceria y'l judici de desahuci, Girona, Tipografia Masó

(1910) Censos y censales del Estado, Girona

SAGUER i HOM, Enric

(1987) "La fil·loxera a les comarques gironines", comunicació presentada al Congrés Històric Internacional del Centenari de la Fil·loxera i el Cava, Sant Sadurn d'Anoia, 19-22 octubre

(1989) "La fil·loxera i la crisi vitícola a les comarques gironines (1879-1900)", Revista de Girona, 136, 60-530

(1990) Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950), Bellaterra, UAB, Treball de 9 crèdits de Tercer Cicle, Departament d'Història Moderna i Contemporània

(1992) "La evolución de la propiedad en el Baix Empordà (Girona), 1860-1950" a Garrabou, 1992 : 261-292

(1993a) "Acció social contra reforma agrària. La Federació Sindical Agrària de Girona i la defensa de la propietat (1918-1936)", Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre

(1993b) "Unes consideracions sobre l'organització del treball agrari a mitjan segle XIX a partir de l'amillament de Begur de 1855", Es pedrís llarg, 23, 8-11

(1994) "L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX: producció agrària i usos del sòl", Estudi General, 13, 201-231

SAGUER, Enric i GARRABOU, Ramon

(1995) "Métodos de fertilización en la agricultura catalana durante la segunda mitad del siglo XIX. Una aproximación a los procesos físicos de reposición de la fertilidad agrícola", Comunicació al seminari La reposición del agua y los nutrientes en los sistemas agrarios. Una perspectiva histórica, Valsaín (Segovia), CENEAM / Fundación Argenteria / Universitat Autònoma de Barcelona

SAGUER, Enric i TEBAR, Javier

(1991) "Pelai Negre: Un hisendat gironí i la qüestió agrària", Revista de Girona, 144, 67-71

SALA, Francisco

(1850) "Pedra de batrer", La Granja, 146-150

(1851a) "La trilla. Cono-trillo (en catalán) Pedra de batrer", La Granja, 130-135 i 157-166

(1851b) "Calendario Agrícola", La Granja

(1855) "Memoria presentada...", La Granja

SALA LÓPEZ, Pere

(1994) El sistema silvo-pastoral públic contemporani a les comarques gironines, Memòria del programa de Postgrau, Universitat Autònoma de Barcelona

SALA SANJAUME, Maria

(1977) "La organización espacial de los suelos en un medio de montaña. El caso del macizo de Les Gavarres (Cordillera costera catalana)", Revista de Geografía, vol. IX, 1-2, 63-67

SALES PIÑEIRO, Francesc

(1987) Les Garrigues, 1900-1936, tesi de llicenciatura, Lleida

(1994) "Transformacions agràries a les Garrigues (1860-1936)", Recerques, 29, 87-108

SALVADOR CODERCH, Pablo

(1985) La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes, Barcelona, Bosch

SAMUEL, Raphael

(1975) (ed) Village life and labour, Routledge i Kegan Paul

SANZ FERNÁNDEZ, Jesús

(1985a) "Introducción" a Garrabou i Sanz, 1985

(1985b) "La crisis triguera finisecular, los últimos años", a J.L. García Delgado ed., La España de la Restauración, Madrid, Siglo XXI

SANCHEZ ALBORNOZ, Nicolás

(1963) Las crisis de subsistencia de España en el siglo XIX, Rosario, Instituto de Investigaciones Históricas

(1975) Los precios agrícolas durante la segunda mitad del siglo XIX. Trigo y cebada, Madrid, Banco de España

SAURÍ PUJOL, David; RIBAS PALOM, Ana; RASET PAGÈS, Dolors; i SORRIBAS RIBAS, Enric

(1993) Inundacions i societat al Baix Ter, Girona, Consoci de la Costa Brava / Museu del Montgrí i del Baix Ter / Diputació de Girona / Consell Comarcal del Baix Empordà

SEBILLOTTE, Michel i GODARD, Danièle

(1993), "La fertilité: lecture agronomique de practiques sociales", a SEGRE, 1993: 165-227

SEGRE, Luciano (ed.)

(1993) Agricoltura, ambiente e sviluppo economico nella storia europea, Milano, Franco Angeli

SEGURA i MAS, Antoni

(1979) "En torno al I Col.loqui d'Història Agrària", Agricultura y Sociedad, 11, 273-290

(1983) "El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental", Estudis d'Història Agrària, 4, 129-143

(1988) "La reforma tributaria de Mon (1845) y los amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX", a Antoni Segura (coord.), El Catastro en España, 1714-1906, Madrid, Centro de Gestión y Cooperación Tributaria, 113-132

(1993) Burguesia i propietat de la terra a Catalunya en el segle XIX. Les comarques barcelonines, Barcelona, Curial

SEMPERE, Joaquim

(1992) L'explosió de les necessitats, Barcelona, Edicions 62

SERENI, Emilio

(1980) Capitalismo y mercado nacional, Barcelona, Crítica

SERRA i BOLDU, Valeri

(1981) Calendari folklòric de l'Urgell, Publicacions de l'Abadia de Montserrat

SERRA i PUIG, Eva

(1978) "Consideracions entorn de la producció i la productivitat agràries de la Catalunya del segle XVII", Estudis d'Història Agrària, 1, 120-153

SHANIN, Teodor

(1972) La clase incómoda, Madrid, Alianza, 1983

SHIEL, Robert S.

(1991), "Improving soil productivity in pre-fertiliser era", a CAMPBELL i OVERTON, 1991: 51-77

SIMON SEGURA, Francisco

(1969) Contribución al estudio de la desamortización en España. La desamortización de Mendizábal en la provincia de Gerona, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales

SIMPSON, James

(1989) "La producción agraria y el consumo español en el siglo XIX", Revista de Historia Económica, VII, 2, 355-388

(1992) "Los límites del crecimiento agrario en España, 1860-1936", a L.Prados y V.Zamagni eds., El desarrollo económico en la Europa del Sur. España e Italia en perspectiva histórica. Madrid, Alianza.

SLICHER VAN BATH, B.H.

(1959) Historia agraria de Europa Occidental (500-1850), Barcelona, Península, 1974

SOBREQUÉS i VIDAL, Santiago

(1978) Història de la producció del dret català fins al decret de Nova Planta, Girona, Col.legi Universitari de Girona

SOCIEDAD DE AGRICULTURA DEL AMPURDÁN

(1846) "Representación dirigida á los cuerpos colegisladores por la Comisión fundadora de la Sociedad de Agricultura del Ampurdán", El Bien del País, 23, 179-184

SOLANS LAVALL, Ramon

(1969) El proceso social, agrario y cooperativo de Cataluña, Mèxic, edició de l'autor

SOLÉ SABARÍS,

(1964) (dir) "L'Empordà", Geografia de Catalunya, Barcelona, Aedos, vol. II, 305 i ss.

SOLER i SIMON, Santi

(1994) Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta (segles XVII-XVIII), La Bisbal, Ajuntament

SOPEÑA, A.

(1978) "Unes reflexions sobre la producció i els rendiments de dues finques agrícoles de la Baixa Noguera al segon terç del segle XIX", Estudis d'Història Agrària, 1, 208-240

SURROCA i SENS, Joan

(1979) "El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII", Estudis d'Història Agrària, 2, 73-94

TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA

(1988) El nostre poble de pagès, Maçanet

TAMAMES, Ramon

(1969) Estructura econòmica de España (4ª ed. rev. i ampl.), Madrid, Guadiana

TELLO, Enric

(1983) "Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)", Estudis d'Història Agrària, 6, 57-99

(1986) "En els orígens de la Catalunya pobra: règim agrari i comercialització rural a la Segarra de l'Antic Règim", a VV.AA., Terra, treball i propietat, Barcelona, Crítica, 302-320

(1987) Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana, Tesi doctoral, Departament d'Història Contemporània, Universitat de Barcelona

(1992) Régimen señorial y regímenes agrarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840). Un análisis a través de cuatro baronías del Urgell y el Vallés, mecanoscrit inèdit

(1995) Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, Lleida, Pagès Editors

THIRSK, Joan

(1989) (ed) The agrarian History of England and Wales, Vol. VI. 1750-1850, Cambridge U.P.

THOMPSON, E.

(1989), La formación histórica de la clase obrera, 2 volums, Barcelona, Crítica

TOBELLA, F.X.

(1903) "A batre ab màquina", L'Art del Pagès, 167-169

TORRENT, Joan

(1907a) "Contracte d'esplotació agrícola en harmonia ab el progrés agrari", La Veu de Catalunya, fulla agrícola 25

(1907b) "El contracte d'explotació agrícola", Revista de la Càmara Agrícola Ausetana, 21, 286-290 (reproduït de La Veu de Catalunya)

TORTOSA y PICÓN, Mariano

(1889) Nociones de agricultura, Barcelona, Imprenta de Pedro Ortega

TRIBÓ i TRAVERIA, Gemma

(1984) "La propietat agrària a Gavà (s. XVIII-XIX)", L'Avenç, 68, 74-79

(1990) Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931), tesi doctoral, Universitat de Barcelona

VILAR, Pierre

(1966) Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona, Edicions 62, 1986

(1979) "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga", a Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Barcelona, Curial

(1980) "¿Economía campesina?", a Iniciación al vocabulario del análisis histórico, Barcelona, Crítica, 265-311

VILARRASA i VALL, Salvador

(1975) La vida a pagès, Ripoll, 1975

VILLARES, Ramon

(1982) La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Madrid, Siglo XXI

WHITE, Lynn

(1990) Tecnología medieval y cambio social, Barcelona, Paidós

WOOLF, Stuart

(1986) Los pobres en la Europa Moderna, Barcelona, Crítica

WRIGLEY, E.A.

(1992) Gentes, ciudades y riqueza. La transformación de la sociedad tradicional, Barcelona, Crítica

(1993) Cambio, continuidad y azar. Carácter de la Revolución industrial inglesa, Barcelona, Crítica

WRIGLEY, E.A. i SCHOFIELD

(1981) The population history of England, 1541-1871. A reconstruction, Londres

YOUNG, Arthur

(1970) Viatge a Catalunya, 1787, Barcelona, Ariel

ZAMORA, Francisco de

(1973) Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona, Curial

VILAR, Pierre

(1966) Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona, Edicions 62, 1986

(1979) "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga", a Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Barcelona, Curial

(1980) "¿Economía campesina?", a Iniciación al vocabulario del análisis histórico, Barcelona, Crítica, 265-311

VILARRASA i VALL, Salvador

(1975) La vida a pagès, Ripoll, 1975

VILLARES, Ramon

(1982) La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Madrid, Siglo XXI

WHITE, Lynn

(1990) Tecnología medieval y cambio social, Barcelona, Paidós

WOOLF, Stuart

(1986) Los pobres en la Europa Moderna, Barcelona, Crítica

WRIGLEY, E.A.

(1992) Gentes, ciudades y riqueza. La transformación de la sociedad tradicional, Barcelona, Crítica

(1993) Cambio, continuidad y azar. Carácter de la Revolución industrial inglesa, Barcelona, Crítica

WRIGLEY, E.A. i SCHOFIELD

(1981) The population history of England, 1541-1871. A reconstruction, Londres

YOUNG, Arthur

(1970) Viatge a Catalunya, 1787, Barcelona, Ariel

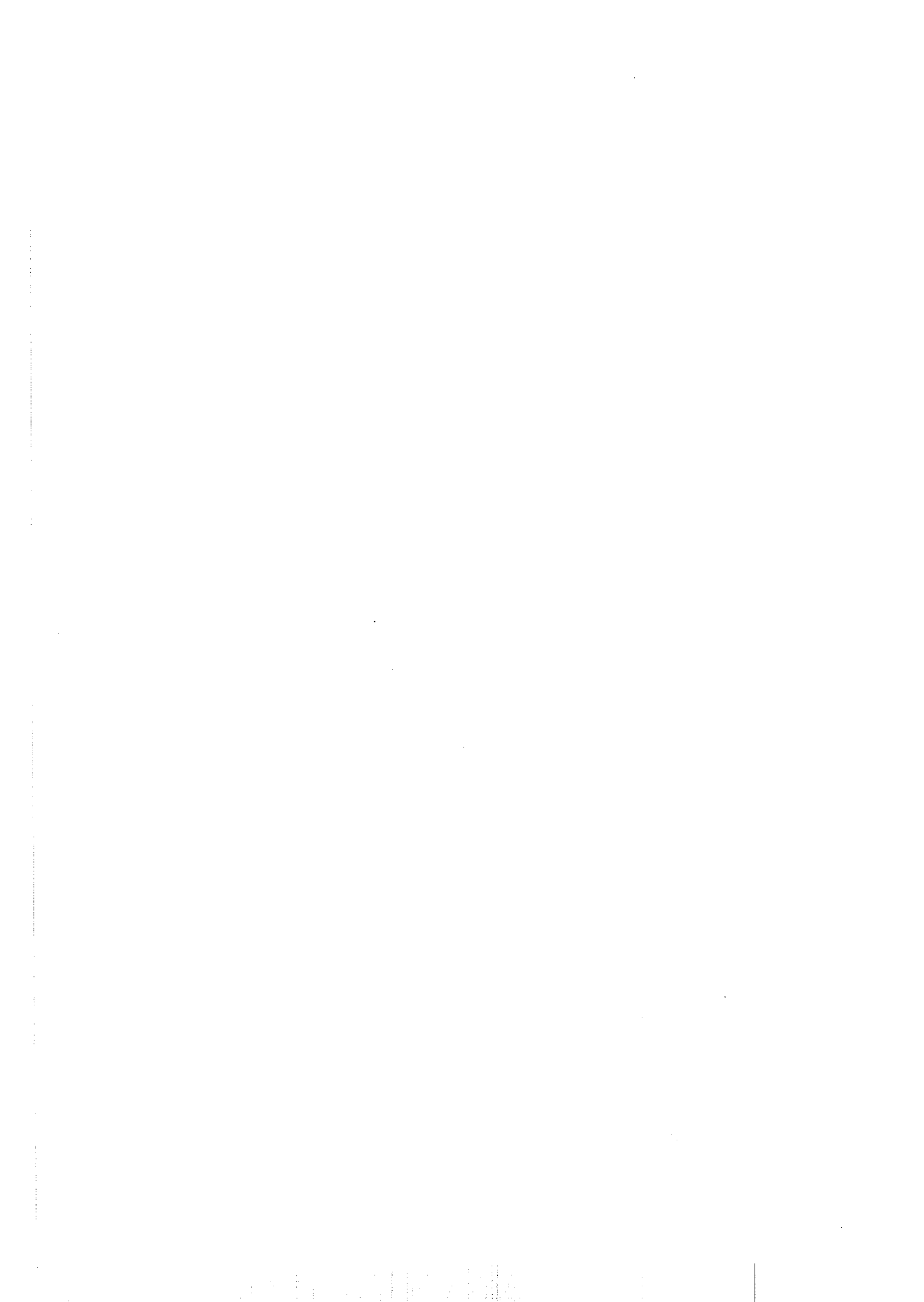
ZAMORA, Francisco de

(1973) Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona, Curial

ÍNDIXS DE TAULES, GRÀFICS I MAPES

ÍNDIX DE TAULES

Taula 1.1 - Evolució de la superfície conreada entre 1850/60 i 1880 en una mostra de municipis baixempordanesos	21
Taula 1.2 - Ús del sòl a mitjan segle XIX.....	25
Taula 1.3 - Terres regades pel canal dels Sentmenat.....	35
Taula 1.4 - Estructura de la producció herbàcia segons les rendes de cinc explotacions.....	43
Taula 1.5 - Estat dels sembrats al Mas Gallaret, de Sant Pol, 1859	53
Taula 1.6 - Estat dels sembrats al Mas Sardó, de Pals, 1864.....	53
Taula 1.7 - Rotacions agràries practicades al Baix Empordà, 1850-1914	54
Taula 1.8 - Alternança de conreus al Camp dels Quadrons del Mas Coloma, 1801-1809	57
Taula 1.9 - Rendiments mitjans del blat segons qualitat de la terra	61
Taula 1.10 - Rendiments bruts del blat per localitats i segons qualitat de la terra	62
Taula 1.11 - Rendiments bruts del blat segons algunes estadístiques locals	63
Taula 1.12 - Incidència de determinats factors en els rendiments del blat.....	64
Taula 1.13 - Rendiments cerealcoles segons qualitat de la terra.....	66
Taula 1.14 - Rendiments cerealcoles, segons algunes estadístiques locals	66
Taula 1.15 - Rendiments bruts d'altres conreus herbacis	67
Taula 1.16 - Rendiments de la vinya segons qualitat del terreny	70
Taula 1.17 - Rendiments de l'olivera segons qualitat del terreny	72
Taula 1.18 - Pluviositat i balanç hídric	75
Taula 1.19 - Els sòls d'alguns municipis baixempordanesos, segons García de los Salmones (1891)	80
Taula 1.20 - Estimació de la disponibilitat potencial de fems animals, 1865.....	85
Taula 1.21 - Quantitat de fems aportats per hectàrea de terra conreada amb herbacis.....	86
Taula 1.22 - La ramaderia en el Partit Judicial de La Bisbal, 1865	98
Taula 1.23 - Densitat ramadera, 1865.....	99
Taula 1.24 - Destí dels animals, 1865	100
Taula 1.25 - Diversitat d'espècies en la composició del bestiar de treball, segons el nombre de caps de bestiar posseïts per propietari (Cruïlles, 1865).....	105
Taula 1.26 - Animals de treball posseïts pels propietaris veïns amb menys de 10 ha de terra en propietat, a mitjan segle XIX	109
Taula 1.27 - Evolució del PVT per espècies, 1865-1917.....	117
Taula 2.1 - Utilitatge per a la preparació de la terra en alguns inventaris de béns.....	133
Taula 2.2 - Costos laborals de les operacions de preparació del terreny, 1856-1888	138
Taula 2.3 - Llavor sembrada.....	140

Taula 2.4 - Costos laborals de birbar i entrecavar en el blat, 1856-1888.....	144
Taula 2.5 - Costos laborals de cavar llegums, 1856-1888	145
Taula 2.6 - Calendari de batudes al Mas Pinell, 1880-1905	153
Taula 2.7 - Batudes realitzades per l'eugassada del Mas Pinell en diversos masos de la zona de Torroella, 1894	154
Taula 2.8 - Exigències laborals de la batuda per hectàrea de blat, segons el nivell de rendiments	159
Taula 2.9 - Exigències mensuals de treball agrari masculí	167
Taula 2.10 - Disponibilitat màxima de força de treball masculina a mitjan s. XIX	168
Taula 2.11 - Força de treball masculina excedent.....	169
Taula 2.12 - Percentatge d'ocupació de la població activa agrària masculina en activitats agrícoles ordinàries	169
Taula 2.13 - Horts de Monells inscrits al Registre de la Propietat.....	171
Taula 2.14 - Costos laborals de plantació d'una vinya (Cadaqués, 1893)	174
Taula 2.15 - Unitats familiars i propietat de la terra (Monells, 1881)	183
Taula 2.16 - Distribució de les unitats familiars segons dimensions (Monells, 1881).....	184
Taula 2.17 - Distribució de les unitats familiars segons la relació consumidors/ productors (Monells, 1881).....	184
Taula 2.18 - Distribució de les unitats familiars segons el balanç entre disponibilitat de mà d'obra i exigències laborals de les terres posseïdes en propietat (Monells, 1881)	185
Taula 2.19 - Distribució de les unitats familiars segons la mà d'obra utilitzada en el conreu de les terres posseïdes en propietat (Monells, 1881).....	186
Taula 3.1 - Rendiments agrícoles de referència, mitjan segle XIX.....	198
Taula 3.2 - Estructura tipus de distribució dels conreus herbacis per unitat de superfície de terra campà o de sembradura, mitjan s. XIX.....	198
Taula 3.3 - Distribució de conreus a la terra campà del Mas Sagrera de Sant Sadurní de l'Heura, 1855	199
Taula 3.4 - Preus mitjos, 1855-1864.....	203
Taula 3.5 - Ingress brut anual per cada tipus d'aprofitament, 1855-1864	204
Taula 3.6 - Despesa anual de vestit i calçat d'un pagès, 1886-1900	210
Taula 3.7 - Dieta d'un treballador agrícola de La Bisbal, 1916	212
Taula 3.8 - Dieta d'un treballador agrícola de Torroella de Montgrí, 1918	212
Taula 3.9 - Utilitat agrícola segons alguns inventaris de béns	218
Taula 3.10 - Utilitat agrícola del Mas Pinell, 1904	220
Taula 3.11 - Model del capital inicial mínim invertit en una petita explotació pagesa, 1880.....	222
Taula 3.12 - Costos de manteniment del bestiar de treball	224

Taula 3.13 - Cost del treball animal per dia laborable	226
Taula 3.14 - Cost del treball animal per hectàrea i any	226
Taula 3.15 - Valoració de la llavor sembrada per hectàrea	227
Taula 3.16 - Estimació monetària de les despeses d'explotació de les Unitats Familiars propietàries de Monells, 1881	228
Taula 3.17 - Quotes de contribució corresponents a Monells, 1884-1885	236
Taula 3.18 - Pressió fiscal sobre les UFP amb major terra en propietat (Monells, 1881)	238
Taula 3.19 - Detracció de la collita per delme i per primícia abans de la seva abolició	239
Taula 3.20 - Estimació del valor del consum domèstic de la població de Monells, 1880	244
Taula 3.21 - Estimació de la terra de sembradura necessària en funció del consum domèstic, les detraccións i la productivitat.....	247
Taula 4.1 - Ocultació de superfície en els amillaraments de mitjan s. XIX.....	255
Taula 4.2 - Contrastació entre les extensions consignades en inventaris i les declarades en els amillaraments (Monells, 1862-1865).....	257
Taula 4.3 - Comparació entre les extensions posseïdes i les amillarades per Francisco Bru, propietari de Domeny	257
Taula 4.4 - Qualitat de les terres de conreu segons els amillaraments.....	263
Taula 4.5 - Masos amb terres a Ullastret.....	270
Taula 4.6 - Localització del patrimoni de petits propietaris de Monells	280
Taula 4.7 - Percentatge de propietaris veïns que superen un ingrés brut màxim anual de 2.000 pts i de 1.100 pts, respectivament, procedents de les seves propietats en el mateix municipi amillarat.....	293
Taula 4.8 - Superfície agrària posseïda pels petits propietaris veïns.....	296
Taula 4.9 - Reserves de productes agrícoles en alguns inventaris pagesos	301
Taula 4.10 - Càrrega ramadera per hectàrea conreada (Monells, 1865)	303
Taula 4.11 - Veïns propietaris de Monells autoqualificats de pagesos.....	305
Taula 4.12 - Matriu d'extensions cultivables per una unitat familiar	308
Taula 4.13 - Pes de les propietats de més de 50 i 20 hectàrees, respectivament, sobre la superfície agrícola i la no agrícola	313
Taula 4.14 - Distribució de la superfície de les propietats amb més de 50 i 20 hectàrees, respectivament, segons ús del sòl.....	313
Taula 4.15 - Distribució dels conreus en les propietats amb més de 50 i 20 hectàrees, respectivament	314
Taula 4.16 - Geografia de les terres de Benito de Ciurana, hisendat de La Bisbal, 1864.....	315
Taula 4.17 - Geografia de les terres de Ramon Vancells Ponach, hisendat de La Bisbal, 1864	316

Taula 4.18 - Geografia de les terres de Narciso de Lloret i Maria del Carmen Ponach, hisendats de La Bisbal, 1863.....	316
Taula 4.19 - Geografia de les terres de Lluís Valls i Carbó, hisendat de Ruplà, 1864.....	316
Taula 4.20 - Pes de les terres sotmeses a cens en diversos patrimonis pagesos de Monells	330
Taula 4.21 - Cens i entrada dels establiments fets a Monells, 1850-1860.....	332
Taula 4.22 - Cens dels establiments fets a Ullastret, 1860-1900	333
Taula 4.23 - Pes dels censos monetaris que gravaven els patrimonis pagesos de Monells, 1850-1860	336
Taula 4.24 - Aprofitaments comunals segons el Pla d'Aprofitaments Forestals, 1884.....	343
Taula 4.25 - Contractació de mà d'obra al Mas Cancell, 1868-1873.....	348
Taula 4.26 - Propietaris de Monells amb extensió superior a les 10 hectàrees	350
Taula 4.27 - Mà d'obra fixa a Monells, 1880.....	350
Taula 4.28 - Edat dels mossos i criats a Ullastret, 1887.....	352
Taula 5.1 - Arrendaments de terres del Mas Llobet, 1877	362
Taula 5.2 - Causes declarades d'expropiació potencial, segons la base 5 ^a de la Llei de Reforma Agrària	367
Taula 5.3 - Aprofitaments de les superfícies inscrites al Registre de Finques Expropiables de l'IRA.....	368
Taula 5.4 - Distribució municipal de les superfícies inscrites al Registres de Finques Expropiables de l'IRA.....	369
Taula 5.5 - Règims de tinença en les petites propietats, segons el <i>Censo de Campesinos</i>	370
Taula 5.6 - Pagaments addicionals (anuals) en diner i bestiar en algunes masoveries.....	379
Taula 5.7 - Distribució de despeses i ingressos en l'explotació del bestiar al Mas Cancell, de Gualta, de novembre de 1872 a novembre de 1873	385
Taula 5.8 - El factor edat en la condició de masover, 1946.....	388
Taula 5.9 - Valoració del capital d'explotació dels masovers, segons alguns inventaris.....	390
Taula 5.10 - Deutes deixats en morir per Joan Ametller, masover de Fontanilles, 1858	392
Taula 5.11 - Trajectòria d'endeutament i empobriment de Miquel Vilà i Corcoll, masover a Monells i a Fitor.....	394
Taula 5.12 - Temps de residència dels masovers a Sant Sadurní, 1936.....	396
Taula 5.13 - Pagaments a què estava sotmès el masover del Mas Coloma, 1834	400
Taula 5.14 - Altres prestacions a què estava sotmès el masover del Mas Coloma, 1834.....	400
Taula 5.15 - Valoració de l'ingrés brut obtingut al Mas Coloma, 1841-1860	401
Taula 5.16 - Distribució de l'ingrés brut de la collita al Mas Coloma, 1841-1860	401

Taula 5.17 - Estimació de l'ingrés net del masover del Mas Coloma, 1841-1860	402
Taula 5.18 - Parceria pecuària de J. Bru i J. Casals, 1900-1903	416
Taula 5.19 - Evolució del contracte de masoveria en tres heretats del patrimoni Grassot- Fuster.....	418
Taula 6.1 - Índexs de concentració (R) de la propietat.....	432
Taula 6.2 - Evolució del nombre de propietaris	433
Taula 6.3 - Evolució del nombre de propietaris	435
Taula 6.4 - Propietaris residents a viles i ciutats	449
Taula 6.5 - Evolució dels patrimonis d'hisendats i dels que en algun moment posseïren més de 20 ha a Ullastret (1860-1946)	461
Taula 6.6 -Evolució dels patrimonis d'hisendats i dels que en algun moment posseïren més de 20 ha a Monells (1865-1943)	463
Taula 6.7 - Evolució dels patrimonis d'hisendats i dels que en algun moment posseïren més de 10 ha de sòl agrícola a Sant Sadurní (1860-1950)	464
Taula 6.8 -Evolució dels patrimonis d'hisendats i dels que en algun moment posseïren més de 20 ha a Colomers (1860-1946)	465
Taula 6.9 - Establiments i subestabliments a Monells (1860-1939)	467
Taula 6.10 - Establiments i subestabliments a Ullastret (1860-1939)	467
Taula 6.11 - Tipologia dels establiments de terres a Ullastret (1860-1939)	467
Taula 6.12 - Beneficiaris directes de les vendes de terres realitzades per hisendats i grans propietaris (Ullastret, 1864-1939).....	472
Taula 6.13 - Operacions mercantils amb censos a Monells (1864-1939)	485
Taula 6.14 - Operacions mercantils amb censos a Ullastret (1864-1939)	486
Taula 6.15 - Fluxos dels censos redimits o alienats a Monells (1864-1939).....	487
Taula 6.16 - Fluxos dels censos redimits o alienats a Ullastret (1864-1939)	487
Taula 6.17 - Saldo de compres i vendes de terra per grups socials, (1860-1940)	495
Taula 6.18 - Saldo de compres i vendes de terra segons residència, (1860-1940)	496
Taula 6.19 - Tipologia d'usos del sòl en les terres comprades per pagesos (1860-1940)	497
Taula 6.20 - Trajectòria patrimonial de totes les UF censades a Monells entre 1865 i 1943, en nombre d'UF	500
Taula 7.1 - Evolució de l'ingrés del propietari del Mas Blanch, per quinquennis.....	529
Taula 7.2 - Valoració del patrimoni Bru, en pessetes corrents.....	530
Taula 7.3 - Canvis substantius en les UF de Monells, en períodes intercensals	554

Taula 7.4 - Tipologia de les UF que desapareixen a Monells entre 1860 i 1897, en nombre d'unitats familiars	557
Taula 7.5 - Vendes a carta de gràcia realitzades per pagesos, menestrals, jornalers i artesans rurals, 1860-1930	558
Taula 7.6 - Mercaderies facturades a l'estació de FFCC de La Bisbal.....	571
Taula 7.7 - Canvis en l'ús del sòl, segons els amillaments	574
Taula 7.8 - Aprofitaments de la superfície conreada, segons els amillaments	575
Taula 7.9 - Evolució de la càrrega ramadera, 1865-1933	580
Taula 7.10 - Densitat ramadera en quatre municipis, 1917 i 1932-35.....	580

ÍNDIX DE GRÀFICS

Gràfic 1.1 - Evolució comparada de la superfície conreada, 1860-1933.....	19
Gràfic 1.2 - Estructura de la producció herbàcia del partit judicial de La Bisbal, 1859.....	37
Gràfic 1.3 - Distribució dels conreus herbacis en dos municipis (Palafrugell i Casavells, 1858).....	41
Gràfic 1.4 - Pluviositat mensual en diferents estacions meteorològiques	74
Gràfic 1.5 - Composició del bestiar de treball segons el nombre de caps posseïts (Cruïlles, 1865).....	105
Gràfic 1.6 - Caps de bestiar gros venuts pel Mas Pinell (1878-1904).....	107
Gràfic 1.7 - Distribució de les unitats familiars segons el nombre de porcs posseïts (Cruïlles, 1865).....	112
Gràfic 1.8 - Evolució dels preus de la carn en relació als preus del blat, 1840-1889.....	117
Gràfic 1.9 - Evolució de la ramaderia al partit judicial de La Bisbal entre 1865 i 1917.....	118
Gràfic 2.1 - Jornals necessaris per hectàrea (rotació faves/blat)	160
Gràfic 2.2 - Tipus de força de treball (rotació faves/blat).....	161
Gràfic 2.3 - Distribució mensual del treball (rotació faves/blat)	163
Gràfic 2.4 - Jornals totals requerits per cada propietari per conrear les seves terres, 1860-80	182
Gràfic 2.5 - Jornals masculins requerits per cada propietari per conrear les seves terres, 1860-80	182
Gràfic 3.1 - Estimació desagregada de les necessitats de consum de les UFP de Monells, 1881	214
Gràfic 3.2 - Contrast entre l'ingrés procedent de les propietats de cada UFP i les despeses de consum i producció (Monells, 1881).....	229
Gràfic 3.3 - Pes de les contribucions sobre els ingressos nets procedents de les terres en propietat de cada UFP (Monells, 1881)	237
Gràfic 3.4 - Evolució demogràfica de Monells, 1857-1900.....	243
Gràfic 3.5 - Estructura d'edats de Monells, 1880.....	243
Gràfic 3.6 - Distribució de les unitats familiars segons la seva mida (Monells, 1860).....	245
Gràfic 3.7 - Estimació de les despeses per consum domèstic, segons mida i composició de les unitats familiars (Monells, 1880)	246
Gràfic 4.1 - Distribució de la terra segons grups de propietaris (1).....	266
Gràfic 4.2 - Distribució de la terra segons grups de propietaris (2).....	266
Gràfic 4.3 - Distribució de la terra segons grups de propietaris (3).....	267
Gràfic 4.4 - Distribució de la terra segons grups de propietaris (4).....	267
Gràfic 4.5 - Cronologia dels amillaraments utilitzats.....	272

Gràfic 4.6 - Pes de la propietat veïna	274
Gràfic 4.7 - Ingress net màxim i necessitats de consum de les unitats familiars propietàries (Monells, 1881)	283
Gràfic 4.8 - Percentatge de cobertura del consum familiar amb l'ingrés procedent de les terres en propietat (Monells, 1881)	284
Gràfic 4.9 - Contrast entre l'ingrés màxim estimat i l'extensió total posseïda (Monells, 1881)	285
Gràfic 4.10 - Distribució dels ingressos bruts màxims (propietaris veïns),1.....	288
Gràfic 4.11 - Distribució dels ingressos bruts màxims (propietaris veïns),2	289
Gràfic 4.12 - Distribució dels ingressos bruts màxims (propietaris veïns),3.....	290
Gràfic 4.13 - Distribució dels ingressos bruts màxims (propietaris veïns),4.....	291
Gràfic 4.14 - Estimació del pes real de la petita propietat	297
Gràfic 4.15 - Dimensions i composició de la família Solà de Monells, 1850-1880	309
Gràfic 4.16 - Identificació socio-laboral dels veïns propietaris de Monells, 1850-1864.....	353
Gràfic 5.1 - Preu de l'arrendament de parcel·les (patrimoni Grassot-Fuster).....	376
Gràfic 5.2 - Ingress net del propietari del Mas Reig (Palau de Santa Eulàlia) d'ençà l'establiment de pactes de mitgeria, 1900-1924	414
Gràfic 5.3 - Ingress del propietari del Mas Blanch (Ullastret) a través dels successius canvis de pactes de masoveria, 1903-1921	419
Gràfic 6.1 - Canvis en la raó població/propietaris veïns entre mitjan s. XIX i mitjan s.XX.....	437
Gràfic 6.2 - Extensió acumulada pels propietaris amb menys de 1 ha de terra de conreu	439
Gràfic 6.3 - Nombre de propietaris amb menys de 1 ha de terra de conreu	439
Gràfic 6.4 - Propietaris veïns amb menys de 1 ha de terra de conreu (valors absoluts)	440
Gràfic 6.5 - Propietaris amb menys de 1 ha de terra al litoral baixempordanès (valors absoluts)	440
Gràfic 6.6 - Distribució de la terra segons grups de propietat (en % acumulats)	443
Gràfic 6.7- Distribució del sòl agrícola segons grups de propietat (en %).....	444
Gràfic 6.8 - Evolució del pes de les propietats de 3 a 10 ha (en %).....	445
Gràfic 6.9 - Esquematzació dels canvis en la distribució acumulada del sòl agrícola, segons nivells de propietat.....	447
Gràfic 6.10 - Localització dels compradors de terres amb residència urbana, 1880-1940	450
Gràfic 6.11 - Localització dels compradors de terres de Monells amb residència urbana, 1864-1940	450

Gràfic 6.12 - Localització dels compradors de terres d'Ullastret amb residència urbana, 1864-1940	451
Gràfic 6.13 - Establiment i subestabliments a la província de Girona, 1907-1939	469
Gràfic 6.14 - Trajectòria de fragmentació d'una mostra de deu masos d'Ullastret.....	478
Gràfic 6.15 - Redempcions de censos emfitèutics a la província de Girona (1907-1939)	485
Gràfic 6.16 - Cronologia de redempcions i alienacions de censos a Monells i Ullastret (1860-1939)	488
Gràfic 6.17 - Evolució de l'ingrés procedent de censos emfitèutics del patrimoni Bru (1885-1939)	491
Gràfic 6.18 - Evolució del nombre de contribuents per rústica a Ullastret, 1860-1936	504
Gràfic 6.19 - Cronologia de les compra-vendes de terra a Monells, 1860-1940	505
Gràfic 6.20 - Cronologia de les compra-vendes de terra a Ullastret, 1860-1940	506
Gràfic 6.21 - Vendes realitzades per grans propietaris a Monells, 1860-1940.....	506
Gràfic 6.22 - Vendes realitzades per grans propietaris a Ullastret, 1860-1940.....	507
Gràfic 6.23 - Operacions de compravenda de terra a S. Sadurní, 1886-1936	507
Gràfic 6.24 - Cronologia de les compres de pagesos a Monells i Ullastret, 1865-1940	509
Gràfic 6.25 - Alienacions de finques (amb contractes on hi ha preu) a la província de Girona, 1875-1936	512
Gràfic 7.1 - Evolució agregada dels ingressos agraris al patrimoni Bru (1885-1936)	532
Gràfic 7.2 - Evolució desagregada dels ingressos agraris al patrimoni Bru (1885-1936)	533
Gràfic 7.3 - Evolució dels ingressos forestals al patrimoni Bru (1885-1936).....	534
Gràfic 7.4 - Evolució de la renda (agro-forestal) al patrimoni Bru (a)	535
Gràfic 7.5 - Evolució de la renda (agro-forestal) al patrimoni Bru (b)	535
Gràfic 7.6 - Tipologia d'ingressos ordinaris del patrimoni Bru (1885-1936).....	540
Gràfic 7.7 - Evolució demogràfica del Baix Empordà	548
Gràfic 7.8 - Evolució demogràfica dels municipis baixempordanesos amb menys de 2.000 habitants.....	549
Gràfic 7.9 - Cronologia de les vendes realitzades per pagesos, menestrals i altres grups amb exclusió de grans propietaris, comerciants, institucions i eclesiàstics a Monells i Ullastret, 1865-1940.....	554
Gràfic 7.10 - Evolució del preu del blat, 1870-1910.....	556
Gràfic 7.11 - Valor dels préstecs hipotecaris inscrits al Registre de la Propietat d'Ullastret, segons grups socials deutors, 1870-1909	558
Gràfic 7.12 -Cronologia dels préstecs hipotecaris contrets per pagesos, menestrals, jornalers i artesans sobre terres d'Ullastret, 1870-1909	559
Gràfic 7.13 - Evolució nominal del salari masculí agrícola i del preu del blat, 1860-1936.....	569

Gràfic 7.14 - Evolució de la superfície ocupada pels conreus no arbustius a la província de Girona, 1900-1933	578
Gràfic 7.15 - Evolució de la superfície ocupada pels conreus no arbustius a Palafrugell, 1858-1934.....	578
Gràfic 7.16 - Canvis en el pes de les espècies ramaderes, 1917-1935.....	581
Gràfic 7.17 - Índex del preu de la carn i del blat, 1840-1935.....	584

ÍNDIX DE MAPES

Mapa 1.1 - Distribució de l'àrea conreada, mitjan s. XIX.....	24
Mapa 1.2 - Localització del conreu de la vinya, mitjan s. XIX.....	29
Mapa 1.3 - Localització del conreu de l'olivera, mitjan s. XIX.....	30
Mapa 1.4 - Qualitat del terreny segons el <i>Diccionario Madoz</i>	78
Mapa 1.5 - PVT per superfície total, 1855-1865.....	101
Mapa 1.6 - PVT per superfície conreada, 1855-1865.....	102
Mapa 4.1 - Extensió de la propietat més gran de cada localitat	269
Mapa 4.2 - Percentatge de terres posseïdes pels veïns de la localitat	275
Mapa 4.3 - Propietats dels veïns de Monells en altres municipis amillarats.....	277
Mapa 4.4 - Propietats dels veïns de Begur en altres municipis amillarats	277
Mapa 4.5 - Propietats dels veïns de Casavells en altres municipis amillarats	278
Mapa 4.6 - Ràtio població / propietaris veïns, 1860	322
Mapa 4.7 - Propietat pública al Baix Empordà, mitjan s. XIX	339
Mapa 5.1 - Masos i masoveries segons el cens de la Guàrdia Civil, 1946	372
Mapa 5.2 - Origen geogràfic dels masovers de Sant Sadurní.....	397
Mapa 6.1 - Localització dels municipis analitzats	431
Mapa 6.2 - Evolució del nombre de propietaris, per municipis	434
Mapa 7.1 - Cronologia i geografia del despoblament baixempordanès	551
Mapa 7.2 - Superfície vitícola prefil·loxèrica	561
Mapa 7.3 - Superfície vitícola, 1950	561

